

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Ismatov Ulfat Shuhratovich

RANGTASVIR

(Grafik materiallarda tasvirlash)

Darslik

“60110500–Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi”

ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun

CHIRCHIQ–2026

UDK:

BBK:

Muallif: *Ismatov Ulfat Shuhratovich*

TAQRIZCHILAR:

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Tasviriy san’at va dizayn”
kafedrasi professori p.f.n B.B.Baymetov

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti “Tasviriy
san’at” kafedrasi p.f.d., professor S.S.Bulatov

Annotatsiya

Mazkur “Rangtasvir (Grafik materiallarda tasvirlash)” nomli darslik “60110500 — Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan. Darslikda rangtasvir fanidan amaliy mashg‘ulot mavzulari yuzasidan nazariy ma’lumotlar berilgan, hamda amaliy ishlar bajarilishi metodik izchillikda namuna sifatida berib o‘tilgan. O‘quv materialini o‘zlashtirish samaradorligini oshirish maqsadida darslikka turli grafik materiallar va ularning texnik imkoniyatlariga oid nazariy ma’lumotlar, sohaga oid glossariy, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati hamda mustaqil ijodiy faoliyat uchun didaktik ishlanmalar tizimli ravishda kiritilgan.

Darslik xorijiy hamda mahalliy adabiyotlar uyg‘unligida amaldagi davlat ta’lim standarti va fan dasturiga mos holda ishlab chiqilgan.

Ushbu darslikdan “60110500 — Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” ta’lim yo‘nalishi talabalari hamda ilmiy izlanuvchilar, san’at maktablari, umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchilari, maktabdan tashqari muassasalarning to‘garak rahbarlari va havaskor rassomlar ham foydalanishlari mumkin.

Аннотация

Данный учебник «Живопись (Изображение в графических материалах)» предназначен для студентов направления образования «60110500 – Изобразительное искусство и инженерная графика». В учебнике представлены теоретические сведения по темам практических занятий дисциплины «Живопись», а также в методической последовательности изложены алгоритмы выполнения практических работ.

В целях повышения эффективности освоения учебного материала в пособие систематически включены теоретические сведения о различных графических материалах и их технических возможностях, профильный глоссарий, список использованной литературы и дидактические разработки для самостоятельной творческой деятельности.

Учебник разработан в соответствии с действующим государственным образовательным стандартом и учебной программой на основе синтеза

зарубежной и отечественной литературы. Данное издание может быть использовано студентами и исследователями направления «60110500 – Изобразительное искусство и инженерная графика», преподавателями школ искусств и общеобразовательных школ, руководителями внешкольных кружков, а также художниками-любителями.

Annotation

This textbook, titled "Painting (Depiction in Graphic Materials)," is designed for students majoring in "60110500 – Fine Arts and Engineering Graphics." The textbook provides theoretical insights into the practical application of painting and presents the methodology for executing practical assignments in a systematic, step-by-step sequence.

To enhance the efficiency of mastering the subject matter, the manual systematically incorporates theoretical data on various graphic materials and their technical capabilities, a specialized glossary, a comprehensive bibliography, and didactic materials for independent creative activity.

The textbook has been developed in alignment with current State Education Standards and the academic curriculum, integrating both international and local scholarly literature. It is intended for use by undergraduate students, researchers, fine arts and secondary school teachers, extracurricular art instructors, and amateur artists.

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi [Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi](#) PQ-4623 sonli qarorida pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab o'tilgan.

Yoshlarni badiiy jihatdan barkamol, vatanga va milliy san'atga sadoqat ruhida tarbiyalab voyaga yetkazishda tasviriy san'at xususan, qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya fanlarining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida oliy o'quv yurtlari Tasviriy san'at ta'lim yo'nalishida olib borilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo'lishini taqozo etib, pedagog va olimlar zimmasiga yuksak vazifalarni yuklaydi.

Tasviriy san'at fani umumta'lim maktablarida o'qitiladigan barcha maxsus fanlarning asosi hisoblanadi va ular orasidagi bevosita bog'liqlikni ta'minlaydi. Tasviriy san'at fanidan yetarli bilim va malakalarni egallamay turib, talaba haykaltaroshlik, xalq amaliy san'ati va boshqa fanlarni yuqori darajada o'zlashtira olmaydi.

Tasviriy san'at – bu go'zalliklar dunyosi. Uni tushunish va qabul qilish uchun eng avvalo tasviriy san'atning ifodaviy tilini o'zlashtirish, uning turlari va janrlari haqida tushunchaga ega bo'lish va rangtasvir texnikasi va texnologiyasi haqidagi bilimlarni egallashi talab etiladi.

Shuning uchun ham tasviriy san'at o'qituvchisi o'z ish faoliyatida o'quvchilarga faqat san'atning nazariy asoslari va uning ifodaviy tilinigina o'rgatib

qolmasdan, balki tasviriy san'at materiallari va asbob-uskunalari haqidagi ma'lumotlarni ham yetkazishlari juda muhim.

Tasviriy san'atni o'rganish, uning texnik asoslarini o'rganishdan boshlanadi.

Xuddi shu bilimlar tasviriy san'atning turli ko'rinishlari bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishga sharoit yaratadi.

Pedagogik Oliy ta'lim muassasalarining tasviriy san'at ta'lim yo'nalishlarida va san'at maktablarida materialshunoslik va tasviriy san'at vositalariga kam e'tibor qilinadi. Bu esa ta'lim jarayonida juda katta uzilishlarga olib keladi.

Ushbu darslikda rangtasvirning rivojlanish jarayoni va ranglarning paydo bo'lishi, tayyorlanishi haqida hamda turli grafik materiallar bilan tanishtirishni va rangtasvir texnikasi va texnologiyasining ijodiy imkoniyatlarini ochib berishni maqsad qilib qo'yilgan.

Grafik materiallarning xususiyatlari bilan tanishish ijodiy jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Talabalar tasviriy san'atning texnik asoslarini o'rganib bo'lishganidan so'nggina pedagog-rassom ularni qalamtasvir va rangtasvirga o'rgatadi.

Kimki rangtasvirni o'rganmoqchi bo'lsa, u doimiy amaliy mashqlar bajarishi va rangda har xil tajribalar o'tkazib turishi zarur.

Rangtasvir mashg'ulotlari orqali yosh rassom-pedagoglar atrof-muhit, borliqni kuzatish, idrok etish, tahlil qilib to'g'ri tasvirlashni o'rganishadi. Bu esa bo'lajak pedagog-rassom kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan grafik materiallarda tasvirlash texnikasini o'zlashtirishida katta metodik yordam beradi. Bunday bilimlarni nazariy va amaliy jihatdan puxta egallash orqali talabada ijodkorlik xislatlari shakllanib haqiqiy pedagogik mahoratga erishishi mumkin. Yana shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, faqat kitobni o'qish bilan materiallarda ishlash mahorati oshib qolmaydi. Ijodiy mahorat tinimsiz, uzoq vaqt amaliy mashqlar bajarish jarayonida o'sib boradi. Amaliy mashqlar maqsadga yetishning eng to'g'ri yo'li bo'lsa, kitob esa undagi harakatlarni boshqaruvchi yo'l ko'rsatuvchi mayoq hisoblanadi¹.

---

¹ X.E.Sultanov. RANGTASVIR (Akwarelda natyurmort ishlash). O'quv qo'llanma. Toshkent-2019., 5 b.

Rangtasvir materiallarini yaratish texnologiyasi amaliy kimyo asosida rivojlandi va ilmiy xarakterga ega. Bu texnologiyani rangtasvirchilar amaliy ish jarayonida yaratishgan va yillar davomida o'rganishgan.

Qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha yangi tasviriy vositalarning rivojlanishi rangtasvir qonun-qoidalarini san'at, shuningdek hunarmandchilik sifatida ko'rsatib kelgan².

Tasviriy san'atning rivojlanish tarixi

Tasviriy sanatning paydo bo'lishi, rivojlanish jarayonlari va insoniyatning ilk badiiy ijod namunalari ibtidoiy to'da davriga borib taqaladi. G'orlardagi devoriy rasmlar, toshdan va suyakdan yasalgan haykalchalar, tosh plitalardagi va kiyik shoxlari parchalaridagi naqshinkor estetik bezaklar shuni ko'rsatadiki; san'at, hali inson badiiy ijodiyotini ongli ravishda tasavvur qilishidan birmuncha ilgari yuzaga kelgan.

San'atning yuzaga kelishi insoniyat taraqqiyotida buyuk bosqich bo'lgan.

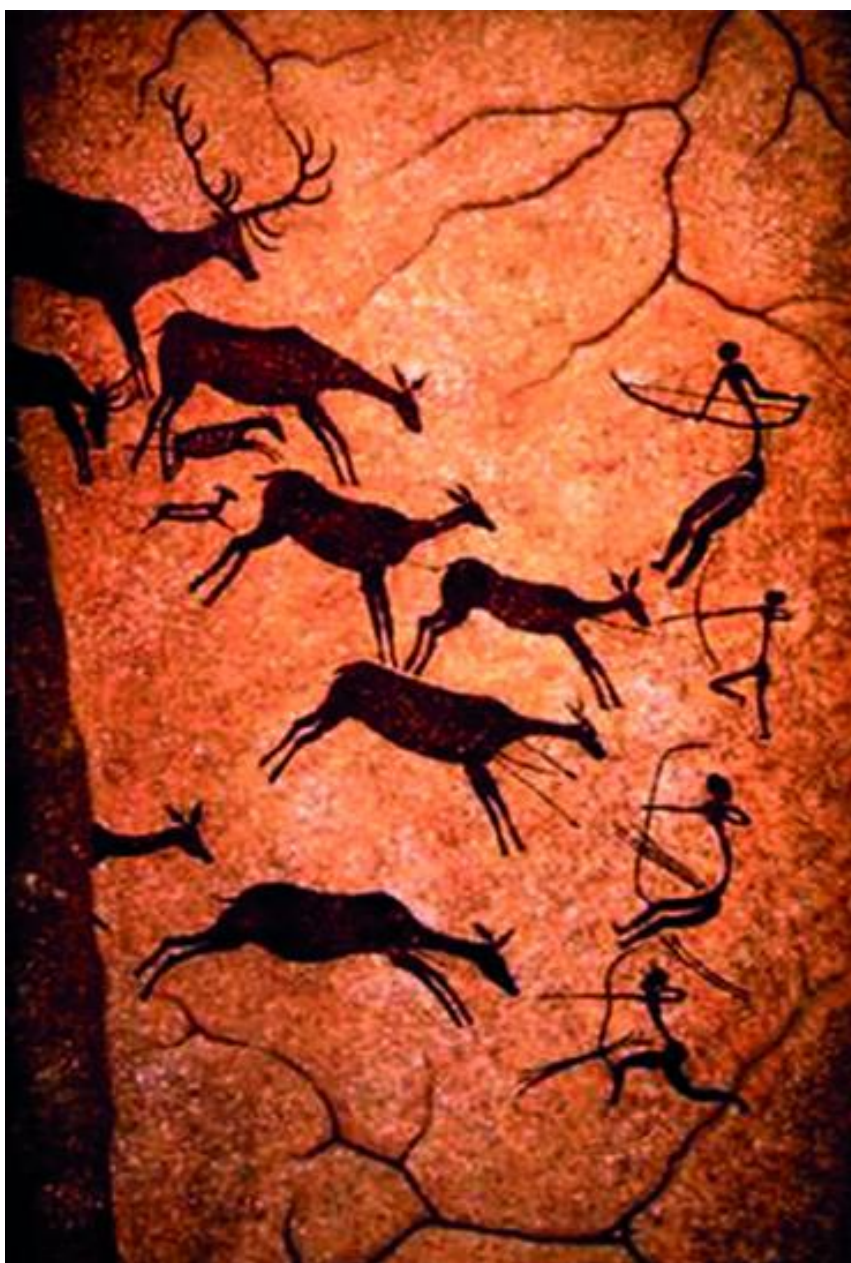
Jamiyat hayotining ruhiy va iqtisodiy asoslari endi shakllanayotgan bu davrni tarixchi va arxeolog olimlar o'zlarining olib borgan tadqiqotlari natijasida tasviriy san'atning dastlabki yodgorliklari yuqori paleolit davriga oid ekanligini tasdiqlaydilar. Ularning yozishicha ijod namunalarinig shakllanishi ibtidoiy jamoa tuzumining nisbatan yetilishi, urug'chilikning shakllanishi, matriarxatning paydo bo'lishi bilan bog'liq.

Ibtidoiy san'atning ilk namunalarida ovchilik bilan shug'ullangan inson o'z muhitini — ov manzaralarini aks ettirib g'orlarning devorlariga, qoyatoshlar va boshqalarga ishlagan tasvirlarida (bo'yab, bo'rtma hosil qilib ishlangan), loydan tayyorlangan, toshni yo'nib ishlagan haykallarida ovlanadigan hayvonlar (zubr, ot, kiyik, mamont, yovvoyi hayvonlar va b.), odamzotlarni (ko'proq ayollar)ni ifodalagan (Fransiyaning La-Ferrasi, Lasko g'orlari, Ispaniyaning Altamira g'ori, Sahroi Kabirning Tassilin-Ajar degan joyidagi qadimgi odamlar yashagan qarorgoxlar va b.). Ibtidoiy san'atkorlar tasviriy san'atning hamma turlari (rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik) ga mansub asarlarida hayotni sinchkovlik

---

² U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

bilan kuzatganlari koʻzga tashlanadi. Odam va odamsifat maxluqlar, qoʻl izlari, chizma belgilar va boshqa tasvirlar kam uchraydi. Gʻordagi tasvirlar qora, qizil, sariq va jigarrang mineral boʻyoqlar bilan ishlangan, barelyef koʻrinishidagi tasvirlar kam, sodda realizmga xos haykaltaroshlik (odam va hayvon shakllari), badiiy (suyak va yogʻoch) oʻymakorlik namunalari paydo boʻlgan. Tabiat ibtidoiy afsonalarga asoslangan insoniy sifatlarga ega boʻlgan obrazlarda aks ettirilgan. Meʼmorlik rivojlanib, uylar yertoʻla tarzida dumaloq, toʻrtburchak shaklida qurilgan, bunday xonalarga uzun yoʻlaklar orqali kirilgan. Baʼzan xom-ashyolar sifatida yirik hayvonlarning suyaklaridan foydalanilgan. Bunday sanʼat namunalari Ukraina, Belorussiya, Sibirdan koʻplab topilgan.

1-rasm.

Ovchilikdan dehqonchilik va chorvachilikka o'tilishi san'atda yangi an'analarni yuzaga keltirgan. Mehnatga munosabat va faoliyatining kengayishi natijasida odamlarning fikrlash doirasi ham kengaydi.

Qadimiy qabilalarning bir necha ming yillar davomidagi taraqqiyoti, ularning ko'z qarashlari, qo'l harakatlarining mayinlashuvi, asosiy va harakterli holatni ko'rish, his qilish, tabiatga xos shakllar uyg'unligi va go'zallikni ilg'ash qobiliyatlarini shakllantirgan. Tabiat hodisalarining eng sodda shakllariga ham hayratlanish hissi bilan qaragan odam uni o'rgandi, o'zlashtirdi. Natijada "obraz" tushunchasi vujudga kelib, ular so'zda tasvirda, ohanglarda o'z aksini topdi. Atrof-muhitdan o'ylamasdan nus'ha ko'chirish emas, balki tabiatni, hayotiy mehnat tajribalarini ijodiy ifodalash malakasi paydo bo'la boshladi. Qattiq jismlardan tosh, yog'ochdan ishlangan mehnat quroli bilan ishlash jarayonida odamlar narsalarning xususiyatlari va turlari bilan tanishish, bo'rtma va yuzaning o'ziga hosliklarini aniq ilg'ash hamda uni qabul qilishga o'rgandilar. Bunda ovchilik hayvonot olamining xulq-atvorini kuzatish imkoniyatini berdi.

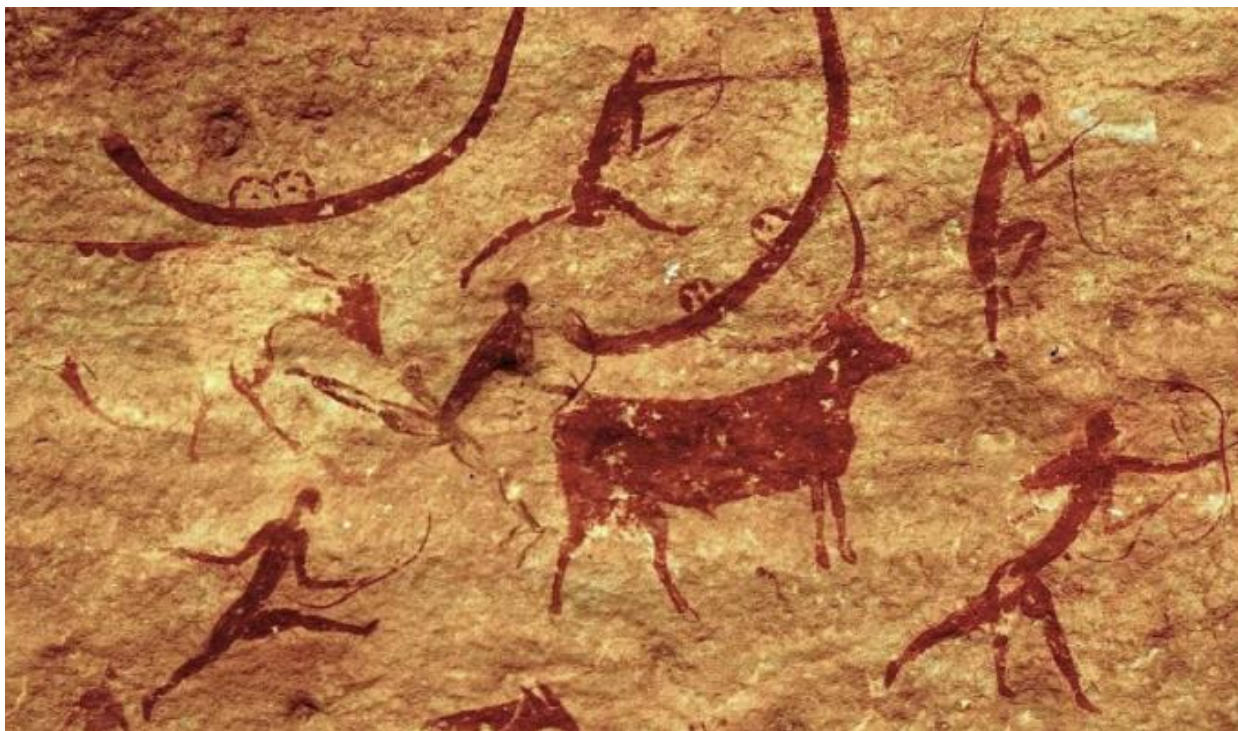
Odamlar mehnat jarayonida shakl tuyg'usini his etib, ritm, simmetriya tushunchalarini o'zlashtira boshladilar. Ular mehnat jarayonida tabiat kuchlarini o'zlariga bo'ysundirdilar. Ishlatilayotgan buyumlarning shakli bajarayotgan mehnatlarini osonlashtirishi yoki qiyinlashtirishi mumkinligini tushundilar. Qulay mehnat qurollarining unumi ularda o'z qurollariga nisbatan mehr tuyg'ularini uyg'ota bordi. Ular o'z qurollariga bezak berish orqali o'zlarining mehrlarini izhor etishga harakat qila boshladilar. Odamlarda qulaylik va foydalilik tushunchalarining yuzaga kelishi voqelikdagi, hayotdagi go'zallik va xunukliklarni his etish imkoniyatini rivojlantira boshladi. Inson madaniyati taraqqiyot olamiga qadam qo'ydi. San'atning yuzaga kelishi insonning obyektiv voqelik to'g'risidagi bilimlarining chuqurlashishiga, o'z avlodi tajribalaridan bahramand bo'lishga olib keldi. Bu uni tabiat kuchlariga qarshi kurashishga da'vat etdi, uning aqliy kamoloti, estetik qarashlari rivojini jadallashtirdi.³

---

³ X.X.Muratov., Qalamtasvir, O'quv qo'llanma, TOSHKENT IJOD-PRINT 2020., 6-bet

Ibtidoiy odam samarali ov natijasini bir-biriga bayon qilish natijasida, hayvonot dunyosining o'ziga xos ajoyib harakatlarini ilg'ay bordi va ularni tasvirlarda ham aks ettirish harakatini kashf qildi.

Tosh asri davri sanat asarlari tabiiy ehtiyoj tufayli vujudga kelgan bo'lib, qadimiy odam kundalik mehnat faoliyatining in'kosi sifatida o'z-o'zidan tug'ilgan dunyoqarashi natijasidir. Bu davrda inson hayoti mehnat qilish jarayoni, afsonalar majmui, san'at, seyr va ibtidoiy ilmiy tasavvurlar bo'linmagan, yaxlit holda edi. Ibtidoiy odam o'zini tabiatdan ajratmaydi, balki unga seyrli tasir etish mumkin deb hisoblaydi va buning asosida tabiatni seyr kuchi bilan o'zgartirish mumkin degan fikr yuritadi.

2-rasm

Ilk insoniyat fikr va g'oyalarida ov ko'rinishlarini sahnalashtiruvchi ovchilar o'yini, o'zlari yashagan makonlaridagi g'orlarga, tog' qoyalariga, turli jonzotlarning terilariga, toshlarga chizilgan naqshlar, jonivorlarni tasvirlovchi chiziqlar afsunkor urf-odatlar bilan bog'liq bo'lib, ular ibtidoiy odam tasavvuri bo'yicha ovda muvaffaqiyat qozonishni taminlashi kerak edi. Jonivorlarni tasvirlay bilishi asosida odamda xuddi ular ustidan g'alabani qo'lga kiritganday hissiyot mujassam edi. Bu fantastik fikrlashida insonning dunyoni egallashga

bo'lgan intilishi o'z aksini topgan. Ushbu ilk ijodiy yaratuvchanlik jarayonida estetik tushunchaning dastlabki kurtaklari mavjud bo'lib, shu asosda tasviriy sanat rivojlandi⁴.

---

⁴ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

Rangtasvir - rang san'ati

Hayvonat dunyosining o'ziga xos ajoyib harakatlarini va ov manzaralarini tasvirlashga bo'lgan qiziqishlari natijasida sekin astalik bilan turli ranglar yaratila boshlandi. Ilk bor ibtidoiy jamoa davrida yashagan inson rangni kashf qilgan. Hayvonlar qoni, moy, ko'mir, tuproq ham o'sha davrlarda ishlangan bo'yoqlarning tarkibiy qismi bo'lgan. Bo'yoqlarni tayyorlash malakalari hozirgi kungacha ham o'zgarishsiz yetib kelgan, lekin asosiy tarkibiy qismlari va ishlab-chiqarish texnikasi o'zgarib ketgan.

Bo'yoqlar pigment va bog'lovchi vositalardan tarkib topadi. Pigment (lot. Pigmentum)- bu bo'yovchi modda hisoblanadi.

Italyan rassomi, me'mori va yozuvchisi Jorjo Vazari 1550-1568 yillarda birinchi "San'at tarixi" kitobini yozadi va bu kitobida moybo'yoqni kashf etgan aka-uka Yan van-Eyklar haqida ma'lumot beradi. Moybo'yoq rangtasvirda XV asrdan buyon qo'llanila boshlandi. Shungacha kartinalar, ayniqsa yog'ochga ishlangan rasmlar tuxumli tempera bilan ishlangan. Bu kartinalarni yaratishda rantasvir uchun murakkab materiallar va bog'lovchi elementlardan foydalanganlar. Lekin, ular qisqa vaqtda ishdan chiqqan va bo'yoqni yana tayyorlash zarur bo'lgan. Bo'yoqlarda bog'lovchi vosita sifatida moylardan foydalanila boshlagandan keyin, bo'yoq tayyorlash jarayoni bir muncha osonlashadi. Bundan tashqari bo'yoqlarning yorqinligi va ranglarning aniqligi oshdi. Turli bo'yoq qatlamlarini bir-biriga qo'yilishi nozik rang nyuanslarini keltirib chiqardi.

Rangtasvir - rang san'ati. Rangtasvir - xaqiqiy hayotni aks ettirib, tamoshabinning fikri va hissiyotlariga ta'sir o'tkazuvchi tasviriy san'at turlaridan biridir.

Biror bir satx yuzasiga, bo'yoqlar (moybo'yoq, tempera, akvarel, guash va boshqalar) bilan bajarilgan san'at asariga rangtasvir deyiladi. Rangtasvirdagi obrazlar juda yorqin va tomashabop. Rassomlar asarlarini rangtasvir va plastik vositalar bilan yaratadilar. Ular qalamtasvir va kompozitsiya imkoniyatlaridan foydalanganlari bilan, rangtasvirdagi eng asosiy ta'sirchanlikni beruvchi vositalardan biri bu rang hisoblanadi.

Rangtasvirdagi tasvirlar tasviriy satxda uzluksiz bo‘yoq qatlamini hosil qiluvchi bo‘yoqlar yordamida yaratiladi. Xattoki akvarel rangtasvirida qog‘ozda bo‘yoq tegmagan joylar qolsa ham, tasvirning uzluksizligiga ta’sir qilmaydi, chunki bo‘yoqlar bir-biriga singishib va aralashib ketishadi.

Rangning tasviriy va ta’sirchanlik imkoniyatlaridan rangtasvirda rassomga zarur bo‘lgan erkinlik va to‘liq kuch bilan foydalaniladi. Rang orqali kompozitsiyadagi asosiy fikrni ajratib ko‘rsatish, muhim detallarini bo‘rttirish, masofani chuqurligini berish yoki tasvirning yassiligini berish mumkin.

Rangtasvirning eng muhim ajralib turuvchi xususiyatlari shundan iboratki, unda shakl va masofaning tasviri, obrazlar va harakatlar faqat rang orqali ko‘riladi.

Rangtasvir inson hissiyotlari va xarakterining murakkab dunyosini aks ettirishi bilan birga tabiatning nozik o‘zgarishlari, fantastik obrazlar va falsafiy fikrlarni berish xususiyatiga ega. Bularning hammasi tasviriy san’atda grafik materiallarda ishlash orqali yoritilib beriladi⁵.

GRAFIK MATERIALLAR HAQIDA QISQACHA MA’LUMOT

Akvarel

Akvarelda rangtasvir ishlash uzoq tarix va boy an’analarga ega. 3500 yillar oldin inson kitob yozish va unga rasmlar ishlashni boshladi, bu bilan u akvarel rangtasviriga asos solganligini bilmas edi. Yozishda qo‘llanadigan Cuperuspapirus o‘simligini topib, misrliklar bunga birinchi qadamni tashlagan edilar.

⁵ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O‘quv qo‘llanma. “Nazokathon ziyo print”. Chirchiq-2023.

Oxiratda yer yuzida nima qilganligini ollohga ko'rsatishlari uchun bu yaratilgan kitoblarni uning mualliflari bilan ko'mishgan. Bu kitoblarga rasm ishlashda jigarrang uchun tabiiy oxra va siena, qizil rang uchun kinovar, qora rang uchun kuydirilgan iva, oq bo'yoq uchun gips kabi minerallar asosida yaratilgan shaffof bo'yoqlardan foydalanilgan. Bu bo'yoqlar tuxum sarig'i va gummiarabik bilan qo'shib tayyorlanib, suv bilan suyultirilardi. Boshqacha qilib aytganda bu hozirda biz ishlatib kelayotgan akvarel bo'yog'i edi. Yuqorida aytib o'tilgan ilk akvareldan hozirgi zamonaviy akvarel bo'yog'i shakli, rangi va janrning asosiy xususiyatlari ancha o'zgarganiligini kuzatish mumkin, lekin bo'yoqning tarkibi o'shaligicha qolgan.⁶ Shuningdek o'sha davrlarda akvarelning Yaponiya va Xitoyda ham ishlatilgani ma'lum. Ipakka ishlovchi rassomlar akvarelda ishlashni hayratlanarli yuqori cho'qqiga ko'targanlar. U davrda asosan qaynoq batikni eslatuvchi shirmalarni bezatish uchun ishlatilgan roketlarga ishlash juda keng tarqalgan edi. O'zining jozibadorligi va nafisligi bilan bu ishlar hatto zamonaviy kishilarni ham hayratga soladi. Xitoyda esa chinniga rangtasvir ishlash o'zining yengil, mo'jizaviy ranglar uyg'unligi bilan akvarel texnikasini yodga soladi.

Rangtasvirda ishlashning bir turi bo'lgan shu texnikada bajarilgan asarlar hamda suv bilan ishlatiladigan bo'yoqlar akvarel deb atalib, lotincha aqua – suv (fransuzskogo – aquarelle) ma'noni bildiradi. Bo'yoqni eritishda suvdan foydalanadi va shu sababli nomlanishi ham shundan kelib chiqqan. Akvarel – o'zining shaffofligi bilan boshqa bo'yoqlardan alohida ajralib turadi. Bunga nafaqat qo'llaniladigan materiallar sifati, balki yuqori darajada ishlov berilib maxsus tayyorlangan sifatli bo'yoq kukunlaridan tayyorlanganligi hisobiga erishiladi.

Shaffof bo'yoqlarga oq bo'yoq aralashtirilib tayyorlangan akvarel bo'yog'i yuqorida ta'kidlanganidek antik davridayoq Qadimgi Misrda, undan tashqari o'rta asrlarda esa Osiyo va YYevropa qit'alarida ishlatilganligi ma'lum. Rassomlarning papirus va guruch po'stloqlariga ishlangan asarlari bizgacha yetib kelgan. O'rta asrlarda YYevropa va Rusda cherkov kitoblarini (qo'lyozmalardagi naqshlar, bosh

---

⁶ Barrington Barber. Advanced DRAWING SKILLS a course in artistic excellence. The Publishing House, Bennetts Close, Cippenham, Slough, Berkshire SL1 5AP, England.2003/s-27

harflarni bo'yashda ishlatilgan) bezashda, keyinchalik minatyura asarlarini ishlashda akvarel bo'yog'idan foydalanilgan.⁷

Taxminan XII asrlarda Forsda paydo bo'lib, butun Sharqqa tarqalgan kitobga minatyura rangtasvirlari ishlash orqali akvarel rangtasviri rivojlana boshladi.

Qadimgi qo'lyozmalarga illyustratsiyalar ishlash minatyura rangtasviri paydo bo'lishiga olib keldi. "Minatyura" atamasi lotin tilida qizil bo'yoq – "minium" so'zidan olingan. Turli xalqlarning qadimiy qo'lyozmalariga ishlangan ajoyib minatyura rangtasvirlari bizgacha yetib kelgan.

XVII-XVIII asrlarda akvarel ko'pgina san'at turlari: gravyura, eskiz, kartina va freskalarning tarkibiy qismiga aylanib ulgurdi. Akvarel ko'plab grafika va rangtasir materiallari bilan qo'shib aralash texnikada (guash, tempera, pastel bilan) keng qo'llanila boshladi. O'sha davrdagi mashhur rassomlar ichida akvarelga murojaat qilmagan rassomlarni topish juda qiyin edi.

Akvarel - rangtasvir (tusning boyligi, shakl qurilishi va rangda fazoviylik) va grafika (tasvirni ifodalashda qog'ozning ahamiyati) xususiyatlarini o'zaro birlashtiradi. Tasvirga harakat hamda jilvalanish effektini beradigan yuvib va oqizib ishlash – bu akvarelga xos usullar hisoblanadi. Mo'yqalamda ishlanadigan rangtasvir ko'pincha avval qalamda chizib olinadi.

XV – XVII asrlarda akvarel amaliy bezak sifatida gravyura, rangtasvir asari va devoriy suratlarning eskizlarini bo'yash uchun qo'llanilardi. Golland va flamand rassomlari hamda Dyurerning manzaralari bunga misol bo'la oladi. Shu davrda akvarel A. Dyurer va kichik Gans Golbeynlar diqqatini o'ziga tortdi. Birinchi marta shu davrda A. Dyurer tomonidan akvarel bo'yog'ining texnik imkoniyatlari keng ochib berildi. Akvarel bo'yog'ini o'zi qo'lda tayyorlab, unda ajoyib rangtasvir ishlarini yaratdi. Bu vaqtda Dyurer atigi 17-18 yoshda edi. XVIII asrga kelibgina Angliya, keyinchalik Fransiya, Italiya va boshqa mamlakatlarda akvarel mustaqil rangtasvir turi sifatida ko'zga tashlana boshladi. Angliya akvarelning ilk vatani deb hisoblanadi. Angliyaning tinmay o'zgarib turadigan

---

⁷ Бурчик А.И. "Основы акварельной живописи". Учебное пособие, Гродно, 2014. 2-б.

atmosfera sharoiti, o'ziga xos tumanli iqlimiy tabiati shaffof bo'yoq sifatida akvarel texnikasining rivojlanishiga katta imkoniyat yaratdi.

XVII asrda Angliya akvareli rangtasvir sifatlari osha borib, shaffof bir xil rangli monoxrom usuldan ranglarga boy rangtasvir texnikasiga aylana bordi.

Angliya akvarel maktabini Jon Kozens, Tyorner, Konstabl, Richard Bonington, Tomas Gertin kabi mashhur rassomlar boshqarardi. Ular o'zgaruvchan havo va quyoshdan tushayotgan xira yorug'likda fazoviy perspektivani ifodalash imkonini beruvchi ajoyib akvarel texnikasini ishlab chiqdilar.⁸ Sof akvarel (oq bo'yoq qo'shilmagan) XV asr boshlaridan keng qo'llanila boshlandi. Ranglarning tozaligi, bo'yoqning shaffofligi, bo'yoqlar orasidan asosning tusi va fakturasi (asosan qog'oz, ba'zida ipak va fil suyagi)ning aks etib turishi – uning asosiy xususiyati hisoblanadi.

Kuzatilayotgan ko'rinishni akvarelda tezkor tasvirlash imkoniyati mavjudligi, unda fazoviylikni ifodalash qulayligi XVIII asr ikkinchi yarmidan boshlab akvarelning manzara janrida keng qo'llanila boshlanishiga sabab bo'ldi. Akvarelda rangtasvir ijod qilish o'ziga kasb qilgan birinchi rassomlar paydo bo'ldi. Juda ko'p mashhur rassomlar qatorida taniqli Battista Jovanini ham akvarelning xususiyatlaridan mohirona foydalangan. Battista Jovannining chizish usuli qiyin ko'rinsa ham o'rgansa bo'ladigan jihatlari ko'p. Rassomning asarlari yengil chizilgan chiziqlar suvli mo'yqalamda yuvish yo'li bilan birga olib boriladi. Uning chizmatasvirlarini unga yaqin bo'lgan tugallangan mo'jaz rangtasviri bilan solishtirsangiz ajoyib, nafis chiziqlarning o'zidayoq rassom kompozitsiyaning asosiy ilk g'oyasini ifodalab qo'yganining guvohi bo'lasiz.⁹ Boshqa rassomlar tomonidan ham yuvish va pero bilan chiziqlar chizish yo'li bilan akvareldagi ranglar ko'lami umumlashtirilgan, nam qog'ozlarda bir xil tusdagi yorqin bo'lmagan manzaralar bajarilardi. Buyuk Britaniyada (A.Dj.R.Kozens, T.Gyortin), Fransiyada (J.O.Fragonar, Y.Rober), Rossiyada (F.Y.Alekseev, M.M.Ivanov, S.F.Shedrin, F.M.Matveyev va boshqalar).

---

⁸ R.Xalilov Akvarel Izdatelstvo "Navruz". T– 2013. 7-6.

⁹ Barrington Barber. Advanced DRAWING SKILLS a course in artistic excellence. The Publishing House, Bennetts Close, Cippenham, Slough, Berkshire SL1 5AP, England.2003/s-27

XIX ikkinchi choragida Italiyada quruq oq qog'ozga qarama-qarshi rang-tuslar, yorug'-soyalar, jarangdor va to'yingan ranglarda bajarilgan ko'p qatlamli akvarel rangtasviri paydo bo'ldi. Rangtasvir materiali sifatida akvarel – fazoviylik, shaffoflik va noziklik kabi asosiy xususiyatlari bilan ko'plab rassomlarning diqqatini o'ziga jalb qildi. Umumiy rangtasvir rivoji ta'sirida akvarel texnikasi asta-sekin boyib, takomillashib tasviriy san'atning mustaqil turiga aylana bordi.

O'zining afzalliklari va badiiy qiymati jihatidan moybo'yoqda bajarilgan kartinalardan aslo qolishmaydigan va yuksak darajadagi imkoniyatlarga ega bo'lgan dastgohli akvarel rangtasviri paydo bo'ldi. Dastgohli akvarel bilan bir vaqtda illyustratsiya va me'moriy sohada qo'llaniladigan akvarel texnikasi ham rivojlana bordi.

Rossiyada bu janrda K.P.Bryullov va A.A.Ivanov kabi rassomlar ijod qilishdi.

P.F. Sokolovning shaklga katta, yaxlit rang surtmalari berib, o'ziga xos maydalab ishlov berilgan ajoyib portret rangtasvirlari mitti portret ishlash san'atida yangi davrni boshlab berdi. U qog'ozga oq bo'yoqsiz toza ranglarda ishlardi. Rassom akvarelning shaffoflik va fazoviylik kabi asosiy imkoniyatlaridan unumli foydalanardi. Mitti portretlari hayratlanarli darajadagi oddiyligi, ranglar ko'lamining jilvadorligi va suratlarning jozibadorligi bilan kishini o'ziga jalb qilardi. ("Yashil ko'ylakdagi ayol portreti", "Yosh zobit portreti") XIX asrda akvarel rangtasviri sezilarli darajada rivojlandi. Ko'p rassomlar ishlari uchun rangtasvir ishlashdagi erkinlik, tus ko'lamlarining xilma-xilligi va koloristik yechim xarakterli edi. Bu davrda Fransiyada E.Delakrua, O.Dome, P.Gavarni, Germaniyada A.Mensel, Rossiyada I.E Repin, V.I.Surikov, M.A.Vrubel kabi rassomlarning akvarel texnikasida ishlagan ajoyib ishlari ma'lum. Angliya maktabi gullab yashnadi (R.Bonington, Dj.S.Kotmen, I.Kellou, I.Tyorner).

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida rus akvarel rangtasviri tarixiga "San'at olami" guruhi a'zolari va ular atrofidagi rassomlar o'zlarining katta ulushlarini qo'shdilar.

Yuqori kasbiy mahorat va san'atning zamonaviy tilini izlash yo'lidagi umumiy maqsad sari intilish har xil ijodkorlarni birlashtirib turar edi.

Akvarel texnikasida erkin va oddiy ishlash XX asr uchun rassomlari ijodining xarakterli tomoni edi. Ko'pgina rassomlar asarlarida grafika va rangtasvirning qo'shilish holatini kuzatish mumkin. "San'at olami" guruhining A.Y.Golovin, L.S.Bakst, D.N.Kardovskiy, F.A.Malyavin, M.V.Dobujinskiy, K.F.Yuon, B.M.Kustodiyev, Z.S.Serebryakova kabi ko'pgina a'zolari o'z asarlarida akvarelni oq bo'yoq, guash, tempera, pastel, bronza va boshqa materiallar bilan qo'shib ishlashni ma'qul ko'rishagan. Lekin K.A.Somova, A.N.Benua va A.P.Ostroumova-Lebedeva ijodida sof akvarel texnikasining saqlanganini kuzatish mumkin.

G.S.Vereyskiy, V.M.Konashevich, N.A.Tirsa, K.I.Rudakov, N.N.Kupreyanov, V.V.Lebedev, L.A.Bruni, P.V.Miturich, S.V.Gerasimov, A.V.Fonvizin, L.V.Soyfertis kabi rassomlar o'ziga xos yorqin va original ranglarda ishlab rus dastgohli akvarel rangtasviri an'alarini davom ettirib keladilar.¹⁰ Akvarel texnikasining paydo bo'lishi va rivojlanishi, unda o'ziga xos rangtasvir ishlash tilini topish yo'lida izlanish Respublikamiz rassomlari ijodida ham o'z aksini topdi. Mashhur rassomlarning akvarel ishlari O'zbekistonda rangtasvirning bu turi rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Vatanimizning takrorlanmas go'zalliklaridan ilhomlangan O'. Tansiqboev, K. Cheprakov, I. Yurovskiy, G.

Shevyakov, V. Akulin, G.I. Chiganov, Y.I. Taldikin va boshqa mashhur rassomlar katta mahorat bilan o'zining ko'plab asarlarini yaratdilar. Bu tasviriy san'at ustalari lirik, kishi ruhiyatini ko'taruvchi tabiat go'zalliklari va ona zamin ne'matlarini mo'yqalamning yengil harakatlari bilan akvarelda ajoyib asarlar yaratdilar.

Keksa avlod keyingi avlodga yuksak va ezgu maqsadlar yo'lida san'atga nisbatan o'zlarining chin muhabbatlari, o'zlarining tajriba va ko'nikmalarini me'ros qilib qoldirdilar. Barcha eng yaxshi an'nalarni qabul qilib olgan yosh avlod shaxsiy ijodiy yutuqlari bilan yurtimiz akvarel rangtasviri rivojiga o'zlarining

munosib hissalarini qo'shdilar. Oxirgi yillarda o'zbek akvarel rangtasviri ajoyib rassomlar R. Choriev, M. Sodiqov, G'. Boymatov, V. Apuxtin va boshqa yangi iste'dodlar bilan boyidi.

Rang va texnik sifatlari jihatdan Marat Sodiqovning akvarel asarlari juda yuksak qiymatga ega. Har xil rang quymalaridan foydalanib kompozitsiyalarida o'ziga xos go'zal koloritdagi takrorlanmas asarlar yaratdi. Rang surtmalarining aniqligi, kerakli joyda kuchaytirish, ba'zi joylarda rang jo'shqinligini so'ndirish kabi akvarelning texnik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish rassomning yuksak mahoratini belgilab turibdi. Kishi ma'naviy dunyosiga chuqur ta'sir qiluvchi, badiiy g'oyalar bilan sug'orilgan asarlari o'ziga xos mazmuni bilan tomashabinni o'ziga rom etadi.

N.D. Ten, M.N. Nabiyev, N.P. Bannikov badiiy-grafika fakulteti pedagog-rassomlari ham akvarel rangtasvirida ijod qilishdi. Akvarel rangtasviri xususiyatlari o'ziga xosligidan mohirona foydalanib, juda ko'plab shogirdlari, pedagog-rassomlarga ular o'z tajribalarini me'ros qilib qoldirdilar. Shunday ajoyib rangtasvir ustalaridan dars olgan R.Sh. Xalilov, M. Djumashevlar ham akvarelning respublikamizdagi rivojiga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

Olam go'zal va jozibador, kishini to'liqlantiruvchi dunyo ko'rinishlari, uning go'zalliklari, murakkabligi va ko'pqirraligini turli ranglar orqali tomashabinga yetkaza olish – bu san'atning asosiy vazifasi hisoblanadi. Bugungi kunda akvarelchi rassomlar ham turli usullarda bu vazifaning yechimini topib, akvarelda ajoyib obrazlarni yaratishmoqda.

Akvarel rangtasviri texnikasining paydo bo'lishi va rivojlanishi haqidagi keltirilgan qisqacha akvarel tarixi rangtasvirning bu turi qanchalik ommaviylashib ketganligini isbotlab turibdi. Kimdir uchun akvarel kartinalarga eskiz ishlashda qo'llaniladigan oddiy material, boshqalar uchun moybo'yoqdan kam ahamiyat kasb etmaydigan, uchinchi guruh rassomlari uchun asosiy ijodiy faoliyat turiga aylanganligining guvohi bo'lamiz. Avloddan-avlodga o'tgan sari akvarelning texnik qo'llanishi va usullari takomillasha borib, uni baholash kriteriyalari aniqlandi, keng texnik vositalar, har xil ishlash usullari va janrlari paydo bo'ldi.

Mashhur rassomlar tomonidan yaratilgan ajoyib asarlar akvarel texnikasida ishlash vositalari va undan foydalanish imkoniyatlari cheksiz ekanligini isbotlab turibli. Buyumlar shakli va fakturasini ifodalashda yetarli darajadagi tajriba, texnikani to'g'ri tanlash va rangtasvir ishlash mahorati orqali yorug'lik va ranglarga boy, g'aroyib obrazlar xilma-xilligiga erishish mumkin.

Akvarel asosan fazoviy ko'rinishlardagi nozik rang va tuslar ko'lamini ifodalashda katta imkoniyatlarga ega. Kasbiy tayyorgarlikka ega akvarelchi rassom uchun bu bo'yoq texnikasida – o'zgaruvchan atrof muhit, yoritilganlik holati, buyumlar materiali, fazodagi planlilikni berish imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birgalikda akvarelchi rassomdan an'anaviy akvarel rangtasviri usul va texnikalarini qo'llash ko'nikmalarini mukammal o'zlashtirish, tasvirlash asoslari, materiallarning o'ziga xos xususiyati va tarkibini o'rganishda sinchkov bo'lishga o'rgatadi. Sirtidan qaraganda yengil ko'ringani bilan akvarel rangtasviri boshqa rangtasvir turlariga (guash, tempera, moybo'yoq) nisbatan ma'lum darajada qiyin hisoblanadi. Bunday qiyinchiliklar buzilgan akvarel rangtasviriga tuzatishlar kiritilganda yoki ustidan ishlanganda qog'oz yuzasi buzilishi va qorayib ketishi bilan izohlanadi. "Shuning uchun ishni boshlash oldidan rassom nimani tasvirlashni hohlashi va uni qanday amalga oshirish haqidagi aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak", - deb yozadi rus rassomi A.P. Ostroumova-Lebedeva.

Rang qatlamlarining shaffofligidan foydalanib ishlanadigan an'anaviy akademik akvarel ishlash usulini o'rgatishning hozirda aniq metodikasi ishlab chiqilgan va yuqori darajada o'zlashtirilgan. O'tgan asrning ikkinchi yarmida akvarel rangtasvirining tarixiy rivojlanishidagi materiallar, texnik usullar, obrazlar va boy tipik sifatleri, avval foydalanilmagan akvarelning yangi qirralarini ochib berdi.

Akvarelning tipik sifatleri asosan ikki faktor: materiallar (qog'oz, bo'yoq, suv, bo'yoqqa qo'shimcha ashyolar) va muallifning ijodkorlik xususiyatlari orqali aniqlanadi. Tizimdagi birinchi tarkibni avvaldan tahlil qilish, tizimlash, va hatto aniq belgioash ham mumkin (har xil sintetik va tabiiy qo'shimchalardan foydalanib yaratilayotgan ishning texnik natijalarini avvaldan aniqlasa bo'ladi), ikkinchi

faktor butunlay rassomning xarakter xususiyatlari va birinchi navbatda uning improvizatsion qobiliyati va tafakkur kengligiga bog'liq. Badiiy ta'lim amaliyotida bu ikki faktor ajralmasdir.

Akvarel rangtasviri ranglar qatlamining keng diapazondagi shaffoflik (tasvirlash jarayonidagi qog'ozning o'rni) xususiyati va suvli bo'yoqning yoyilishi, harakati, ta'sirchanligi bilan xarakterlanadi. Aynan mana shu sifatlar akvarelning xususiyatini aniqlab beradi. Zamonaviy akvarel rangtasviri rassomdan nafaqat rangtasvirning akademik qonun-qoidalari to'g'risidagi bilimlar, balki rangtasvir ishlash jarayonidagi harakat va tezkor obrazli fikrlashni ham talab qiladi.

Akvarelning yoyiluvchanligi natijasida paydo bo'ladigan texnik effektlar muallif tomonidan oldindan aniq belgilanishining iloji yo'q. O'ziga xosligi, betakrorligi, oldindan aytib bo'lmazligi, bu akvarelning eng noyob sifatlari hisoblanadi. Oxirgi natijani ko'zdan qochirmagan holda ishlash, asosiy g'oyani saqlash bilan birga vazifaga tuzatishlar kirita olish akvarelchi rassom uchun eng zarur mahorat sanaladi. Boshqa texnika va materiallardan foydalanib akvareldagi obrazlarni bajarib bo'lmazligi akvarelning qanchalik noyob ekanligi va uning tasviriy san'at morfologiyasi tizimida mustaqil tur sifatida ahamiyati katta ekanligining isboti bo'lib turibdi. Zamonaviy an'analar asosida akvarel rangtasvirining rivojlanishi badiiy ta'limdagi har xil mutaxassislikdagi rassomlar tayyorlanadigan o'quv jarayonlarida qo'llash imkoniyatini kengaytiradi.

Akvarel – maxsus badiiy ta'lim tizimida keng qo'llaniladigan rangtasvir turlaridan biri hisoblanadi. Bu eng avvalo tasvirlash asoslari haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, ranglar uyg'unligini yaratish, rang-tusga oid kompozitsiyalar tuzish, uch o'lchamlilik, fazoviylik, materiallik va boshqa ko'rinishlarni ifodalash jarayonida ishlatish uchun nisbatan qulayligi bilan izohlanadi.¹¹

Guash

Guash bo'yog'i esa akvarel bo'yog'ining tamoman aksi bo'lib, u kabi tiniq, jarangdor tus bermaydi. Ranglari yorug'likni yutganligi sababli uning tagidagi

---

¹¹ X.E.Sultanov. RANGTASVIR (Akvarelda natyurmort ishlash). O'quv qo'llanma. Toshkent-2019., 6-11 b.

qog'oz ko'rinib, sezilib turmaydi. Tarkibi esa akvarelniki singari – bo'yoq kukuni va uni bog'lovchi moddalardan iborat. Ammo ular maxsus yog'och yelimi bilan mo'tadil nisbatlarda aralashtirilgan bo'ladi. Guash bo'yog'ining yana bir muhim jihati uning oq bo'yoq bilan aralashtirib ishlatilishidir.

Shuning uchun uning ranglari unchalik jarangdorlik kasb etmaydi. Bo'yoqni ishlatish uchun mo'yqalamlar ham maxsus tanlanib olinadi va ular juda yumshoq bo'lmasligi, bir oz dag'alroq bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Tasvir

ishlanadigan sath, ya'ni qog'oz yoki karton ham silliq bo'lmagani yaxshi. Uning yuzasi iloji boricha yelimli qoplama (grunt) bilan ishlov berilgan bo'lishi zarur. Shunda uning sathiga guash bo'yog'ini yaxshi surtish mumkin bo'ladi. Guash ko'pincha grafik ishlarni, bezaklarni, plakatlarni ishlashda va qisman rangtasvirlarni bajarishda foydalaniladigan, suv qo'shib ishlatiladigan, tez quriydigan bo'yoqdir. U bilan tasvirlar bajarishning murakkabligi shundaki, bo'yoq surtilgan paytda to'q, qurigandan keyin esa ochlashib ko'rinishidir. Shu jihatini hisobga olib turilmasa, ranglar orasidagi muvofiqlikni ushlab turish ancha qiyin kechadi. Buning uchun odatda har bir surtiladigan asosiy ranglar alohida-alohida maxsus idishchalarda tayyorlanib olinib, so'ng unga bir oz boshqa qo'shimchalar aralashtirib tasvir ishlanadi. Ranglarni ishlatishda, uning to'q-ochligi, rang tuslarining qanday topilganini doimo tekshirib, bilib turish uchun bir bo'lak qog'ozga tayyorlangan aralashmani surtib aniqlab, so'ng qo'llansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Guash bo'yog'ida juda ko'p o'tmish rassomlari ham asarlar yaratganliklari ma'lum. Ularning bir-biridan ajoyib natyurmort, manzara, teatr bezaklari, portret, plakatlari jahon tasviriy san'ati xazinasidan o'rin olgan. Ammo shunisi borki, bu

nozik, saqlanishi ancha qiyin bo'lgan ishlarning ayrimlari, ayniqsa quyuq qilib ishlanganlarining bo'yoqlari o'chib, to'kilib ta'mir talab bo'lib qolganligi sir emas. Guash bo'yog'ida tasvirlarni bajarganda iloji boricha har bir rang tusi uchun alohida-alohida mo'yqalam tutgan ma'qul. Shunda ranglarni tiniq va toza, jozibali chiqishiga erishiladi. Guash bo'yog'ida ranglavha va ayniqsa portretlar, hamda odam tana qismlarini tasvirlash, nozik rang tovlanishlarini berish qiyin ishdur. Buning uchun ancha muncha mahorat, bilim, tajriba kerak bo'ladi. Tasvir ishlashning yo'l-yo'rig'i, usullarini puxta egallash esa ko'p amaliy mashg'ulotlarni talab etadigan jarayondir.¹²

Katta-katta mahobatli asarlarning xomaki nusxalari hamda kompozitsiya loyihalarini, bayram munosabati bilan tayyorlanadigan suratlarni ham guashda bajarish qulaydir. U bilan keng qamrovli, mahobatli tasvirlar tez ishlanadi¹³.

Ko'mir

Barcha chizilgan materiallar orasida eng yoqimli va ifodali materialdir. Bu rasmdagi asosiy tonal munosabatlarni tezda o'rnatishga imkon beradi. Ko'mir qalamlari grafit kabi qattiqlikning bir necha

navlariga kiradi. Yumshoq ko'mir ko'pincha katta, ifodali chizmalarda massalarni yaratish uchun juda yaxshi; holbuki H va HB kabi qattiq siqilgan ko'mir yoki uglerod qalamlari kichikroq miqyosda ishlashga ko'proq mos keladi.

¹² Shuhratovich, I. U. (2020). Technologies of working on graphic materials in fine arts classes (on the example of working still life in the pen. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (4), Part II, 41-45.

¹³ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

3-rasm. Huihuabiji. ko'mir

Uzoq va o'tkir nuqtalarni keskinlashtirish oson bo'lgan qattiq ko'mir qalamlari qo'lingizning holatini o'zgartirib, qalin va ingichka chiziqlarni tezda hosil qilish uchun ishlatilishi mumkin.

Keng va chiziqli ohanglarni ham bajarish mumkin. Qalamni yon tomonga bosib foydalanilsa asta-sekin keng ko'lamli massaga ohang hosil qilib, ko'mir

milining uzun qismini varaqlashingiz mumkin. Ko'mir tayoqchalari xomaki tasvirlar chizishda ko'proq ishlatiladi. Ko'mir tayoqchalarini uy sharoitida ham tayyorlasa bo'ladi. Misol uchun: ko'mir tayoqchalarini tayyorlashning oddiy usulini o'rganamiz. Buning uchun uzum tokini yoki atir gul novdasini qizarib yaxshi pishgan novdasidan 5-10 ta bo'lakchalaridan, bo'yiga 10-12 santimetr, eniga 8-9 millimetr bo'lganlarini tanlab olamiz. Biron bir mahsulotlardan bo'shagan temir (banka)ni olib yaxshilab ichini tozalab, quritib qo'yamiz. Bu idish ichiga tok novdalarini tik holatda joylab qum bilan idishni to'lg'izamiz. Og'zini qalinroq qilib loy bilan suvab qo'yamiz, ammo shu narsani esdan chiqarmasligimiz kerakki, loy bilan suvaganda og'zidan kichikroq bir teshikcha qoldirishimiz shart. Keyin tandirda yoki o'choqda olovga qo'yib qizdiramiz. Cho'g'ga bo'yi barobar ko'mib qo'ysak ham bo'ladi. Temir idishning qizishi tufayli biz qoldirgan teshikchadan ko'kish olovsimon tutun chiqa boshlaydi. Ko'kish olovsimon tutun tugashi bilan idishni olovdan (cho'g'dan) olish kerak, chunki ko'mir qalamcha tayyor bo'ladi. Tayyorlangan qalamchalar bilan qog'oz yuzalariga tasvirlar ishlashimiz mumkin. Ishlangan tasvirimiz uchib ketmasligi uchun ozgina shakarni eritib qog'ozga tasvir ustiga engil puflanadi, natijada chizilgan rasmlar uchib ketmaydi. Shu narsani unutmanki, uzum tokining qalamchalari bir-biriga juda zich holda joylashishi kerak. Yoki hammasini bir-biriga zich qilib bog'lab chiqsa ham bo'ladi. Ota-bobolarimiz bunday ishlarda kulolchilik idishlaridan foydalanishgan. Rossiyada esa oq qayin daraxtining shoxchalaridan foydalanishadi. Zavodlarda esa 300⁰ issiqlikda havosiz joyda 3 soatdan 5 soatgacha qizdirish usulida ko'mir qalamchalari tayyorlanadi¹⁴.

Ushbu QR kodni scaner qilish orqali rassom [Huihuabijining](#) ko'mir texnikasida ishlangan ijodiy ishlarini kuzatishingiz mumkin.

---

¹⁴ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

Sangina

Sangina qalamtasvirlarni ishlashda qo'llanilishi ham foydali. U bilan har qanday tasvirni tez va ifodali qilib chiqarsa bo'ladi, faqat buning uchun uning texnikasini egallash kerak bo'ladi.

Ma'lumki,
sanginaning to'q
jigarrang hamda
qizg'imtir jigarrang
turlari bo'ladi. Ularni
ham tus berilgan
oxrasimon rangli
qog'ozlarda unumli
qo'llash mumkin.
Sanginani surkatib

soyalarning katta-katta qismlarini yopish imkoniyati ham borligi ish rivojini tezlashtiradi.

Yuqorida keltirib o'tilgan barcha tasvirlash vositalarini uzoq muddatda bajariladigan, hamda tezkorlik bilan ishlanadigan qalamtasvirlarda birdek muvaffaqiyat bilan qo'llash mumkin.

Odam qomatini turli holatlarda, vaziyatlarda harakatli ko'rinishlarda interer muhiti sharoitida tasvirlash ancha murakkab vazifalardan hisoblanadi. Agar ular tez muddatda ishlanishi kerak bo'lsa, tezchizgi lavhalari ko'rinishida bo'lsa, bir nechta tasvirni bitta qog'oz sathida chiroyli kompozitsiyada joylashtirib bajarish ko'p samara beradi. Chunki bunda har bir chizilgan har turli holatlarda turgan odamlar qiyofasi o'zaro solishtirib ishlanadi, o'lchamlari bir- biriga moslanadi va shuning natijasida tasvirlar guruhi bog'langan mazmun kasb etib badiiy ko'rinishga ega bo'ladi.

Inson qaddi-qomatini chizishga albatta tezkor tasvirlar ishlash, ko'proq mashq qilish talab etiladi. Ayniqsa suratning qismlari nisbatlari, katta shaklning yaxlitligiga e'tibor qaratilishi kerak. So'ng tana holati uning qanday harakat

holatida namoyon bo'layotganligi muhim bo'lib, uni to'g'ri topish va aks ettirishi lozimdir.¹⁵

4-rasm. Anniabale karrachche, sangina va mil.

---

¹⁵ Ю.М. Кирцер Рисунок и живопись, Москва «Высшая школа» 2003 й.

Tempera

O‘n to‘qqizinchi asrning oxirida, allaqachon unutilish darajasiga kelib qolgan tempera yana rassomlar ustaxonalariga qaytganida, Serov, Rerix, Golovin, Borisov-Musatov singari taniqli rassomlar uni bajonidil ishlatishdi. Valentin Serov kartonga temperada ishlashni afzal ko‘radi va ba‘zida uni guash bilan birgalikda ishlatadi. Ushbu materialdagi uning asarlari, ko‘plari mashhur tarixiy nashrga ishlangan rasmlardan iborat bo‘lgan, kichikligi va rangtasvirda bo‘yoq qatlamining zichligi bilan ajralib turadi.

Tempera bo‘yoqlari bo‘yovchi moddalar (pigmentlar) va ularni bog‘lovchi moddalar (emulsiyalar)dan qo‘shib tayyorlanadi. Emulsiyaning tarkibiga qarab temperalar oqsilli, tuxum-sarig‘ili, tuxum-moyli, mumli va kazeinli xillarga bo‘linadi. Yelimli bo‘yoqlar va tempera o‘zining har xil turlari bilan XV asrgacha rassomlar uchun eng ma‘qul va ommabop rangtasvir ashyosi hisoblangan. Tempera bo‘yog‘ida ishlashning asosiy usullari:

- 1) bo‘yoq aralashmasining oldindan tayyorlab olinishi;

2) kartinadagi ma'lum bir yuzaga tuslarni qo'yish va tusning toza chiqishini ta'minlash maqsadida qo'yilgan bo'yoq chetini oldingi qatlam rangi bilan yedirib qo'shib yuborish. Bunday ishlash kechki flamandlar usuli sanalib, shu jumladan Rubensga ham tegishli;

3) Qadimdan to Jorjone va Titsian davrigacha amalda qo'llab kelingan bo'yoqni yuqa holatda surkab ishlash;

4) Qadimdan qat'iy prinsiplar asosida qo'llanib kelinadigan usul - rangtasvirda soyalarni xarir va iliq tuslarda ishlash yoki ularga qarama - qarshi quyuq xamirsimon rang surtmalari holatda sovuq tuslarda ishlash;

5) Bo'yoq ichidagi oldin qo'yilgan bo'yoq rangi yoki grunt rangining ko'rinib turishiga erishish maqsadida ranglarni yupqa suyuq holda (harir parda ortidan ko'ringani kabi) ustma – ust qo'yish usuli.

O'rta asrlarda yashab ijod qilgan nemis rassomlarining temperada ishlangan rangtasvirlarida asosan oq grunt qo'llanilganligini ko'rish mumkin. Ularning asarlarida rangtasvirdagi bo'yoq qatlami 2-4 ta qatlamdan iborat bo'lib, unda oldin qo'yilgan ranglar va gruntning keyingi rang ostidan ko'rinib, hayratlanarli darajada ranglarning optik aralashuviga erishilgan. Shunday qilib qalin xamirsimon holdagi quyuq qizil rang ustidan yuqa ko'kish bo'yoq qo'yilib undan to'q jigarrang tus hosil bo'lishiga erishilgan. Neytral – kulrang hosil qilish uchun o'sha qizil rang ustidan harir yashil rang qo'yilishi bilan erishishgan. Shaffof sariq rangni yorqin qizil rang ustidan qo'yib zarg'aldoq rang hosil qilingan. Tillarangni ifodalash uchun issiq bargrangni qalin qo'yilgan qizil (kinovar) ustiga qo'yilgan. Bundan tashqari to'q sariq ustidan qizil (kinovar) qo'yish, tillarang va uning ustidan shaffof jigarrang qo'yish bilan ham hosil qilishgan.

Tempera bo'yoqlari bilan yaratilgan asarlar rang qatlami mustahkamligi bilan ajralib turadi, yorilib ketmaydi, tuslari o'chmaydi, dastlabki holati, tiniqligini ko'p yillar saqlaydi. Bunday sifat darajasini moybo'yoqda ham bo'lmasligini hisobga oladigan bo'lsak temperaning afzalligini tasavvur qilishimiz oson bo'ladi. Tempera texnikasi o'zining rang-barang uslublari bilan ham moybo'yoq rangtasviridan qolishmaydi. U bilan tezkor «Alla prima», quyuq surtma,

lessirovka, ko‘p qavatli ishlov berish yo‘llarini ko‘plab uzoq muddatli rangtasvir ishlarni bajarish mumkin. Bunda moybo‘yoqdagi kabi bo‘yoq qurishini uzoq kutib o‘tirilmaydi, chunki tempera tezroq quriydi. Bir kundan keyin ishni yana davom ettirish imkonini beradi. Bo‘yoq qatlami bir tekis qurishi ham uning xususiyatlaridan biridir. Qo‘llab olingan mo‘yqalam bilan ishlangan sath ustidan bir tekis surkab o‘tish ranglar orasini yumshatib uyg‘unlik kasb etadi. Temperada juda yorqin, shu bilan birga juda nozik rang xususiyatga ega bo‘lgan turli uyg‘unlikdagi rangtasvirlarni bajarish mumkin.

5-rasm. V.E. Borisov-Musatov. Singlim bilan avtoportret. 1898. Xolst, tempera, moybo‘yoq. Rus davlat muzeyi, Sankt-Peterburg.

Tempera asosan keng miqyosda mahobatli (monumental) rangtasvir asarlar yaratishda qo‘llanadi. Ular devorning katta-katta sathlarida tasvirlar yaratishda qulay vositadir. Temperada natyurmortlar ishlansa ham ajoyib chiqadi. Chunki u bilan juda tiniq, chiroyli tasvirlar ishlashga erishish mumkin. Buning uchun natyurmortdagi «aksesuarlar» - qo‘yilmalar ham yorqin ranglilarini topib, muvofiqlashtirib tashkil qilinishi kerak. Guash va temperada tasvirlar ishlashda

maxsus ularga moslangan Ashe, jihozlar kerak bo'ladi. Avvalo bo'yoqning o'zi sifatli bo'lishi talab etiladi.

Temperada ishlash uchun material gruntlanishi lozim. Ular qog'ozda, kartonda, matoda, faner yoki taxtaga surtib tayyorlanadi. Buning uchun asosan elimdan foydalaniladi. Eng yaxshi asos bo'lib maxsus tayyorlangan gruntlangan mato xizmat qiladi. Uni xuddi moybo'yoq texnikasiga tayyorlanadigan mato singari ishlovdan chiqariladi. Tempera uchun yassi va dumaloq ko'rinishdagi yumshoq, yarimyumshoq, shuningdek dag'al mo'yqalamlar ishlatiladi. Palitra ham yuzasi chuqurroq plastmassadan yoki chinnidan yasalgan bo'lishi kerak. U chetlari bukib tayyorlangan va emal surtilgan metaldan tayyorlangan bo'lishi ham mumkin. Shundan undagi suyuqroq qorishtirilgan bo'yoqlar oqib ketmaydi. Palitraga chiqarilgan bo'yoqlar ishlash tugagach usti nam latta bilan olib quyib saqlanadi. Shunda u keyingi safar ishlatishgacha qurib qolishdan saqlanadi.¹⁶

Sous

Sous sabzavotli yelim yoki loy qo'shilgan holda piyozdan siqilgan silindrsimon tayoqchalar shaklida tayyorlanadi. Sous bilan ikkita usulda chizishingiz mumkin. "Quruq" usulda chizish maydalangan sous kukuni bilan amalga oshiriladi. Qorong'i joylarning ohang kuchiga sousni qayta qo'yish orqali

erishiladi. "Ho'l" usul quyidagicha: maydalangan sous kukuni suv bilan kerakli mustahkamlikka qadar suyultiriladi. Dastlab, cho'tka bilan o'rta to'yingan eritma o'ziga xos va tushadigan soyalarni qoplaydi, keyin zaif eritma shakl va atrof-muhitning katta qismlarini qoplaydi. So'ngra tasvirni retush qalamida ishlansa, o'chirg'ichdan ham unumli, bilib foydalanilsa har qanday o'quv-mashq

¹⁶ Ismatov U.Sh. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini turli grafik materiallarda ishlashga o'rgatish (tempera bo'yog'i misolida). МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Илмий-методикалық журнал ISSN 2181-7138, № 3/2 2021 жыл

vazifani namunali va chiroyli qilib chiqarish mumkin. Tasvirning eng yorug' qismlarini o'chirg'ich yordamida ustalik bilan o'chirib bo'rttirilsa, eng to'q soyalarning sathi qora sous bilan bo'yab yopilsa ish hajm tomondan juda fazoviylik kasb etadi. Shunday qilib, "ho'l" sous bilan ishlash usuli akvarel texnikasiga (grizayil) o'xshaydi. Siz sous bilan birgalikda ishlashingiz mumkin¹⁷.

6-rasm. Yudayev-Rachey Yuriy. O'quv postanovkasi. "Plastmassa ko'za va pomidorlar" (qog'oz).

Tush

Tush - bu qora suyuqlik, ishlatilgan retseptga qarab uni san'at bozorida ikkita asosiy turda sotib olish mumkin: suvga chidamli va suvda eriydigan. Ishlab chiqaruvchilar boshqa tarkibiy qismlarning tarkibidagi pigment foiziga qarab har xil turdagi qora rangdagi tus ishlab chiqaradilar. Ularning orasidagi eng muhim

¹⁷ Хазэл Харрисон, Энциклопедия ТЕХНИК РИСУНКА, Москва АСТ • Астрель 2005 й.

farq ularning yengilligi darajasidir. Tarkibi, uning tarkibiga qo'shilgan shellak yoki jelaten tufayli suvga chidamli (lak ishlab chiqarishda ishlatiladigan ingichka plitalar yoki yoriqlar ko'rinishidagi material).

Ushbu tush eng bardoshli hisoblanadi. Uni suv bilan suyultirish mumkin, suvga chidamli xususiyatlar faqat to'liq quriganidan keyin paydo bo'ladi. Suvda eriydigan tush suv bilan yaxshi aralashadi (masalan, tonna gradatsiyasida), lekin quriganidan keyin suv bilan yuviladi va unchalik bardoshli emas; suvga asoslangan boshqa mahsulotlar bilan birgalikda ishlatish maqsadga muvofiq emas. Agar biron-bir maqsad uchun tush suvli eritmasini, masalan, akril yoki akvarel bilan to'ldirishda birlashtirmoqchi bo'lsangiz, suv o'tkazmaydigan tush oling. Qoida tariqasida, tush tasodifiy to'kilishdan qo'rqmasdan, har qanday vositani tush bilan osongina to'ldirishga imkon beradigan maxsus nozullar, pipetkalar yordamida shisha yoki plastik bankalarda sotiladi. Umumiy qoida mavjud - agar u ishlab chiqarilganidan ikki yildan ko'proq vaqt o'tgan bo'lsa, tush sotib olmang. Tezograflar deb ataladigan vositalardan foydalanganda sizga ushbu vositalar uchun maxsus ishlab chiqilgan nurga chidamli tush turlari kerak bo'ladi. Grafik ish uchun niqoblarning ba'zi turlari (xususan, pigmentga emas, bo'yoqqa asoslangan) so'nishga moyildir; shuning uchun nurga chidamli materialni tanlang.

7-rasm. Yapon rasm (asarlar) " Irina Levasheva galereyasi

8-rasm. Yapon rasm (asarlar) " Irina Levasheva galereyasi

Ballpoint qalam (Sharikli ruchka)

Sharikli ruchkalarining katta afzalligi shundaki, ular deyarli har doim mavjud. Bo'yoq manbai tanaga birlashtirilgan va qo'shimcha ravishda barcha turdagi qog'ozlar tomonidan yaxshi qabul qilinadi. Bo'yoq pastasini sharikli ruchkaga yetkazib berish bir zumda amalga oshiriladi, buning natijasida chiziq to'g'ridan-to'g'ri, osongina joriy xarakterga ega bo'ladi. Sharikli ruchka tezlikni o'lchagichdan tubdan farq qiladi. Chiziq toza va aniq bo'lishi uchun tezkor mashinani qat'iy vertikal holatda saqlash kerak. Shu bilan birga, sharikli ruchka bardoshli, arzon va sifatli vositadir.

9-rasm. Andrey Poletov. Sharikli ruchka

Ballpoint ruchkasidan foydalanib, chiziq juda tez chiziladi; tutqichning o'zi qo'lda qulay va oson pozitsiyani egallaydi. Uning asosiy kamchiligi bo'yoq pastasini uzoq vaqt quritishdir - ba'zan bu ikki kungacha davom etadi. Shuning uchun, chizish xavfidan qochish uchun toza qog'oz varag'i bilan yoping. Bundan tashqari, ushbu himoya ekranning burchagi bilan qalamning uchidan ortiqcha siyohni olib tashlashingiz mumkin. Aks holda, novda uchida to'plangan makun naqshni buzishi mumkin, yoki chiziq egiluvchan bo'ladi. Rassomlar orasida ingichka uchli Paper Mate qalam juda mashhur (eskizlar uchun); ammo, o'rta yoki ingichka uchlari bo'lgan qalamlarni tanlash amalga oshirilayotgan ishga bog'liq.

Katta eskizlar uchun o'rta uzunlikdagi qalam kerak; kichkina - ingichka uchi bo'lgan qalam bilan bajarilishi kerak. Qoida tariqasida, quyidagi amaliyot eng yaxshi natijalarni beradi: chiziqlarning haqiqiy qalinligini ko'rish uchun qog'ozga bir nechta chiziq qo'ying. Sharikli naycha yoki favvora qalam bilan ovlash tez-tez uchraydigan vertikal yoki gorizontal chiziqlar yoki ularning kombinatsiyasi (kross-lyuk) yordamida amalga oshiriladi. Chiziqlar orasidagi masofa qanchalik kichik bo'lsa, ranglar boyroq bo'ladi¹⁸.

Markerlar

Ixtirodan beri markerlar doimiy ravishda takomillashtirilib, muhim tarkibiy o'zgarishlarga duch keldi - ish sifati yaxshilandi. Ular yanada bardoshli va chidamli materiallar - masalan, kigiz, neylon, plastmassa va ko'pik materiallari tufayli mustahkamlandi. Markerlar uzoq vaqt davomida keskin va qattiq bo'lib qoladi va bo'yoq ta'minoti silliq bo'lib, bu mukammal chiziq sifatiga aylanadi. Markerlar qalinligi va shakli bilan farq qiladi; yupqa uchli va og'irroq markerlar bilan mashhur ruchkalar, uchi chisel yoki xanjar shaklida. Ular yozish va grafik chizish uchun juda mos keladi. AD belgilarida hatto bir-birining o'rnini bosadigan maslahatlar mavjud; ularning ba'zilar (xanjar shaklida) turli xil chiziqlarni olish uchun o'tkir pichoq bilan kesilishi mumkin. Ikki uchli markerlar bitta va bitta vosita yordamida keng va ingichka chiziqlarni chizish uchun qulaydir. Cho'tkasi shaklidagi markerning uchi yumshoq ko'pikdan yasalgan va uni cho'tka va oddiy marker sifatida ishlatish mumkin. Barcha vositalar suvga chidamli siyoh turlari bilan to'ldirilgan, ular yuqori nurga ega va deyarli quriydi. Biroq, bu bo'yoqlar alkogolga asoslangan va mutaxassislar tomonidan toksik deb hisoblanadi; ular faqat shamollatiladigan joyda ishlashlari kerak. Suvda eriydigan siyoh bilan to'ldirilgan markerlar toksik emas va hidsizdir. Ammo ulardan ba'zilar engil emas va agar siz ishning bir qismini parchalashga harakat qilsangiz, tushni bulg'ash mumkin. Ushbu turdagi "ofat" ning oldini olish uchun qog'ozni niqoblash usulidan foydalaning. Bundan tashqari, ko'plab mutaxassislarning fikriga ko'ra, bu siyoh juda sekin quriydi. Bugungi kunda ishlab chiqarilgan markerlarning diapazoni turli

---

¹⁸ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

xil rang soyalarining kaleydoskopidir. Ular yorqin, pastel va lyuminescent navlarni o'z ichiga oladi. Suvda eriydigan boshqa bir vosita, masalan, yumshoq, egiluvchan ko'pik uchiga ega bo'lgan Markerlar 3000 Brush marker kabi cho'tka uchi bo'lgan marker. Asbob marker sifatida ham, cho'tka sifatida ham ishlatilishi mumkin - ular ingichka va keng, hal qiluvchi zarbalarni qo'llashlari, shuningdek silliq tonal o'tishlarni va lyuklarni yaratishi mumkin.¹⁹

10-rasm.

¹⁹ Ismatov Ulfat Shuhratovich and Sobirov Sarvar Tursunmurotovich. Development of Creative Competence in Teaching Future Teachers of Fine Arts to Work in Graphic Materials. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192

ASOSIY QISM.

Rangtasvir haqida tushuncha. Realistik rangtasvirning maqsad va vazifalari.

Xolis fonda 2-3 geometrik jismlardan tuzilgan sodda natyurmort ishlash (Grizayl).

3500 yillar oldin inson kitob yozish va unga rasmlar ishlashni boshladi, bu bilan u akvarel rangtasviriga asos solganligini bilmas edi. Yozishda qo'llanadigan Cuperus-papirus o'simligini topib, misrliklar bunga birinchi qadamni tashlagan edilar. oxiratda yer yuzida nima qilganligini ollohga ko'rsatishlari uchun bu yaratilgan kitoblarni uning mualliflari bilan ko'mishgan. Bu kitoblarga rasm ishlashda jigarrang uchun tabiiy oxra va siena, qizil rang uchun kinovar, qora rang uchun kuydirilgan iva, oq bo'yoq uchun gips kabi minerallar asosida yaratilgan shaffof bo'yoqlar ishlatilgan edi. Bu bo'yoqlar tuxum sarig'i va gummiarabik bilan qo'shib tayyorlanib, suv bilan ishlatilar edi. Boshqacha qilib aytganda bu hozirda biz ishlatib kelayotgan akvarel bo'yog'i edi. Yuqorida aytib o'tilgan ilk akvareldan hozirgi zamonaviy akvarel bo'yog'idan shakli, rangi va janrning asosiy xususiyatlari ancha o'zgarganligini kuzatish mumkin, lekin bo'yoqning tarkibi o'shaligicha qolgan. Juda ko'p mashhur rassomlar qatorida taniqli Battista Jovanini ham akvarelning xususiyatlaridan mohirona foydalangan. Battista Jovannining chizish usuli qiyin ko'rinsa ham o'rgansa bo'ladigan jihatlari ko'p. Rassomning asarlari yengil chizilgan chiziqlar suvli mo'yqalamda yuvish yo'li bilan birga olib boriladi. Uning chizmatasvirlarini unga yaqin bo'lgan tugallangan mo'jaz rangtasviri bilan solishtirsangiz ajoyib, nafis chiziqlarning o'zidayoq rassom kompozitsiyaning asosiy ilk g'oyasini ifodalab qo'yganining guvohi bo'lasiz.²⁰ Zamonaviy ta'limda ham rangtasvirni o'rgatishning ilk bosqichlarida akvarel bo'yog'ida ishlashni o'rganishdan boshlanadi. Unda rassom uchun eng kerakli bo'lgan soya-yorug', rang-tus munosabatlari, asosiy rang, qo'shimcha ranglar haqidagi dastlabki tushunchalar shakllantirilib boriladi.

Tusni aniqlashda yo'l qo'yilgan xato noto'g'ri rang berishga olib keladi, shuning uchun tusni to'g'ri idrok qilish rassomning asosiy vazifasi sanaladi.

---

²⁰ Barrington Barber. *Advanced DRAWING SKILLS a course in artistic excellence*. The Publishing House, Bennetts Close, Cippenham, Slough, Berkshire SL1 5AP, England.2003/s-27

Bundan ham ko‘rinib turibdiki rang va tus o‘zaro bir–biriga bog‘liq tushunchalardir. Rassom uchun asar yaratishda shakl bilan birga (ranglar) ifoda ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birgalikda yaxshi asar yaratish uchun maqsadning o‘zi yetarli emas (eng yomon san‘at asarlari jiddiy kishilar tomonidan yaratilishini esdan chiqarmaslik lozim). San‘atda yaxshi g‘oya va jiddiy maqsad bu yutuq emas. Asar yaratish uchun ular muhim hisoblanmaydi.

Eng muhimi bu g‘oyani rangda ifodalash. Inson bajargan har bir ijodiy ish bu qandaydir darajadagi bir asar. Badiiy asarning o‘zi qanday muammo ifodalaganligidan qat’iy nazar “alohida asar” sifatida e’tiborga molik bo‘lishi kerak.²¹

Bo‘lg‘usi rassomlar uchun yana shuni bilib qo‘yish foydaliki, yorug‘ kunda mashq qilgan ko‘z rangning 180 tusini, to‘qligining 10 pog‘onasini farqlay oladi. Tafakkuri kamol topgan inson ko‘zi rang tuslardan taxminan 360 tasini farqlay oladi. Ranglar axromatik va xromatik ranglarga bo‘linadi. Axromatik (oq va qora) ranglar faqat o‘zaro tus nisbatlari bilan bir biridan farqlanadi. Xromatik ranglar deganda barcha rangli bo‘yoqlar tushuniladi. Bu ranglarning yorqinligi axromatik rang bo‘lgan kulrangdan boshqachaligi bilan farqlanadi. Agar bir xromatik rangga kulrang qo‘shilsa, u xira tortib, och–to‘qligi o‘zgaradi. Ranglar iliq yoki sovuq ranglar bo‘lishi mumkin. Shuningdek natyurmort ishlash jarayonida yana qarama–qarshi ranglarga ham duch kelamiz. Har qanday axromatik rang to‘q ranglar orasida ocharib ko‘rinsa, och ranglar orasida esa to‘qlashib ko‘rinadi. Bu tus kontrastlari deyiladi. Yonidagi rang ta’sirida rang tusi o‘zgarishi rang kontrasti deyiladi.

Xromatik rangning yorqinligi axromatik rang bo‘lgan kulrangdan boshqachaligi bilan farqlanadi. Agar bir xromatik rangga kulrang qo‘shilsa, u xira tortib, och to‘qligi o‘zgaradi.

Yorqinlik xromatik va axromatik ranglarga tegishli sifatdir. Uni oqishlik bilan adashtirmaslik kerak (narsalar, buyumlarning rang sifatleri).

---

²¹ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s-18

Odatda musavvirlar yorqin bo‘yoqlar nisbatini tuslar nisbati deb atashadi. Asarda aks etgan yorqinlik bilan rang tuslarini, yorug‘ – soya bilan ranglar tizimini adashtirmaslik kerak. Tasvir yorqin tuslar chizilgan deganda avvalo yorqin bo‘yoqlar nisbati ko‘zda tutiladi.

Axromatik ranglar: ya’ni oq, kulrang va qora ranglar faqat yorqinlik bilan tavsiflanadi. Yorqinlik bo‘yicha farqlar ba’zi ranglarning ochroq, ba’zilarining esa to‘qroqligidadir. Buyum shakli sirtidagi ranglarning har xil nozik turlanishi, tus o‘zgarishlari natijasida ularning hajmini kuzatamiz, bizdan qanday darajadagi uzoqlikda joylashganligini his qilamiz, shu bilan masofa, perspektiva haqida tushunchaga ega bo‘lamiz. Buyumlardagi tuslarni ko‘rish va ajratish ranglarni aniqlashga qaraganda ancha qiyinroq. Tuslarni yaxshi ajratishga o‘rgangan rassom xilma – xil ranglar, ularning och to‘qlik darajada turlanishini ko‘ra olish, his qilishda qiynalmaydi.

Shubhasiz, realistik rangtasvirda tus hal qiluvchi muxim ahamiyatga ega. Tuslarni o‘rganish uchun boshlovchi rassom avvalo bir xil ranglar (grizayl)da ranglavhalar bajarishni mashq qilishi kerak. Ranglavha (franzuzcha etude – o‘rganish; mehnat, naturadan bajarilgan ma’nosida) – bu rassom o‘zining kasbiy ko‘nikmalarini takomillashtiradigan, tasvirni jozibali, haqqoniy tasvirlash mashqi hisoblanadi. Bu mashqlar yosh rassomlarning rangda ishlashdan oldingi tayyorgarlik bosqichi bo‘lib, rangtasvir texnikasini egallashda juda katta foyda beradi. Grizayldagi och va to‘q tuslarda ishlash akvarel rangtasvirining cho‘qqisi desa ham bo‘ladi. Bu usulda mustaqil mashqlar bajarish natijasida tez orada bu akvarelning kutilmagan toza, nozik ranglarda tuslanishini ko‘rib, bu g‘aroyib texnikada ishlab shuncha mehnatingiz besamar ketmaganligiga o‘zingiz iqror bo‘lasiz²². O‘quv jarayonini bochqichlarga ajratish bilan tus nisbatlarini o‘rganish muammolarning echimini topish mumkin: rangtasvir mashg‘ulotlaridagi birinchi bosqich – bu kartinadagi tuslar nisbatini aniqlash va ishlov berish, ya’ni berilgan vazifani “grizayl” texnikasida bajarish hisoblanadi. Shuning uchun o‘quv

---

²² Aggy Boshoff. *Oil-painting Workshop*. First American Edition, 2006 Published in the United States by DK Publishing, 375 Hudson Street, New York, New York, 10014 54-6er

jarayonida talabalarga grizayl texnikasida ishlashni o'rgatish maqsadida bu mashg'ulotlar o'quv dasturlariga kiritilib, bu vazifalarni bajarish talabalar uchun shart qilib belgilab qo'yilgan.

Xolis fonda 2–3 geometrik jismdan tuzilgan sodda natyurmortni grizayl texnikasida ishlash.

Qog'ozning oq yuzasi va rangning eng ochdan to eng to'qqacha bo'lgan tuslaridan foydalanib rassom tasvirlanayotgan buyumning nafaqat shakli balki hajmi, yorug'–soyasi, fazoda joylashishi va har bir materialning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalashi mumkin.

Grizaylda rangning ahamiyati yo'q, unda buyumning faqat tusi hisobga olinadi. Biz akvarelda grizayl ishlashning bosqichlarini ko'rib chiqamiz.

10-rasm. Natyurmort qo'yilmasi

Birinchi bosqich (11-rasm).

Birinchi bosqichda albatta komponovkadan boshlanadi. Boshlang'ich eskizda komponovkaning vertikal, gorizontal, kvadrat kabi har xil variantlarini bajarib ko'rish mumkin. Qachonki eskizda kompozitsiya haqida bir to'xtamga kelgach, asosiy formatda ishlashga o'tish mumkin. Asosiy formatda qo'yilgan natyurmortdagi buyumlarning umumiy ko'rinishi belgilanib, keyin alohida buyumlar topilgan katta yuzada joylashtirib chiqiladi. Bunda har bir buyumning yonidagi jismlarga nisbati, ulardagi burchak qiyaliklari, doira yoki oval shakllarinrning o'zaro nisbatlari sinchiklab o'rganib chiqiladi.

11-rasm. Grizaylda natyurmort ishlashning 1-bosqichi

Ikkinchi bosqich (12-rasm).

Perspektivadagi asosiy tekisliklar shuningdek buyumlar joylashgan tekislikni belgilanadi. Maydalab ishlamagan holda har bir buyumning xarakterli xususiyatlarni, joylashgan o'rnini, barcha buyumlarning o'zaro nisbatlarini

12-rasm. Grizaylda natyurmort ishlashning 2-bosqichi

Uchinchi bosqich (13-rasm).

Bu bosqichda ranglar echimiga ishlov berib boriladi. Natyurmortning eng to‘q va eng och qismlarini aniqlashtiriladi. Natyurmortning qanday yoritilganligiga e’tibor berish juda zarur. Katta yuzadagi umumiy yorug‘ va soya joylarni topib borilib, avval soya qismlariga ishlov beriladi. Yorug‘ va soyalarni ishlash bilan buyumlar hajmini berish mumkin. ranglar bilan ishlashda rangni yaxlit berishga harakat qiling.

13-rasm. Grizaylda natyurmort ishlashning 3-bosqichi

To‘rtinchi bosqich (14-rasm).

Ishni katta va yaxlit rang nisbatlarida ishlashni davom ettiring. Natyurmortdagi kenglik, fazoviy perspektivani ifodalash uchun birinchi plandagi ranglar qarama-qarshiligini kuchaytirib, buyumlarni aniqroq tasvirlang, orqa planni yengillashtirib, ba’zi joylarini ochartirish mumkin. Shu yo‘l bilan kompozitsiyadagi fazoviy bo‘shliqni ifodalanadi. Faqatgina buyumlarning tusiga emas, balki hajmi, shakli hamda uning materialini ham berish uchun diqqatingizni jalb qiling.²³

14-rasm. Grizaylda natyurmort ishlashning 4-bosqichi

---

²³ Sultanov X. “Rangtasvir” (grizaylda ishlash). Metodik qo‘llanma. T.-2014. 8-9 -b.

Akvarelda rangtasvir ishlash uchun asosiy mo'yqalamlar.

Bu yerda mo'yqalam turlari, ma'lum vazifalarni bajarish uchun qanday mo'yqalamlarni qo'llash mumkinligi haqida umumiy ma'lumotlar beriladi. Kuraksimon mo'yqalamda to'g'ri shaklli keng rang surtmalari, kichik dumaloq mo'yqalam o'tkir uchlari bilan esa ingichka chiziqlarni ifodalaymiz. Oldimizga qo'ygan bunday vazifalarga qarab ma'lum o'lcham va shakldagi mo'yqalamdan foydalanamiz.

1- dyumli yassi mo'yqalam;

Kuraksimon mo'yqalam uchlari keng va yassi shaklga ega bo'lib katta yaxlit rang surtmalari qo'yish uchun qulay. Katta yuzalarni yopishga xizmat qilganligi uchun undan rangtasvirda juda ko'p foydalaniladi. Bu mo'yqalamda bajarilgan rang surtmasi keng chiziqlar hosil qiladi. Uning uchli yon tomoni bilan ingichka chiziqlarni ifodalash mumkin.

15-rasm.

10 - dumaloq mo'yqalam;

Katta dumaloq mo'yqalam esa boshqa vazifani bajaradi. U bilan tezlikda yaxlit shakllarni qurish mumkin va suyuq, organik chiziqlarda burama va uzluksiz shakllarni ifodalashga mo'ljallangan.

7 yoki 8 - raqamli o'rtacha dumaloq yoki kuraksimon V-Inch mo'yqalamlari;

O'rtacha o'lchamdagi mo'yqalamlar murakkab shakllar va qirralarni ma'lum darajadagi aniqlikda ifodalash uchun qulay, lekin ulardan ko'ra kichikroq mo'yqalamlarda bunday vazifalarni yanada nozik va aniqlikda bajarish imkoniyati ko'proq.

3 yoki 5 - raqamli unchalik katta bo'lmagan dumaloq mo'yqalam yoki Layner;

rangda nozik chiziqlarni ifodalashda unchalik katta bo'lmagan dumaloq mo'yqalamlardan foydalaniladi. To'g'ri burchakli shakllarni ifodalash uchun asosiy katta yuzalar rang bilan yopib olingandan keyin qirqilgan uzun mo'ynali dumaloq mo'yqalamlar ko'proq qo'llaniladi. Bu egiluvchan mo'yqalamlar yordamida jonli chiziqlarni ifodalash mumkin.

Qo'llaniladigan mo'yqalam turlari sharhi bilan ularda qanday natijalarga erishilganligi ta'kidlanmoqda. Mo'yqalamlarni siz o'z imkoniyatingiz va hohishingizga qarab tanlashingiz mumkin.²⁴

Yuqoridagi suratda chapdan o'nga – kuraksimon tekis, dumaloq va uchli ingichka mo'yqalamlar. Oldinga qo'yilgan vazifa asosida mo'ylarining shakli va uzunligiga qarab ularni tanlanadi.²⁵

Pastdagi suratda ko'rsatilgan bu mo'yqalamlar shakli bo'yicha bir xil bo'lgani bilan ularning mo'ynalari har xil. Tepadan pastga, har xil mo'ynalardan yig'ilgan murakkab, olmaxon va samur deb atalsada boshqa jonivorlar

---

²⁴ Frontz, Leslie. The watercolor course you've always wanted: guided lessons for beginners and experienced artists / All rights reserved. Published in the United States by Watson-Guptill Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. Copyright © 2015 s. 19.

²⁵ Frontz, Leslie. The watercolor course you've always wanted: guided lessons for beginners and experienced artists / All rights reserved. Published in the United States by Watson-Guptill Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. Copyright © 2015 s. 20.

mo'ynasidan tayyorlangan mo'yqalamlar.²⁶ Ular bir-biridan yumshoq, qattiqligi o'ziga suvni ko'p yoki oz shimib olishi bilan farq qiladi.

16-rasm.

17-rasm. Akvarelda ishlash uchun mo'yqalamlar²⁷

²⁶ Frontz , Lesl i e. The watercol or course you've al ways wanted : gui ded l essons for begi nners and experi enced arti sts / Al l ri ghts reserved. Publ i shed i n the Uni ted States by Watson–Gupti l l Publ i cati ons, an i mpri nt of the Crown Publ i shi ng Group, a di vi si on of Pengui n Random House LLC, New York. Copyri ght © 2015 s. 21.

18-rasm. Akvarel bo'yoqlari

Yorug'-soya ko'lamlari. rangtasvirda buyumlarni aks ettirish uchun - yorug'lik, uning shakli va hajmini ifodalash uchun - soya juda muhim. rangning har xil tus ko'lamlari yordamida hajmni bera olishimiz mumkin. Uning bu xususiyati qalamtasvir va rangtasvir kompozitsiyalari yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu fikrni tushunib olishimiz uchun ushbu suratni ko'rib chiqamiz. Buyumdagi mavjud rang ko'lamlarini ko'rish va tushunib etish maqsadida kuzatish va taqqoslash yo'li bilan ushbu mashqni bajarib ko'ramiz. Oq va qora bo'yoqlar qo'shib hosil qilingan beshta qo'shimcha rang ko'lami har qanday buyum rangini ifodalash uchun etarli bo'ladi.

²⁷Xalilov R. Akvarel. Izdatelstvo "Navruz". T- 2013: 20-27-betlardagi materiallardan foydalanilgan

19-rasm. Akvarel bo'yog'ida ishlash texnikasi

Har qanday narsaning chuqurligi va hajmi quyidagi bir qator rang-tus ko'lamlaridan iborat:

1. Yorug'lik; 2. Shu'la; 3. soyadagi qismning ochlashib borishi; 4. refleks; 5. yarim soya; 6. shaxsiy soya; 7. tushib turgan soya.

20-rasm.

Bu suratda buyumning hajmini ifodalash uchun qo'llaniladigan tus ko'lamlarini ko'rib turibsiz (belgilangan raqamlarga e'tibor bering). Xuddi

shunga o'xshash tuslar ko'lamini aniqlash mashqini boshqa qog'ozda bajaring. Olma o'rnida boshqa rangdor meva (m-n:apelsin) tanlashingiz ham mumkin.²⁸

21-rasm.

---

²⁸ Paramon Edisionis, «Curso Completo de Dibujo y Pintura Artistica». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s 127

22-rasm.

Mo'yqalamlarni hech qachon suvga botirilgan holatda qoldirmang. Bu uning ezilib, qiyshayishi, uchligining yo'qolishiga sabab bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Akvarel bo'yoqlari qaysi san'at turida ko'p qo'llaniladi?
2. Akvarel bo'yog'i yaratilishiga qachon asos solingan?
3. Suvbo'yoq texnikasida tasvir ishlashda qanday ashyolar, ish qurollari zarur?
4. "Grizayl" nima?
5. Shu'la (blik) deb nimaga aytiladi?
6. Tasvirlash uchun qanday qog'iz turlari mavjud?
7. Qanday mo'yqalam turlari mavjud, akvarel uchun qanday mo'yqalamlar ishlatiladi?

Gipsli geometrik jismlardan tuzilgan natyurmortning rangtasvirini cheklangan ranglarda bajarish. (Akvarel)

Akvarelda rangtasvir ishlash juda murakkab hisoblanadi. Har qanday yangi bo‘lgan mashg‘ulotga qo‘l urilar ekan, maqsadga etish uchun inson har xil ko‘zda tutilmagan qiyinchiliklar oqibatida bu mashg‘ulotni keyingi safarga surish yoki umuman to‘xtatishga harakat qiladi. Akvarelda ishlashni o‘rganish uchun talabdan texnika, ko‘nikma, ko‘p mehnat va sabr–qanoat bilan tinmay mashqlar qilishni talab qiladi.

Tasviriy san’atda ranglar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning xususiyatlarini quyidagicha: rang tusi och to‘qligi va to‘yinganligi ajratish mumkin.²⁹ Cheklangan ranglar yordamida mashqlar bajarish orqali akvarelning ushbu xususiyatlarini o‘rganish rassom uchun juda foydali.

Bu mashg‘ulotlar natijasida siz jozibador chiziq’lar va rang surtmalaridan mohirona foydalanish texnikasiga oid maxsus ko‘nikmalarni egallash jarayoni q’anchalik tez yoki uzoq’, engil yoki og‘ir kechishiga baho bera olasiz. O‘zida bunga nisbatan ishonch yuq‘ori bo‘lgan kishi maq‘sadga tezda erishishi muq‘arrar. Chizmatasvir va rangtasvirni o‘rganishning yaxshi tomoni – bu kishidagi kuzatish, yaxlit ko‘ra olish va ko‘rinishdagi asosiyni tanlash badiiylashtira olish ko‘nikmasini oshiradi.³⁰

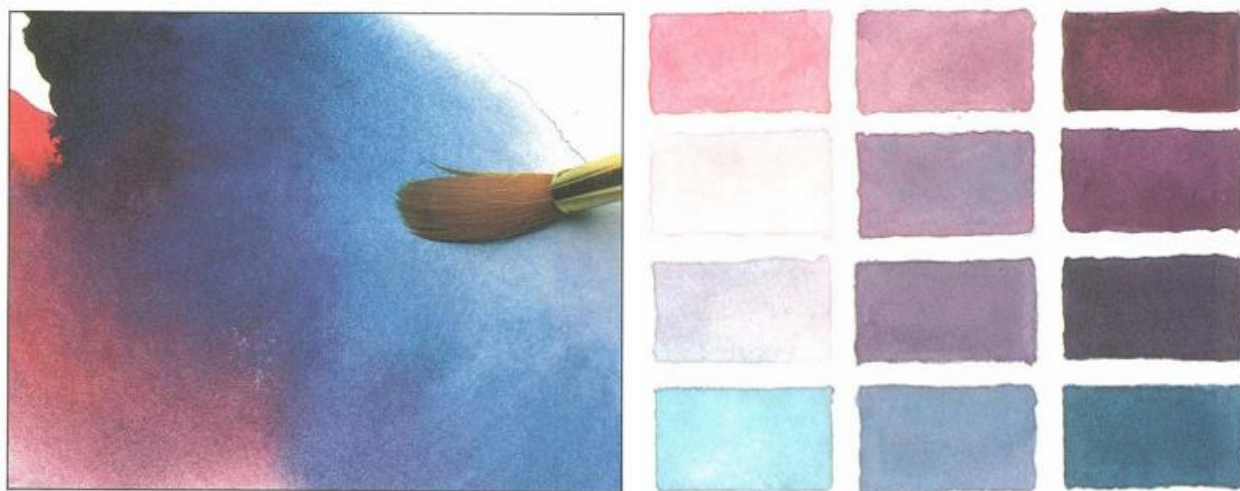
Keyingi amaliy mashg‘ulotimiz cheklangan ranglardagi akvarelda natyurmort ishlash mashqini ko‘rib chiqamiz. Mavzumizda silindr, kub shar tasvirini rangdor fonda bajarish mashqini bajaramiz. Bu mashg‘ulotda biz akvarelning ikki rangidan foydalangan holda foydalanamiz. Lekin bu ikki havorang va karmin (puntsov) rangdan qora va qog‘ozning oqligini hisobga oladigan bo‘lsak mashq jarayonida foydalanadigan yana bir necha xil rang–tuslar hosil bo‘ladi. Bu bilan biz faqat mana shu ranglardagina ishlaymiz degani emas, bu ranglardan tashqari ikki rangni aralashtirish bilan bir necha tuslar ham hosil bo‘ladi. mashq uchun quyidagi ashyolardan foydalanamiz.

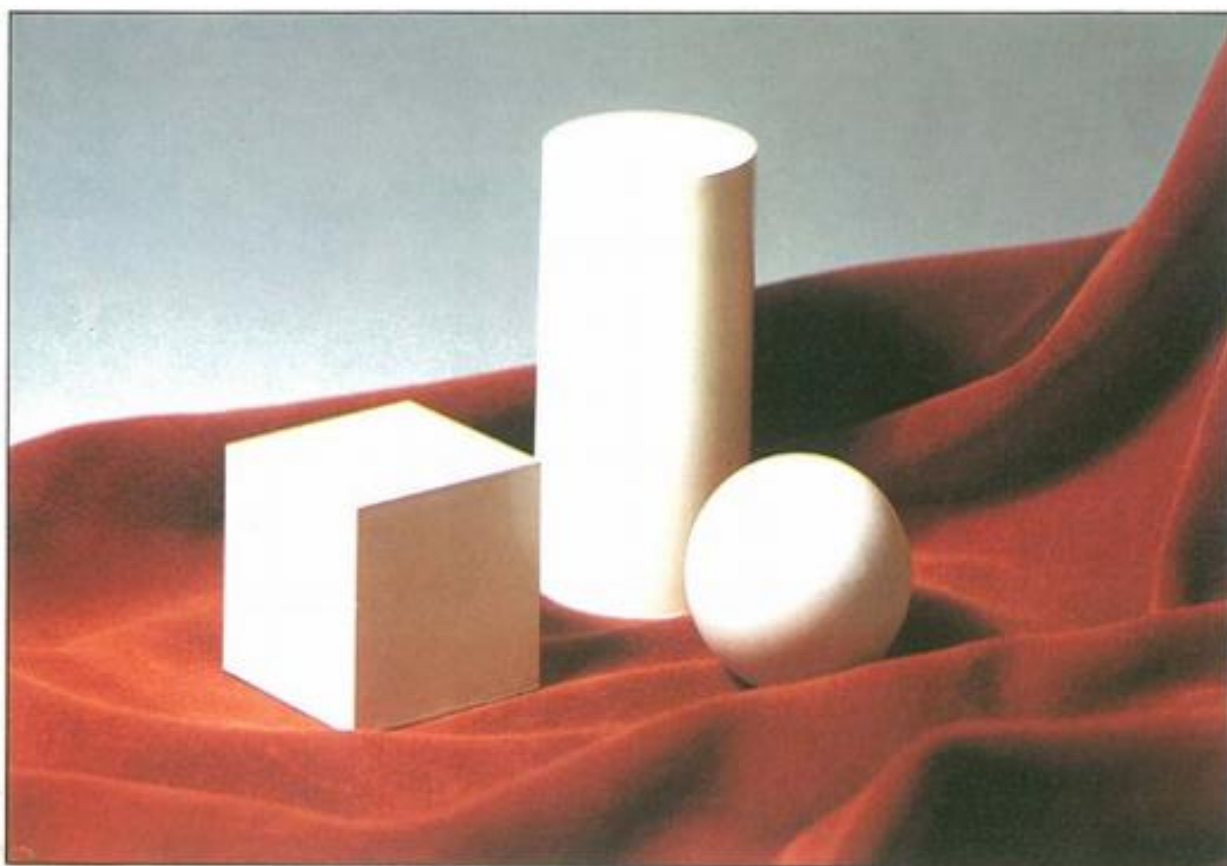
²⁹ S.Abdirasilov, N.Tolipov, N. Oripova. Rangtasvir: Toshkent- “O‘zbekiston” -2006/ 13 bet

³⁰ Barrington Barber. Advanced DRAWING SKILLS a course in artistic excellence. The Publishing House, Bennetts Close, Cippenham, Slough, Berkshire SL1 5AP, England.2003/s-15

Tanlangan 2 xil bo'yoq rangi havorang va karminni qo'shib hosil qilinadigan tuslar (23-rasm).

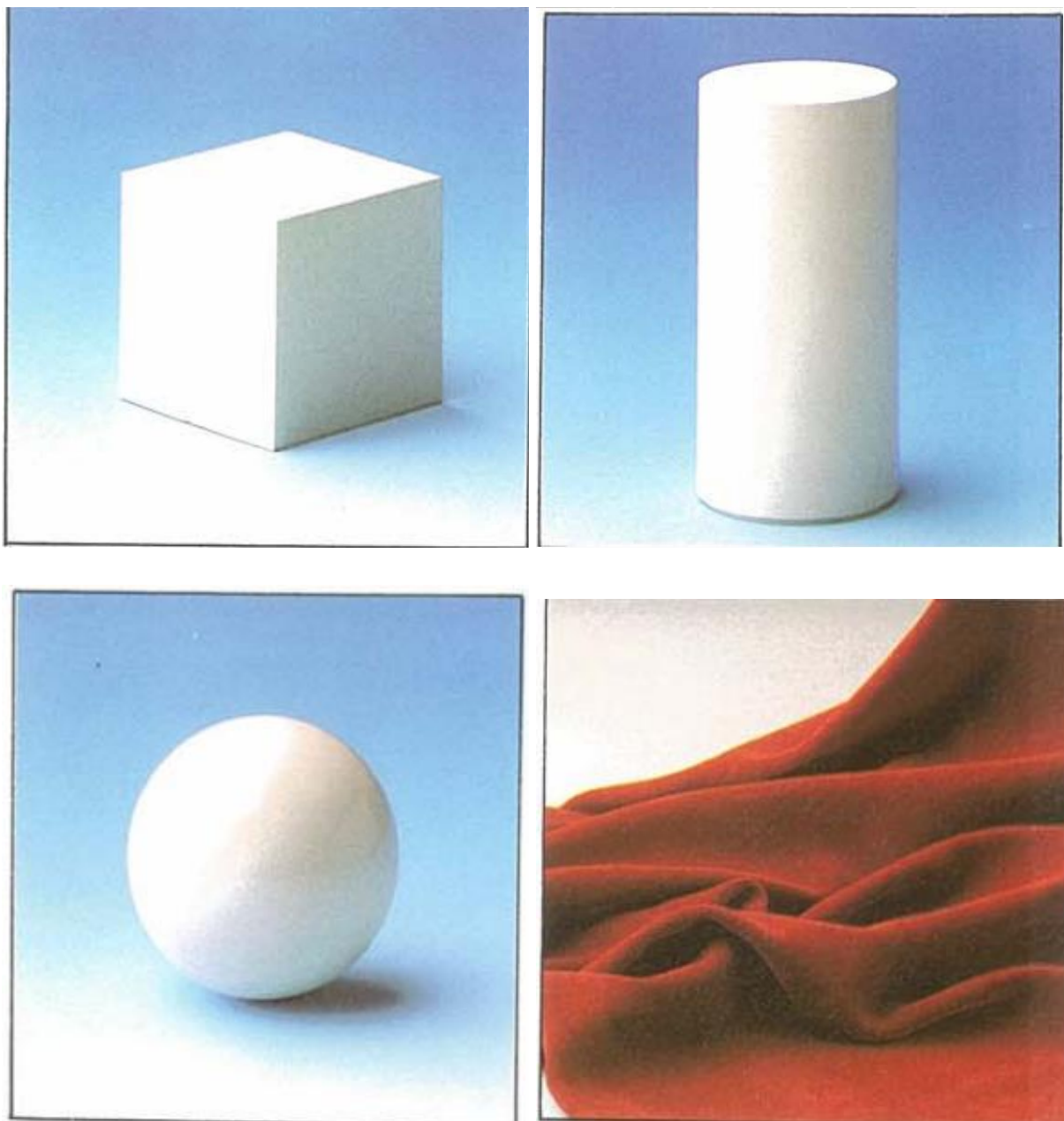

23-rasm.

24-rasm. Natyurmort qo'yilmasi

Ishga kirishishdan oldin har xil variantlarda natyurmort kompozitsiyasini tuzib chiqamiz.

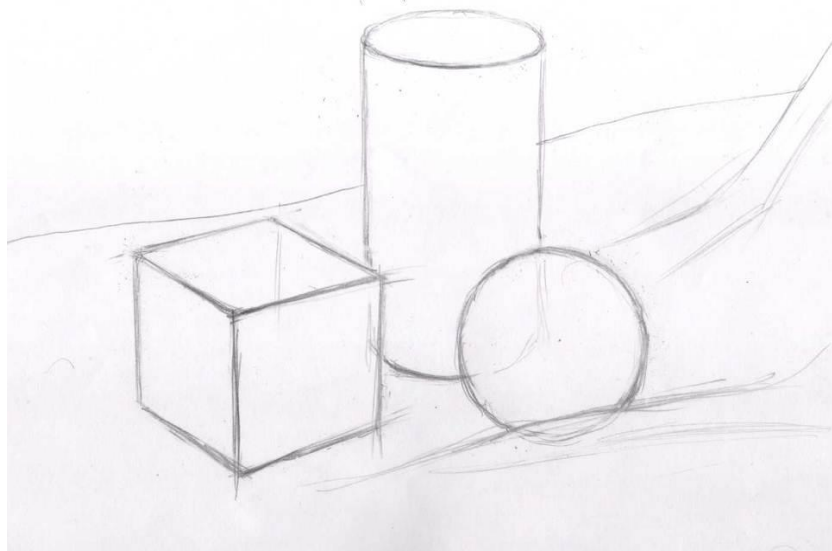

25-rasm.

Natyurmort uchun atributlar

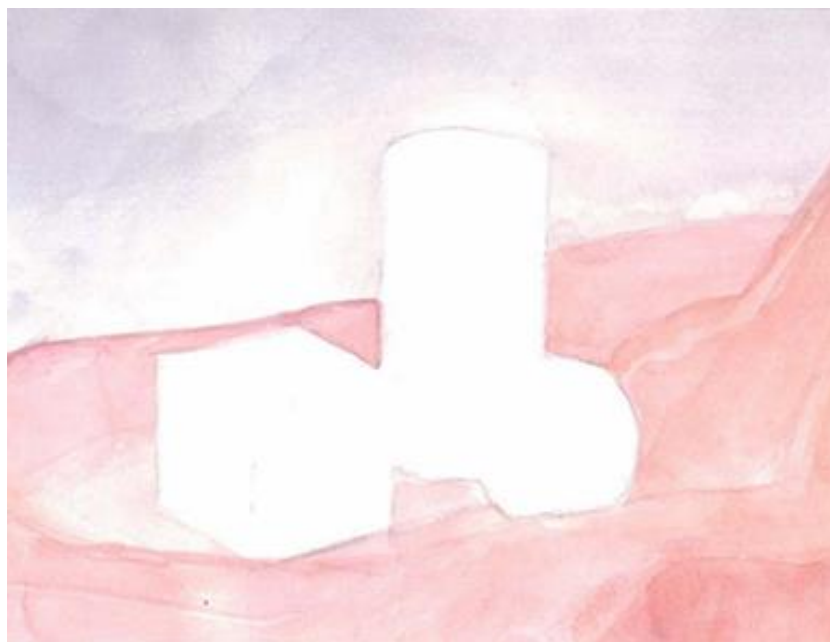
Mashqning birinchi bosqichi: (26-rasm) jismlarning konstruktiv tuzilishining boshlang'ich qalamchizgilarini chizib kompozitsiyadagi perspektivani aniqlab olamiz. Siz nimani ko'rayotganligingizni rangda ifodalashingiz ranglarni idrok qilish va tasvirlashning texnik tilini birlashtiruvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Bu siz ko'rayotgan narsangizdan oddiy nusxa ko'chirish degani emas. Har bir tasvirlanayotgan obraz qanchalik aniq bo'lmasin rassomning qalbida jo

bo‘lgan estetik hissi va hissiy tajribasining mavhumligidan kelib chiqib aks ettirilishi kerak.³¹

26-rasm.

Ikkinchi bosqich: (27-rasm) qog‘oz yuzasini ho‘llab chiqamiz, qurigandan keyin geometrik jismlarga tegmagan holda fonni mo‘yqalam bilan yana bir bor ho‘llaymiz. Bu safar fon qurib ulgurmasdan asosiy fondagi havorang va karmin rangida rang berib chiqamiz.

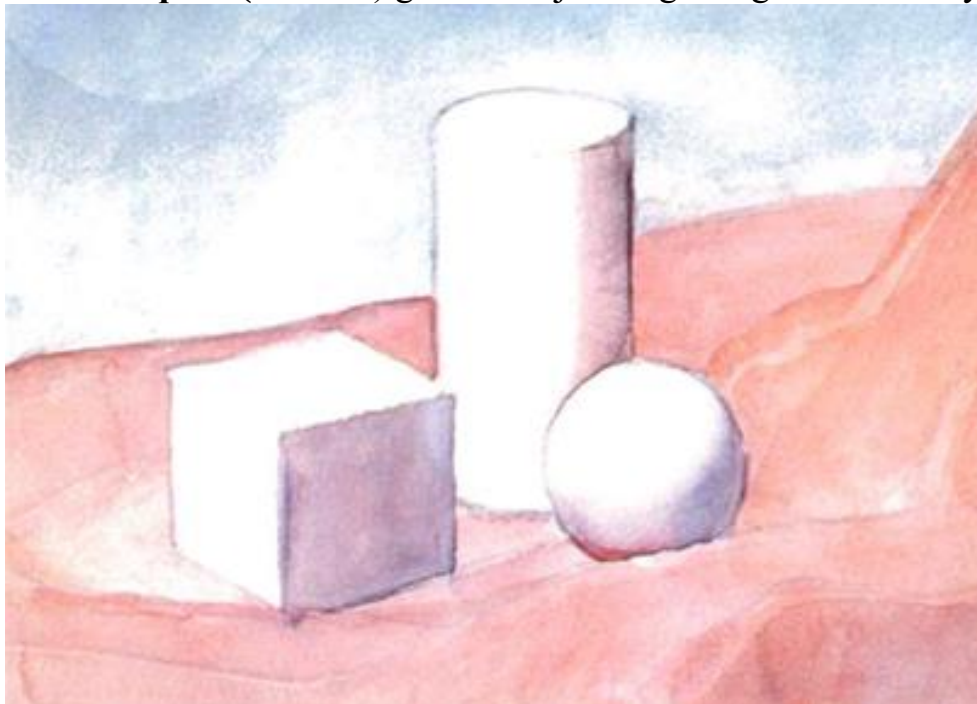

27-rasm.

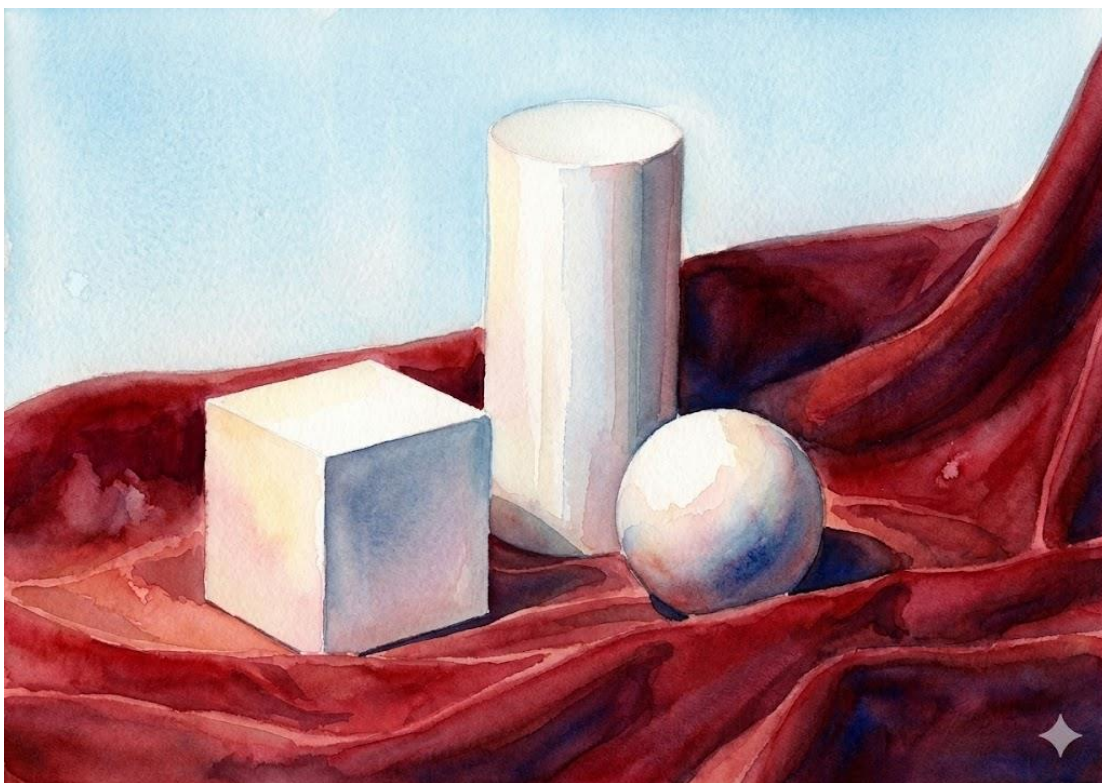
³¹ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guipill Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 24

Uchinchi bosqich: (28-rasm) geometrik jismlarga rang berib boshlaymiz.

28-rasm.

To'rtinchi bosqich: (29-rasm) umumiy ranglarni to'qlashtirib, shu bilan birga oq joylarini ochartirib borgan holda chuqur soyalar va mato burmalariga ishlov beramiz.³²

29-rasm.

---

³² Paramon Edisionis, «Curso Completo de Dibujo y Pintura Artistica». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s-56-58

Mustaqil ish uchun vazifa. Cheklangan bo‘yoqlarda meva va uy–ro‘zg‘or buyumlaridan sodda natyurmortlar ishlash.

Nazorat savollari

- 1.Torshon qog‘oz xususiyati va u nima uchun ishlatiladi?
2. Kompozitsiya so‘zining ma’nosini ayting?
- 3.Geometrik jismlar nomini ayting?
- 4.Jismning konstruktiv tuzilishi deganda nimani tushunasiz?
- 5.Perspektivaning ta’rifini ayting?
- 6.Tasviriy san’atda obraz nima?
- 7.Natyurmort atamasi nimani bildiradi?
- 8.rangtasvirda qanday vositalar qo‘llaniladi?
- 9.Siyohrangni tayyorlash uchun qaysi ranglar aralashtiriladi?

Gips rozetka ishtirokida tuzilgan natyurmort ishlash

Natyurmort ishlash jarayonida buyumlarning umumiy tus va rang holatini yaxshi bilishi kerak. Bunday holatni saqlab qolish uchun balki ranglar munosabatini chegaralangan bo‘yoqlarda ma’lum ranglar gammasida tasvirlashga to‘g‘ri keladi. Ishni eng och, to‘q va yorqin tuslardan boshlaganda politrada barcha ranglardan, shu bilan birga eng yorqin va keskin bo‘yoqlardan foydalanish shart emas. Yorug‘-soya va rang munosabatlarini aniqlashda umumiydan hususiyga qarab borish lozim. Avvalo asosiy obyekt oralig‘idagi tus farqlarini topish muhim: natyurmortda, masalan, stol yuzasi va fon oralig‘idagi ko‘za, gips rozetka va ko‘zaga tushayotgan yorug‘lik va boshqalar. Inson qomati tasviri yoki portret ham xuddi shu tariqa bajariladi. rassomlarning amaliy tajribasida shunday jumlar mavjud: —katta yorug‘lik, —katta soya, —katta shakl, —katta ranglar munosabati. Bulardan maqsad natura obyektini yaxlit ko‘rish va ularni barqaror qilib tasvirlashdir. Naturani yaxlit idrok etganda, yorug‘lik tikka ta’sir etayotgan joydagi narsalar yagona bir qismni tashkil etadi va undagi dog‘lar kuchliligi bo‘yicha soya qismdagiga teng kela olmaydi. Xuddi shularni shaxsiy va tushayotgan soyalarga moslash mumkin: ular tus bo‘yicha yarimsoya bilan yaxshi chiqishadi, yarimsoya esa tasvirning yorug‘lik qismlaridagi kuchga teng kela

olmaydi. Soyadagi refleks yarimsoyadan och bo'la olmaydi, ammo shaxsiy soyaning umumiy tusiga bo'ysunadi. Obyektdagi ushbu katta shakllar yoki buyumlar guruhi tusi va rangining to'g'ri saqlanishi tasvirga yaxlitlik va yoritilishining to'g'ri bo'lishiga turtki bo'ladi. Umumiy ranglar munosabati va navbatdagi ishning davomi naturaga hos koloritni hisobga olgan holda borishi kerak.

30-rasm.

Naturadan kam ishlagan, tajribasiz rassomlar u yoki bu natyurmort ranglavha etyudini, manzarani yoki portretni tasvirlayotganda har doim ham undagi yaxlitlik va bo'yoqlar birligini muvaffaqiyatli bajara olishmaydi. Naturadan ishlash jarayonida har bir aniq holatda koloritni tushunib yetish, tusli va rangli holat xususiyatini ko'rsata bilishlari zarur. Hamma gap natura bo'yoqlaridagi umumiy tus, rang holati va kolorit birligini ko'rish va tushunib yetishdadir. Yirik plandagi tus munosabatlarini aniqlab olgandan so'ng, yorug'-soya qismlarini modellashtirishga ya'ni, har bir buyumning yorug'-soyasi, yarim soya, shaxsiy hamda tushayotgan soyalarini topgan holda xajmli shaklini rang-barang qilib

tasvirlashga o'tish mumkin. Shuni yodda tutish kerakki, buyumlarning ustki qismi ham rang-tusi bo'yicha, ham yorug'ligi bo'yicha, ham to'yinganligi bo'yicha ham tushayotgan yorug'lik nurining oraliq masofasiga, sinadi, burchagiga hamda atrofida o'rab turgan buyumlarning reflekslariga va kontrast munosabatlariga bog'liq holda o'zgaradi. Yorug'likka, yarim soyaga yoki soyaga yonma-yon turgan qandaydir ikkita yuza jismlaridagi narsalarda bir xil yoritilish sharoiti mavjud emas. Buyumni barcha qismini palitrada topilgan rang bilan unga och yoki to'q rangni qo'shib ishlash mumkin emas. Buyumning har bir bo'lagi uchun yangi va yana yangi bo'yoq qorishmalarini topish kerak. Odatda lokal (buyum) rangi yarim soyada sezilarliroq, chunki yarim soya yorug'lik manbaining asosiy va aks etayotgan tomonlaridan ancha sust ta'sir etadi. Buyumning xajmli shaklini jozibadorligi va natura qo'yilmasining yaxlitligini to'g'ri anglash uchun, issiq tuslar bilan yonma-yon aralash kontrast kuchida inson ko'zi sovuq rangni ko'radi. Bir rang boshqasiga qo'shimcha bo'lgan rangni his qiladi. Buning natijasida naturadagi sovuq ranglarga issiq ranglar hamisha yo'ldoshdir.

Agar biz buyumning sirtida zarg'aldoq rangni ko'rsak, yonida esa albatta havo rangni sezamiz. Issiq va sovuq tuslar tasvir oghangdorligini oshiradi, naturadagi tabiiy ko'rinishni naomyon etadi. Buyumning katta shaklini modellashtirayotib, mayda bo'laklarni chiza turib, shuni yodda tutish kerakki, katta shaklning ham yoritilgan, ham soyadagi yuzasida joylashgan ko'plab kichik shakllarda aniqlanadigan tusni oshirib yubormaslik kerak. Yorug'likda yoki soyada joylashgan mayda shakl tuslarining yaqinligini ilg'ab olish uchun, ish jarayonida atrof - muhitga bog'liq bo'lmagan buyumlarga e'tibor berish shart emas. Aytib o'tganimizdek, buyumlarni yaxlit ko'rib, doimo ularni o'zaro solishtirib turish zarur. Buyumning och qismini tasvirlay turib, qaysi nuqtada u yorug'ligi va rangining eng quyuqligi va qaerda kuchliroq namoyon bo'lishini, so'ngra esa xajmli shaklning qolgan qismida topilgan tus bilan taqqoslab aniqlash kerak.

31-rasm.

Eslatib o'tamiz, ranglarni uch xususiyat bo'yicha taqqoslaymiz: yorug'ligi, rang tusi va to'yinganligi. Agar biror bir rang yorug'ligi bo'yicha to'g'ri topilib, boshqa xususiyatlari aniq bo'lmasa, bu rangni to'g'ri deb bo'lmaydi – munosabatlar rang tusi va to'yinganligi bo'yicha ham aniqlangan bo'lishi kerak. Buyumlarni solishtirib, o'xshashligini yoki ularning orasidagi farqlarini aniqlash shunday holatda yengillashadiki, agar havo rang buyumni boshqa bir tusi o'zgacharoq buyum bilan solishtirsak. Bunday taqqoslash bizni sinchiklab qarashimizni charxlaydi hamda ulardagi rang tusini aniq ko'rishga ko'mak beradi. Buyumlarni ranggi bo'yicha taqqoslashda yana bir holatni hisobga olish zarur. Ketma-ketlikdagi rang kontrasti tufayli, kulrangning nozik tusi uni nima bilan qiyoslashimizga bog'liq bo'lib, goh issiq, goh sovuq bo'lgan holda tuyuladi. Agar kulrangni qizil rang bilan solishtirsak, u sovuq tusda, havo rang bilan taqqoslasak, issiq tusda ko'rinadi. Shu sababli buyumning nozik tusini aniqlashda xolis rangni xolis bilan, issiqni issiq bilan, sovuqni sovuq bilan, och rangni och bilan, to'q

rangni to‘q bilan o‘zaro solishtirish kerak. Tasvirlanayotgan buyumlarni nafaqat asosiy yuqorida qayd etilgan rangning uchta xususiyati bo‘yicha, balki tashqi ko‘rinishining aniqligi bo‘yicha ham taqqoslash zarur. Tasvirlanayotgan buyumlarning chegarasi hamma joyda ham bir xil aniq ko‘rinmaydi. Bir xil joyda buyumning silueti yaxshi ko‘rinadi, boshqa joyda esa fon bilan birikib ketadi. Buyumdan tushayotgan soyalar chegarasi ham barcha yerda bir xil ko‘rinmaydi. Ish jarayonida doimo munosabatlar bilan fikrlash kerak: matoda tasvirlanayotgan bir necha buyumlarni naturadagi xuddi shu guruh buyumlari bilan qiyoslab borish maqsadga muvofiq. Faraz qilamiz, birinchi ko‘rinishdagi buyumlar guruhining ranglari ikkinchi ko‘rinishdagi buyumlar ranggiga nisbatan juda ham yorqin va to‘q tusdadir. Ularning naturadagi bu farqlarini sezgach, palitrada ranglarni alohida bitta , bitta emas, balki birdaniga bir necha rangni munosabatlarda tanlash zarurdir. Havaskor rassom manzara lavhani tasvirleyotganda old ko‘rinishidan boshlashi ma’qul.

32-rasm.

Agar rang qatlamlarini orqa ko‘rinishdan qo‘ya boshlasa, uning rang va tus kuchlarini oshirib yuborib, birinchi ko‘rinishni bo‘rttirib ko‘rsatishga bo‘yoqlarning kuchi yetmaydi. Matoning to‘liq yuzasi bo‘yoqlar bilan butkul qoplanib, munosabatlar to‘g‘ri olinmaguncha haqiqiy jarangdor bo‘yoqlarni, yorug‘lik kuchini va tasvirlanayotgan buyumlar moddiyligini his qilib bo‘lmaydi. Palitradagi yorqin bo‘yoq - hali matodagi yorqin tus emas. Buyumlarning yoritilishi va materialligi munosabatlarning to‘g‘ri olinishiga bog‘liq, aks holda yon tarafdagi tuslar to‘g‘ri topilmasa, qaysidir bir rangning jarangdorligiga erishib bo‘lmaydi. rangtasvir ishlash jarayonida ranglar munosabatini to‘g‘ri aniqlash bilan birga, shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, biz faqat oddiy rang dog‘lari bilan emas, balki aniq bir shakl ustida ham ish olib borayapmiz. ranglar munosabatini izlashdan maqsad, to‘g‘ri topilgan rang tuslari bilan naturani, uning hajmli shaklini to‘g‘ri topish demakdir. Agar rang buyumning fazoviy joylashuvi, materialligi va aniq shaklini ifoda etmas ekan, u tasvirda o‘z ma‘nosini yo‘qotadi. Och va to‘q, rangli va rangsiz bo‘yoq surtmalari ma‘lum bir buyum shakliga va obyektga tegishli bo‘lsagina, materiallik, ranglar uyg‘unligi va koloritni yaratadi. Manzaraning fazoviy kengligini masalan, faqat havo perespektivasi tufayli ranglar o‘zgarishini ko‘rsatib beruvchi rangli dog‘lar emas, balki yer yuzasida joylashgan narsalar va obyektlar: daraxtlar, qurilishlar, to‘g‘ri to‘rtburchakli va notekis maydonlarni o‘lchamlari va chiziqlar aniqligi ranglarda o‘zgarib, manzaraning fazoviy uzoqlashishini yaratadi. Tog‘larni, masalan, ikkinchi va olis ko‘rinishda umumiy rang dog‘larida ifoda etish mumkin emas. rang bilan ularning relyefini va o‘simliklar tuzilishini tasvirlash kerak. Ishning yakunida natyurmort, manzara yoki portretning u yoki bu joylari kerakli yorqinlikni olmay qolgan bo‘lishi mumkin yoki aksincha, haddan tashqari tusi va ranggi bo‘yicha kuchli, umumiy rang tusidan —ajralib ko‘rinishi mumkin. Yoritilgan joylar tusi bo‘yicha o‘ta keskin bo‘lib, qog‘oz yoki mato yuzasidan —chiqib ketishi mumkin. Ba‘zan soyali joylar sezilarli mayda detallarga ega bo‘lib, maydalashib ko‘rinadi. Bu holatlarning hammasidan ham umumlashtirish masalasi hal etiladi: mayda bo‘laklarning keskin chegaralari mayinlashtiriladi, buyumlarning rangdorligi kuchaytiriladi yoki

xiralashtiriladi, keskin tuslar ochlashtiriladi yoki to‘qlashtiriladi. Umumlashtirish bosqichida naturaga yaxlitligicha qarash, hamma narsani birdaniga ko‘rish ya’ni —tikilib qarash kerak. Buyumlar guruhining barchasi tarqoq bo‘lib tuyuladi, ammo shu paytda tus munosabatlarini, natura yaxlitligini tezroq tushunish mumkin.

Navbatma navbat naturaga ham, etyudga ham yaxlit qarash kerak, shunda qayerda qanday xatoga yo‘l qo‘yilganligini ilg‘ab olish mumkin. Butunligicha, yaxlitligicha ko‘ra olish qobiliyati, ishni umumiydan xususiyligiga qarab va undan yana umumlashtirishga tomon boriladi. Ish jarayonida yaxlit ko‘rish – rangtasvirda ishlash mahoratining asosidir. Faqatgina shu malakaga ega bo‘lgan rassom, naturani obrazli ko‘rinishini to‘g‘ri ifoda etishi, undagi asosiy va har bir bo‘lakning o‘z o‘rnini topishini, ishning yakuniy darajasini hamda kompozitsiyaviy markazga bo‘ysundirishni samarali bajara oladi. Tasvirdagi qismlar yig‘indisi yaxlitga teng emas, chunki yaxlitlik – bu qismlar yig‘indisiga birlik, shu qismlarning bir-biriga bo‘ysunganligi va jamlanganligi hisoblanadi. Akademik Ye.A.Kibrik tasvirlashning yaxlitligi haqida shunday yozgan:— **“Yaxlitlik qonuniga bo‘ysunmasdan turib, naturadan na qalamda, na rangda tasvirlash mumkin emas. Shakl ham, rang ham o‘z-o‘zidan mavjud bo‘lmaydi, faqat yaxlitlik qismi kabi yaxlitlikka nisbatan bo‘ladi”**

Nazorat savollari

1. Akvarel bo‘yoqlari qaysi san’at turida ko‘p qo‘llaniladi?
2. “Tus” deb nimaga aytiladi?
3. Suvbo‘yoq texnikasida tasvir ishlashda qanday ashyolar, ish qurollari zarur?
4. “kolorit” nima?
5. Qanday mo‘yqalam turlari mavjud, akvarel uchun qanday mo‘yqalamlar ishlatiladi?

Uy ro‘zg‘or buyumlaridan tashkil topgan natyurmortning rangtasvirini ishlash.

Bu mavzumizda bir yoki ikkita emas, balki nabordagi barcha ranglarni qo‘llab natyurmort ishlashimiz mumkin. Lekin bu degani barcha bo‘yoqlarni ishlatish shart

degani emas, ishni bachkanalashtirib yubormaslik uchun kamroq, faqat ushbu ishga aloqador bo‘yoqlarni ishlatgan maqul. Yangi ishni boshlashdan avval: o‘z ijodiy usulimni topish yo‘lida rangtasvir ishlashdagi yangi texnikani o‘rganish, kompozitsiyalar tuzish hamda har xil rang va usullarda ishlashni eksperiment qilib ko‘rish bilan birga o‘z ijodiy faoliyatimdan zavqlanamanmi? – degan savolga javobingizni aniqlab olishingiz zarur. Sizning motivingiz ish jarayonidagi sizning badiiy g‘oyangiz bo‘lib, kompozitsiyani tugatganingizdan keyin o‘z maqsadingizga qanchalik erishganingizni aniqlab beradi.³³

Ruxli oq	Sariq	Limon sariq	Kadmiy o‘rtacha sariq	Sariq oxra	Neopolitan sariq‘i	To‘q tillarang	Zarg‘aldoq rang	Shaxnazar sariq‘i	Kinovar qizili	Kadmiy och qizil	Olovrang qizil
Rubin qizili	Karmin qizili	Och kraplak qizil	Temir oksidi qizili	Bordo qizili	Pushtirang	Siyohrang pushti	Siren rangi	Siyohrang	Spektr kobalt ko‘ki	Ultramarin	Berlin lazuri
Kobalt ko‘k	Havorang	Sereleum	Havorang	Havorang lazur	Biryuza	Sariq yashil	Zumrad yashil	Asl yashil	Yashil	Xrom oksidi	Nosrang
Zaytun rangi	Tabiiy siyena	Umbra	Kuydirilgan umbra	Jigarrang mars	Kuydirilgan siyena	Sepiya	Voronej qorasi	Payne kulrangi	Indigo	Kuydirilgan suyak rangi	Xolis qora

33-rasm.

Qo‘yilgan natyurmortni har tomondan kuzating va o‘zingizga ma‘qul kelgan nuqtada o‘tirib, bu nuqtadan qaraganda kompozitsiya yotiq ko‘rinishdami yoki tik holatda bo‘lishligi aniqlab olgandan keyin uni qog‘ozga joylashtirishni boshlang. Atrofidagi narsalar chalg‘itmasligi uchun natyurmortga kuzatish moslamasi orqali qarab undan asosiy ko‘rinishni ajratib oling va uni qog‘oz yuzasida chiroyli joylashishiga e‘tibor bering. Eng oddiy kuzatish moslamasi sifatida o‘z qo‘l barmoqlaringizdan foydalanishingiz mumkin (34-rasm). Bunda ko‘rsatgich va bosh barmoqlaringizni to‘g‘ri burchak holatida ochib, kaftlaringizni ko‘z qarashingizga teskari holatda oldinga cho‘zing.

³³Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 36

34-rasm.

Bu holatda rasmda ko'rsatilgandek o'ng qo'lingizning bosh barmog'i chap qo'lingizning bosh barmog'iga, chap qo'lingizning ko'rsatkich barmog'i o'ng qo'lingizning ko'rsatkich barmog'iga tik holatda bo'lib, kuzatayotgan ko'rinish tomonga qaratganingizda barmoqlaringiz orasi to'g'ri to'rtburchak ko'rinishda bo'ladi. Qo'llarni kerakli darajada ochib ko'rinishni xolst o'lchamiga moslashtirish mumkin. Mana shu ochiq bo'shliq orqali qarash kamera obyektividan to'rtburchak sahnaga qarash effektini beradi. Ayni vaqtda 35 mm slayd o'lchamdagi to'g'ri burchakli slayd, yoki kartondan qirqilgan burchaklar ham kuzatish moslamasi vazifasini bajaradi.³⁴

Kartondan qirqib tayyorlab olingan bir juft qora burchak yordamida kompozitsiya syujetlarini kuzatish, o'rganish va kompozitsiyaning eng muhim

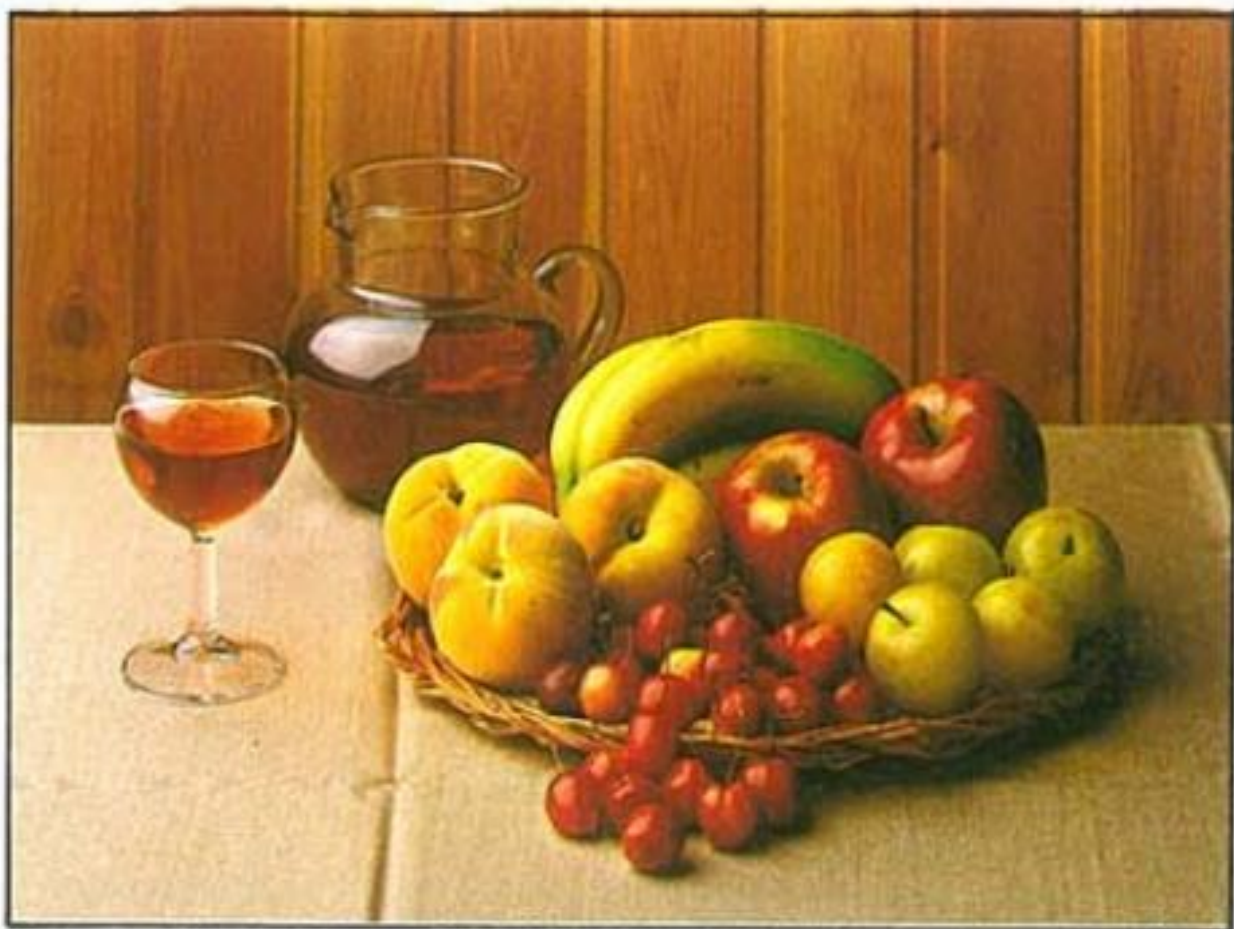
---

³⁴ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 39

qismlarini tanlab olish uchun juda qulay moslama hisoblanadi. Undan natyurmort, manzara va portret janrlarida rangtasvir ishlashda foydalanish mumkin.³⁵

rangning kuchi (to'yinganligi) farqlarini rang nafisligi yoki och-to'qligi bo'yicha aniqlashdan mushkulroqdir.³⁶

“rangtasvir – tasvirlanayotgan kartinadagi barcha bo'laklar orasidagi munosabatlarni, ularning yorug'lik kuchini va har bir bo'laklarni o'zaro taqqoslash natijasida bo'yoqlar va nozik farqlar kuchini uzoq vaqt kuzatish orqali borliqni to'laqonli ifodalash mumkin» – deb aytgan edi K.F.Yuon.

35-rasm. Natyurmort qo'yilmasi

Birinchi bosqich: kompozitsiyani joylashtirib, uning qalamda umumiy ko'rinishini chizib olamiz. Mashq uchun quruq qog'oz va iliq bo'yoqlarni tanladik.

³⁵ Paramon Edisionis, «Curso Completo de Dibujo y Pintura Artistica». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s-114

³⁶ S.Abdirasilov, N.Tolipov, N. Oripova. Rangtasvir: Toshkent- "O'zbekiston" -2006/ 13 bet

36-rasm.

Ikkinchi bosqich: natyurmortdagi mevalar, idishlar hamda fondagi asosiy tushlarni aniqlab, katta yuzalarga ishlov beriladi. Ulardagi ranglar sekin–asta to‘qlashtirib boriladi. Kartinadagi boshqa bo‘laklarining rangini fon rangi yordamida tayyorlanib borilsa bir–biriga uyg‘unlashgan, iliq tushdagi kompozitsiya hosil bo‘ladi.

37-rasm.

Uchinchi bosqich: kartinaning kompozitsion qurilishi. Mevalarning boy rangi hamda grafin va ryumkalarni keng rang surtmalarida berib boring. Shu'la tushib turgan joylar uchun oq qog'ozda joy tashlab ketishni unutmang. Tezda qarama-qarshi ranglar, yorqin tus va oq dog'lar ko'rinishlari sizni qo'shimcha ishlov berish, soya chetlarini yumshatish, yuvish ishlarini bajarishga undaydi.

38-rasm.

To'rtinchi bosqich: umumlashtirish yakunlash ishlari. Yuvib tashlash bilan oq joylarini ishlang. Mevalar, savatning rangdorligiga ishlov berib ranglarni yaxlitlashtirib boring. Alohida bo'laklarning qirralari yonidagi jismlardan ajratish uchun to'qlashtiring, kerakli joyini yumshatib aniqlashtirib boring. Ishni tugatishdan oldin uni ko'zdan panaroq joyga qo'ying. Ozroq muddat o'tgandan so'ng qaraganingizda undagi kamchiliklarni ko'ra boshlaysiz va uni to'g'irlash mumkin bo'ladi.

39-rasm.

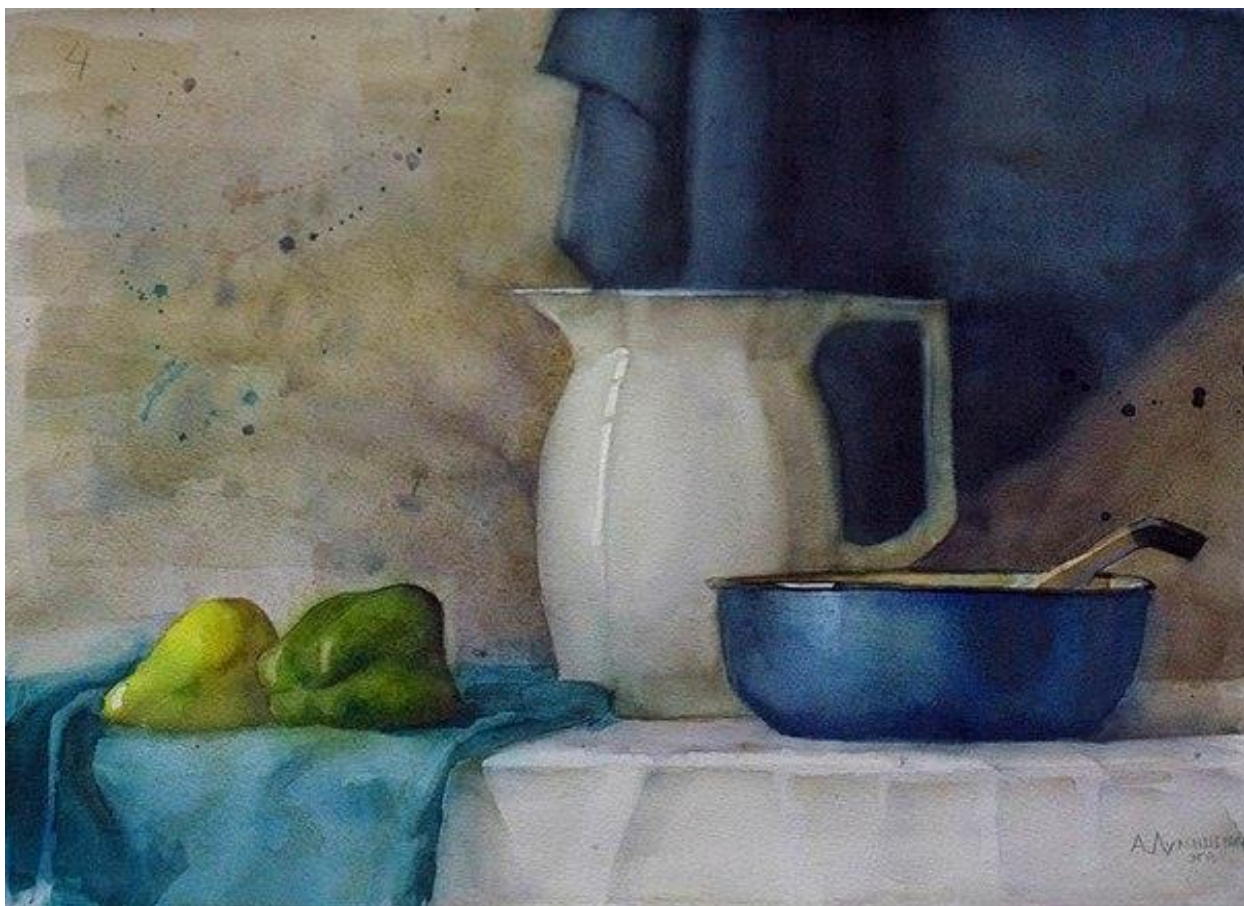
Mustaqil ish uchun vazifa: Tasviriyl san'atga oid maxsus adabiyotlarni mutolaa qilish; Cheklangan bo'yoqlarda meva va uy-ro'zg'or buyumlaridan sodda natyurmortlar ishlash;

Nazorat savollari

1. Yarim soya deb nimaga aytiladi?
2. Tasviriyl san'atda nisbat atamasi qanday tushuniladi?
3. rangtasvirda koloritning ahamiyati?
4. ranglardagi kontrastlikni qanday tushunasiz?
5. Kompozitsiyadagi o'zaro munosabat ta'rifini ayting?
6. Qaysi ranglar asosiy ranglar hisoblanadi?
7. Qalamda tez bajariladigan chizgilar qanday ataladi?
8. rangtasvirda eskizlar nima uchun kerak?
9. rangtasvirda shakl nimani ifodalaydi?

Kontrast fonda turli shaklli va har xil fakturali buyumlardan tuzilgan natyurmortning rangtasvirini bajarish

Akvarelda quruq va ho'l qog'ozlarga ishlash. Akvarel bo'yog'i quruq qog'ozda qog'ozning oqligidan foydalanib buyumlarning shaklini beradigan shaffof ranglarda aks etadi. Lekin bu ishni umuman fazoviy ko'rinishga ega bo'lmagan, xilma-xil tuslarga ega bo'lmagan yoki aylana shakllarning engil yoki fonning qat'iy belgilanganligini bildirmaydi. Quruq yuzada akvarel tezda so'nib qolishini esdan chiqarmagan holda biz och ranglardan to'qqa qarab borishimiz kerak. Avval och joylarga – ko'proq keng rang surtmalarida – asta-sekin to'q joylarni ishlashga o'tiladi. Quruq qog'ozlarda rangtasvir ishlash texnologiyasi akvareldagi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan ho'l qog'ozlarga ishlashdan farqigina ko'rsatib o'tiladi. "Quruq" akvarelda ishlash an'anaviy usullarga tegishli.

40-rasm.

Ho'l qog'ozlarda ishlash texnikasida shakllarning chetlari yuvilib ketib ularga noaniqroq ko'rinish beradi. Bunda barcha chegaralar hatto orqadagi fon ham mavhumroq ko'rinishga ega bo'ladi. qog'oz qancha ho'l bo'lsa shunchalik

bo'yoqlar suyuqlashib tasvirlar shakli mavhumroq bo'lib boradi. Har doim qog'ozning namlik darajasiga e'tibor qilib borish zarur, ish jarayonida mo'yqalam yoki suv shimadigan mochalka yordamida qog'oz yuzasidagi ortiqcha suvi shimdirib olinishini nazorat qilib borish kerak. Ammo ho'l qog'oz deganda yuzasida xalqob suvlar bilan qog'ozni tushunishimiz kerak emas. Quyida bu ikki uslubga doir ishlar misol qilib keltirilgan, uni kuzatar ekansiz u usullar haqida sizda aniqroq taasurot paydo bo'ladi.³⁷

41-rasm.

Muvozanat, ritm, har xillik, yaxlitlik va qarama qarshilik kabi kompozitsiya unsurlari jamlanmasidan kompozitsiyadagi vizual harakatni berish uchun foydalaniladi. Bu omillardan o'z joyida foydalanish kartina va undagi obrazga nisbatan tomashabinning qiziqishini oshiradi. rassomning hissiy sezgisi kompozitsiyaning asosiy qonun qoidalariga amal qilgan holda bu unsurlar va

³⁷ Paramon Edisionis, «Curso Completo de Dibujo y Pintura Artistica». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s-66

qoidalarining qaysi biridan qanday foydalanish kerakligini aniqlashiga yordam beradi. Kompozitsiyada bu qoidalarni qo'llashdagi ikkillanish yangi ijodiy eksperimentlar qilishga xalaqit beradi. rangtasvir kartinalari yaratishda bu unsurlarning barchasi mavjud bo'lsada, ammo ba'zilariga ko'proq urg'u beriladi.

Bir xil rang surtmalarini turli joylarida takrorlash bilan kompozitsiyada harakatni ifodalashingiz mumkin. Shu bilan birga kompozitsiya unsurlarini (rang va shakl) uyg'unlashtirib ham harakat hissini beriladi.

Shuningdek har xillikni yuzaning silliqlikdan g'adir budurlikkacha yoki narsaning o'lchamdagi o'zgarishlari misolida ham ifodalash mumkin.

rangtasvirda tomashabinning ko'z qarashini kerakli tomonga yo'naltirish uchun kompozitsiyadagi barcha elementlar birgalikda ishlaydi.³⁸

Tuvakdagi gul, butilka va sochilib yotgan mevalar o'ziga xos chiroyli kompozitsiyani hosil qilgan.

42-rasm.

³⁸ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 45

Birinchi bosqich: kompozitsiyani joylashtirib, uning qalamda umumiy ko‘rinishini chizib olamiz. Mashq uchun quruq qog‘oz va iliq bo‘yoqlarni tanladik. Hatto har xil ko‘rinishdagi yagona shakl sifatida ko‘rilishi mumkin.

43-rasm.

Ikkinchi bosqich: natyurmortdagi mevalar, idishlar hamda fondagi asosiy tushlarni aniqlab, shaklning katta yuzalariga ishlov beriladi. Ulardagi ranglar sekin–

asta to'qlashtirib boriladi. Kartinadagi boshqa bo'laklarining rangini fon rangi yordamida tayyorlanib borilsa bir–biriga uyg'unlashgan, iliq tusdagi kompozitsiya hosil bo'ladi.

44-rasm

Uchinchi bosqich: kartinaning kompozitsion qurilishi. Mevalarning boy rangi hamda grafın va ryumkalarni keng rang surtmalarida berib boring. Shu'la tushib

turgan joylar uchun oq qog'ozda joy tashlab ketishni unutmang. Tezda qarama-qarshi ranglar, yorqin tus va oq dog'lar ko'rinishlari sizni qo'shimcha ishlov berish, soya chetlarini yumshatish, yuvish ishlarini bajarishga undaydi³⁹.

45-rasm

---

³⁹ Frontz , Lesl i e.

The watercolor course you've always wanted : guided lessons for beginners and experienced artists / All rights reserved. Published in the United States by Watson-Guptill Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. Copyright © 2015 s. 69-76.

www.crownpublishing.com

www.watsonguptill.com: s 72-76

To‘rtinchi bosqich: umumlashtirish yakunlash ishlari. Yuvib tashlash bilan oq joylarini ishleng. Mevalar, savatning rangdorligiga ishlov berib ranglarni yaxlitlashtirib boring. Alohida bo‘laklarning qirralari yonidagi jismlardan ajratish uchun to‘qlashtiring, kerakli joyini yumshatib aniqlashtirib boring. Ishni tugatishdan oldin uni ko‘zdan panaroq joyga qo‘ying. Ozroq muddat o‘tgandan so‘ng qaraganingizda undagi kamchiliklarni ko‘ra boshlaysiz va uni to‘g‘irlash mumkin bo‘ladi.

Mustaqil ish uchun vazifa.

Turli shaklli va har xil fakturali buyumlardan iborat natyurmortning ranglavhasini bajarishni o‘rganishga oid mashqlar bajarish.

Nazorat savollari

1. Tasvir so‘zining ma‘nosi nima?
2. Tasviriy san‘at qanday fan?
3. Tasviriy san‘atda fikrni aniq, yaqqol ifodalab asar yaratish nima deyiladi?
4. Garmoniya iborasi nimani bildiradi?
5. Tasviriy san‘atda kartonning qanday ma‘nolari bor?
6. Rangtasvirda yorug‘likdan nima uchun foydalaniadi?
7. Tasvirining qismlari: rang, o‘lcham, shaklning o‘zaro mos kelishi, kompozitsiyada tarozi vazifasini o‘tovchi atama nima deyiladi?
8. Kompozitsiya qismlarining bir tekisda navbat bilan qaytarilishi nima deb ataladi?
9. Rangtasvirda modelirovka nima yordamida amalga oshiriladi?

Kontrast rangli jismlardan tashkil topgan mavzuli natyurmort ishlash.

(akvarel).

Zamonaviy rangtasvirda kartina birinchidan kompozitsiya g‘oyasi va ichki mazmuni; ikkinchidan kompozitsiyaning umumiy tuzilishi va tashqi rang yechimi; kabi ikki darajada baholanadi. O‘ylab reja asosida ishlangan kompozitsiyadan kutilmaganda mukammal rangtasvir asari paydo bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda

biz har kuni ko‘rib yurgan oddiy ko‘rinishni rangda har xil usullarda badiiylashtirilib tasvirlanganda tomashabin uchun u yanada qiziqarliroq bo‘lib ko‘rinadi. rassomlar kompozitsiyaning beshta asosiy unsurlari: chiziq, shakl, rang, siluet va faktura yordamida badiiy obrazlar yaratadi. Bu unsurlar kompozitsiya tekisligida nafaqat ikki (bo‘yi va eni) o‘lchamli, balki, ko‘rinishdagi kartina jozibadorligini oshiruvchi real chuqurlik (fazoviy bo‘shliq) hissini berib, uchinchi o‘lchamni ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

O‘z xususiyatiga ko‘ra chiziqlar ko‘z qarashini yuzadagi bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga yoki butun perspektiv bo‘shliqqa diqqatni yo‘naltirish vazifasini bajaradi. Chiziqlar och to‘qligi (tusning o‘zgarishi), och osmon fonida to‘q daraxt shakli (qarama qarshilik) ko‘rinishlarida bo‘lishi mumkin. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, chiziqlar (hatto u qora bo‘lsa ham) qandaydir rangga ega bo‘lib, mo‘yqalamda tekis yuza bo‘ylab (ko‘ndalang chiziqlar) yuritilib shakllar ham ifodalanadi.

Chiziq va rang bir xil to‘qlikda, tusda bo‘lsa shakl faqat ikki o‘lchamli ko‘rinishga ega bo‘ladi. Chetki chiziqlar narsaning siluetini ko‘rsatib uzoq tog‘ ko‘rinishlari, daraxtlar to‘dasi kabi shakllarni aniqlab beradi. Narsa chetidagi har xil o‘lchamdagi va to‘qlikdagi, hamda har xil rangdagi chiziqlar, bir biriga qarama qarshi shakllarning birgalikda ifodalanishi tasvirning tomashabin uchun qiziqarli bo‘lishiga yordam beradi.

Rangtasvir uchun shunchalik muhim ahamiyatga ega bo‘lgan rang ham aslida mavjud bo‘lishi uchun unga aniqlik beradigan har xil chiziq va shakllarga muhtoj. Yuzaga tushadigan nur harakati natijasida miyada optik his uyg‘onib rangni sub’ektiv qabul qiladi va rangni idrok etamiz. rangning jilvadorligi, xiraligi, rangdorligi yoki kulrangligi, iliq yoki sovuqligi, yorqinligi yoki to‘qligi uning ta’sir kuchi belgilaydi.⁴⁰

Qog‘ozning oq yuzasi va rangning eng ochdan to eng to‘qqacha bo‘lgan tuslaridan foydalanib rassom tasvirlanayotgan buyumning nafaqat shakli balki

---

⁴⁰ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 47

hajmi, yorug‘–soyasi, fazoda joylashishi va har bir materialning o‘ziga xos xususiyatlarini ifodalashi mumkin.

Oq, kulrang yoki qora qo‘shib har qanday ko‘k rang xususiyatini (tus va rang jihatdan) o‘zgartirish mumkin. ranglar diagrammasini kuzatar ekanmiz 100 foizlik turli 4 xil rang tusi sinab ko‘rilgan.⁴¹

46-rasm.

---

⁴¹ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting: techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015.s-149

B.Mikelanjeloning David xaykali boshining bo‘laklari ishtirokida tuzilgan natyurmort rangtasviri (burun, quloq, lab, ko‘z).

Kompozitsiyadagi to‘qlik, rang, faktura yoki masshtabni o‘zgartirib qarama qarshilik hosil qilish orqali holat yoki harakatni ifodalash mumkin. Juda och jism kuchli soya tushib turgan to‘q jism oldiga joylashtirilsa kontrastlik darajasi oshadi. rang yoki to‘qlik darajasidan tashqari rangdor yuzada kulrang, sovuq tusli yuzada iliq ranglar berib ham kontrastlikni kuchaytirsam bo‘ladi. Yana bo‘yoq surtmasini har xil qalinlikda qo‘yish, mo‘yqalamni turlicha ishlatish yo‘li bilan ham fakturadagi kontrastlikni yaratish mumkin.

47-rasm.

Akvarelda quruq va ho‘l qog‘ozlarga ishlash. Akvarel bo‘yog‘i quruq qog‘ozda qog‘ozning oqligidan foydalanib buyumlarning shaklini beradigan shaffof ranglarda aks etadi. Lekin bu ishni umuman fazoviy ko‘rinishga ega bo‘lmagan, xilma–xil tuslarga ega bo‘lmagan yoki aylana shakllarning engil yoki fonning qat’iy belgilanganligini bildirmaydi. Quruq yuzada akvarel tezda so‘nib qolishini esdan chiqarmagan holda biz och ranglardan to‘qqa qarab borishimiz kerak. Avval och joylarga – ko‘proq keng rang surtmalarida – asta–sekin to‘q joylarni ishlashga o‘tiladi. Quruq qog‘ozlarda rangtasvir ishlash texnologiyasi

akvareldagi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan ho'l qog'ozlarga ishlashdan farqigina ko'rsatib o'tiladi. "Quruq" akvarelda ishlash an'anaviy usullarga tegishli.

Ho'l qog'ozlarda ishlash texnikasida shakllarning chetlari yuvilib ketib ularga noaniqroq ko'rinish beradi. Bunda barcha chegaralar hatto orqadagi fon ham mavhumroq ko'rinishga ega bo'ladi. qog'oz qancha ho'l bo'lsa shunchalik bo'yoqlar suyuqlashib tasvirlar shakli mavhumroq bo'lib boradi. Har doim qog'ozning namlik darajasiga e'tibor qilib borish zarur, ish jarayonida mo'yqalam yoki suv shimadigan mochalka yordamida qog'oz yuzasidagi ortiqcha suvi shimdirib olinishini nazorat qilib borish kerak. Ammo ho'l qog'oz deganda yuzasida xalqob suvlar bilan qog'ozni tushunishimiz kerak emas. Quyida bu ikki uslubga doir ishlar misol qilib keltirilgan, uni kuzatar ekansiz u usullar haqida sizda aniqroq taasurol paydo bo'ladi.⁴²

Yorug'likka qarshi qo'yilgan mavzuli murakkab natyurmort kompozitsiyasini ishlash

Mavzuli murakkab natyurmort ustida ishlashning o'ziga xosligi, ularning kompozitsiyasini mukammalroq hal etishda, har bir buyumning shaklini atroflicha fikr yuritib aniqlashda har bir buyumning sirtini tasvirlab, uning materialini aniq ko'rsata olishda namoyon bo'ladi. Pastanovkaga kiradigan har bir buyumning shaklini perspektiv qisqarishlari bilan chizib olgach ularning och-to'qlik darajalarini farqlagan holda asosiy soyalar qo'yib chiqiladi.

Yorug'likka qarshi qo'yilgan natyurmort tasvirini ishlash birmuncha murakkabdir. Bunda buyumlarning rangi birmuncha o'zgarib, to'q siluet bo'lib ko'rinadi. Bu qo'yilmani tasvirlashda talabalarning asosiy kamchiligi qo'yilmadagi buyumlarni qoraytirib yuborishidir. Natyurmort kompozitsiyasidagi har bir predmetning, xususan, o'quv qo'yilmasidagi gips model (bosh)ning soya tushgan qismlaridagi rang va tus munosabatlari bevosita refleksning (qaytarilgan yorug'likning) ta'sir kuchiga bog'liqdir. Manbadan tushayotgan yorug'lik qanchalik shiddatli bo'lsa, ranglarning to'yinganlik darajasi shunchalik ortadi va

---

⁴² Paramon Edisionis, «Curso Completo de Dibujo y Pintura Artistica». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s-66

natijada refleks jilolari ham yorqinlashadi. Bu jarayon obyekt shaklining hajm jihatdan yanada bo'rtib, plastik holatda ko'rinishini ta'minlaydi. Aksincha, yorug'lik manbai susayishi bilan ranglarning intensivligi pasayib, reflekslarning nursizlanishi (xiralashishi) kuzatiladi⁴³. Odatda bouyumlarning soya qismi intererdagi reflekslar ta'sirida iliq tusli bo'ladi. Boshning yoritilgan qismlaridagi umumiy rang ham o'zgaradi. Bunday yoritilgan qo'yilmani ishlash jarayonida talabalar ko'pincha soya qismidagi reflekslarni kuchaytirib yuborishadi. Talaba unutmasligi kerakki, gipsli boshning soya qismi bilinar-bilinmas reflekslar yordamida shakllanadi. Faqat shundagina modelni to'g'ri va yaxlit ifodalash mumkin. Soyalar bir yo'la narsalarning panasida, yopiq tekislikda, ustida va devorda belgilanadi.

48-rasm.

Bu esa tasvirda naturadagi kabi to'q birligiga erishishi va har bir narsaning o'ziga xos shaklini to'laroq ochib berishga imkon beradi. Narsalar shaklini aniqlashtirib borib, natyurmortdagi nozik farqlarni topishda avval yirik shakllarni, katta qismlarini matodagi asosiy burmalarni tasvirlash, so'ngra esa mayda va

⁴³ Волков Н. Н. (1965). Цвет в живописи. Москва: Искусство, 84-86 betlar.

chakana tafsilotlarini tasvirlashga o'tish kerak. Bunda chiziqlar albatta narsalarning shakliga monand yo'nalishda bo'lib, uning shaklini bo'rtirib ko'rsatishi kerak. Shuning uchun tasvirning hammasiga ishlov berishga, uni natura bilan yopishtirib, solishtirib qarash kerak. Bunda chiziqlar albatta narsaning shakliga monand yo'nalishda bo'lib, uning shaklidagi noaniq yerlarini yana ishlash kerak bo'ladi. Unda ton jihatdan kamchiliklarga yo'l qo'yilgan bo'lsa darhol bartaraf etish lozim. Birinchi plandagi narsa uzoqroqda tuyulsa uni yaqinlashtirish aksincha, orqa plandagi narsa juda yaqqol ko'rinib qolgan bo'lsa, uni bir oz xiralashtirish lozim. Xullas, natyurmortning tasviri uning o'zi kabi yaxlit taasurot qoldira olishi zarurdir.

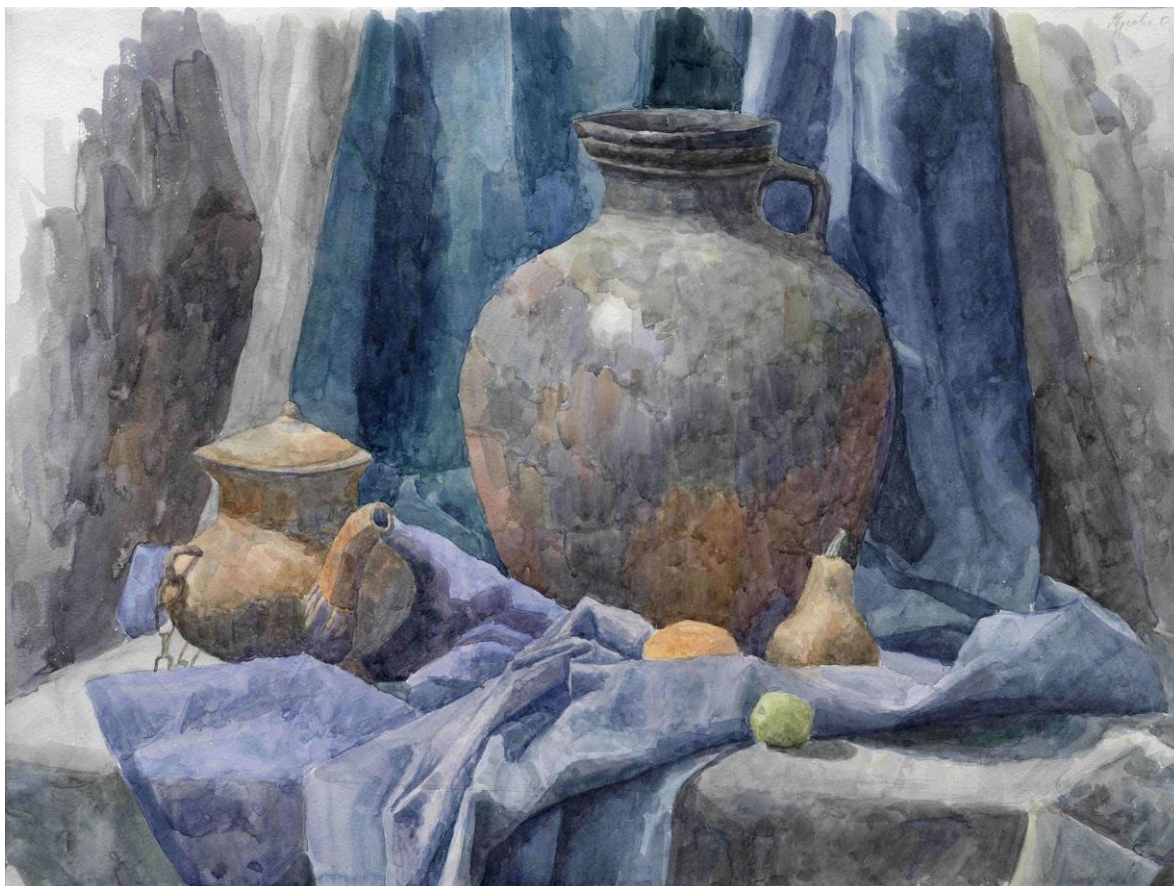
Tabiiy yorug'likda yirik munosabatlar bilan shakl xajmini to'g'ri ishlashni o'rganib bo'lgach, uzoq muddatli seanslarga o'tish mumkin. Unda esa bosh tasviri puxta o'rganilgan holda uning rangli va obrazli xarakterini ifodalashga o'tiladi.

Rangi bir xil, turli tusdagi buyumlardan tuzilgan natyurmort kompozitsiyasini kontrast fonda ishlash.

Tus rangtasvirning ajralmas qismi hisoblanib u rang bilan birgalikda tasvirlanadi. Tajribasiz rassomlar o'zlarining dastlabki ishlarida faqat rang bilan ovora bo'lib qo'yilmadagi tus yaxlitligini yoddan chiqaradilar, natijada ish sifati buziladi.

rangtasvirni puxta o'rganishda ko'pgina yetuk rassom va pedagoglar (oq va qora bo'yoqlarda) naturani tusda tasvirlashga katta ahamiyat berganlar. Bu masalada D.N.Kardovskiy shunday degan: "Tusni yorug'lik orqali yetkazishdan ko'ra ranglarda berish murakkabdir. Shuning uchun rang tasvirga o'tishda, yorug'likdagi tusga bo'lgan ko'nikmaga ega bo'lish kerak...". Demak rangtasvirning boshlang'ich kursida grizayl texnikasida mashqlar bajarishni tavsiya qilamiz. Tasvir qalamda puxta bajarilgach, har bir narsa va buyumning materialligi, uning hajmi tus munosabatlari ranglar vositasida hal qilishga o'tiladi. realistik qalamtasvirning bunday sifatlariga har bir narsalardagi (shula, yorug'lik, yarim soya, soya va x.k.) soya-yorug'lik gradatsiyasi va ularning ranglardagi o'zaro tusli farqlarini to'g'ri hal etish orqali erishish mumkin. Tusli farqlar nimani

anglatadi rang jihatidan ba'zi narsalar naturada zich va to'qroq boshqalari esa ochroq ko'rinadi. Ayrim narsalarda shaxsiy soya to'qroq va zichroq "og'ir" (masalan, chinni ko'zada, cho'yan qozonda), boshqalarida esa soyalar ancha ochroq "nozik" (gipsli vaza, qog'oz rulon va x.k.) ko'rinadi. Bu tusli farqlarni qalamtasvirda ham teng ravishda mutonasiblikda ifodalash kerak.

49-rasm.

Bu chog'da narsalar orqasidagi fonni ham hisobga olish zarur. Natura qo'yilmasidagi barcha narsalarni tusga nisbatan fonning och-to'qligi munosabatlarining to'g'ri olinayotganligi kenglikni ko'rsatishga imkon tug'diradi. Tus munosabatlarini eng to'q narsalardan yoki chuqur ichki soyalardan boshlab ko'rsatilishi to'g'riroqdir. Har bir narsalarning tus kuchini bir-biri bilan solishtirish zarur, narsalarning o'zaro och joylarini, soyani-soyalar bilan, yarim tusni yarim tuslar bilan taqqoslash zarur. qandaydir to'q idishda shaxsiy soya undan tushuvchi soyaga nisbatan to'qroqdir. Mevalardagi yorug'lik eng yorug' joyiga qaraganda to'qroq bo'lishi mumkin. Tasvirda va naturadagi narsalarni bir-biri bilan doimiy taqqoslash orqali ular orasidagi farqlarni kamayishiga erishish zarur. Eng to'q narsalar yoki uning soyasi – bu qora baxmalda va ko'mir rangida emasligini, esda

tutish kerak. Qora buyumlar va ularning soyalarini ancha yumshoqroq lekin juda ham to‘q qora tusda ishlash kerak emas. Hattoki qora baxmalni tasvirlashda ham qalam yoki qora bo‘yoqni bor kuchidan foydalanish noto‘g‘ri, aks holda qog‘ozda yoki matoda huddi qora teshik paydo bo‘ladi. Shuningdek, naturadagi juda oq narsalarni toza oq bo‘yoqlar bilan tasvirlashning iloji yo‘q chunki, u oq bo‘yoqqa nisbatan ancha to‘qroq bo‘ladi.

Ishning birinchi bosqichida – asosiy munosabatlarni aniqlash kerak. Naturadagi asosiy obektlarning yorug‘-soya munosabatlari: fonning och-to‘qligi, narsalarning sirtidagi och-to‘qligiga va ularning o‘zaro bir-birlariga nisbatan aniqlanadi. Avvalo qo‘yilmadagi narsalarning umumiy tusi bir sidra qoplanadi. Agar umumiy munosabatlarni noto‘g‘ri olsak qalamtasvirning aniqligi, keyingi alohida narsalarning hajmli shakllaridagi yorug‘-soya ham, tasvir aniqligi va haqqoniyligini, materiallik va kenglikni ko‘rsata olmaymiz. Ishni soyadan yorug‘likka qarab yuritish kerak, buning ustiga soya joylariga imkon boricha bo‘yoq qatlamini yupqa va nozik berish, yorug‘likni esa ularga nisbatan quyuk bo‘yoqda ancha to‘qroq qatlamli, va aniq surtmalar bilan qoplash zarur.

Grizayl texnikasida soya, yarimsoya, reflekslarni birdaniga kerakli tusda mos bo‘yoqlar bilan qoplash, (iloji boricha bo‘yoqni qayta-qayta berishni takrorlamasdan) bo‘yoq surtmalarini shakl yo‘nalishi bo‘yicha harakatlantirish kerak. Masalan, silindrsimon shaklga ega bo‘lgan narsaga turli tasodifiy yo‘nalishda surtmalar berilsa, ushbu shaklning aylanaligini ko‘rsatish mushkuldir. Naturadan tasvirlayotib narsalarning munosabatlarini nafaqat tus kuchi bo‘yicha balki uning aniqligini ham, narsalar sirtlarining kontrastli chegaralarini ham kuzatishimiz kerak. har bir narsaning ko‘rinib turgan tashqi ko‘rinishi o‘zining ko‘lamida turlicha: qandaydir narsaning yoritilgan chap tomoni yorug‘lik kuchi bo‘yicha fonga nisbatan yaqinroq bo‘lishi mumkin. Shu narsaning o‘ng tomonidagi chegarasi tus jihatidan fon bilan deyarli qo‘shilib, uning yuqori qirrasi fonda yaqqol ajralib turadi. Asosiy narsalar va ularning sirtlari orasidagi tus munosabatlarini to‘g‘ri ko‘rsatishdan tashqari, har bir narsaning hajmli shaklini soya-yorug‘ bilan ham puxta ishlash kerak. Tekisliklar bilan chegaralangan

buyumlarning yorug‘-soyalarini bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o‘tish izchilligining xususiyati shundan iboratki,- har bir tekislik boshqa tekislik tusidan farqlanib o‘zining malum tusiga ega bo‘ladi.

50-rasm.

Bunday narsalarning hajmi - hamma tomonlari tekislik bilan chegaralangan kenglikdir. Yorug‘likka qaratilgan tekisliklardagi yoyilib tushayotgan tekisliklarga nisbatan, yorqinlik ravshan yoritilgan bo‘ladi. Shakllarni turlicha tusli tekisliklar bilan yasashning bunday tartibi katta qismlarga ham kichik shakllarga ham tegishlidir.

Tusli tasvirlash mobaynida tasvirlovchidan narsalarning uzoqligini hisobga olish zarur bo‘ladi. Agarda bir qatorga bir xil narsalarni turli masofada joylashtirsak, yaqindagi narsalarning mayda bo‘laklari va materiallik fakturasi ancha aniqroq ko‘rinadi. Uzoqlashgan sari bu aniqligi yo‘qolib xiralasha boradi.

Uzoqdagi obektlar siluetli va tekis (yassi) bo'lib ko'rinadi. Old ko'rinishdagi buyumlarning soya-yorug' qismlari olisdagidan ravshan va aniqroq o'qiladi⁴⁴.

Interyer ko'rinishini tasvirlash

Ma'lumki tasviriy san'atni o'rgatish tajribasi, ayniqsa, kompozitsiya masalalarini hal etish jarayonida interer, fazo, atrof-muhit va vaqt faktorlarini to'g'ri ochib berish uning ifodaviyligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

51-rasm.

⁴⁴ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

Ma'lumki, interyer ko'plab kompozitsiyalarning, xususan, natyurmortlarning ajralmas va muhim qismi sanaladi. Nafaqat keng ko'lamli ijodiy ishlarda, balki o'quv mashqlarida ham xona ichki ko'rinishini (interyerni) tasvirlash asarning qat'iy kompozitsion qonun-qoidalariga amal qilishni talab etadi.

Bunda chiziqli perspektiva qonuniyatlari, fazoviy chuqurlik va atrof-muhitni realistik hamda metodik jihatdan izchil ifodalash g'oyat muhimdir. Agar kompozitsiyaning biror unsuri e'tibordan chetda qolsa, asarning umumiy ta'sirchanligi pasayib ketadi. Masalan, natyurmortda atrof-muhit va fazoviy holat orqali asar yaratilgan davr ruhi, zamon va fasl xususiyatlarini aniq ko'rsatib berish mumkin. Asar mazmunining qanchalik chuqur va qiziqarli chiqishi interyerdagi yorug'lik manbaiga hamda buyumlarning o'zaro mantiqiy joylashuviga bevosita bog'liq.

Aynan shu omillar vositasida kompozitsiya g'oyasini yanada teranroq yoritish, ma'lum bir davr xususiyatlarini badiiy jihatdan to'laqonli namoyon etish imkoniyati yaratiladi. Inson qiyofasi tushirilgan interyer kompozitsiyalarida ham zamon va makon o'lchovlari muhim rol o'ynab, ular asarning koloriti, tus munosabatlari va umumiy emotsional ta'sir kuchini belgilaydi. O'quv mashqlarida ushbu qonuniyatlarni doimo yodda saqlash shart. Negaki ular asarning o'lchamini, tus va rang mutanosibligini, yaxlitligi hamda muvozanatini ta'minlab, muallif g'oyasining o'qishli, lo'nda va ta'sirchan ko'rinishida yuzaga chiqishiga xizmat qiladi⁴⁵.

Xona interyerini asar kompozitsiyasining tarkibiy qismi sifatida yuzaga chiqarish murakkab ijodiy jarayondir. Garchi interyer ko'pincha asosiy voqelikni to'ldiruvchi fon vazifasini bajarsa-da, unga kompozitsiyaning hal qiluvchi unsuri sifatida yondashish qat'iy talab etiladi. Xususan, xonaning chiziqli perspektivasi aniq va to'g'ri qurilmas ekan, asardagi fazoviy chuqurlikni hamda badiiy ta'sirchanlikni haqqoniy ifodalash imkonsiz bo'lib qoladi. Shunday ekan, atrof-

---

⁴⁵ Шорохов Е.В. (1986). Основы композиции. Москва: Просвещение, 112-115 betlar.

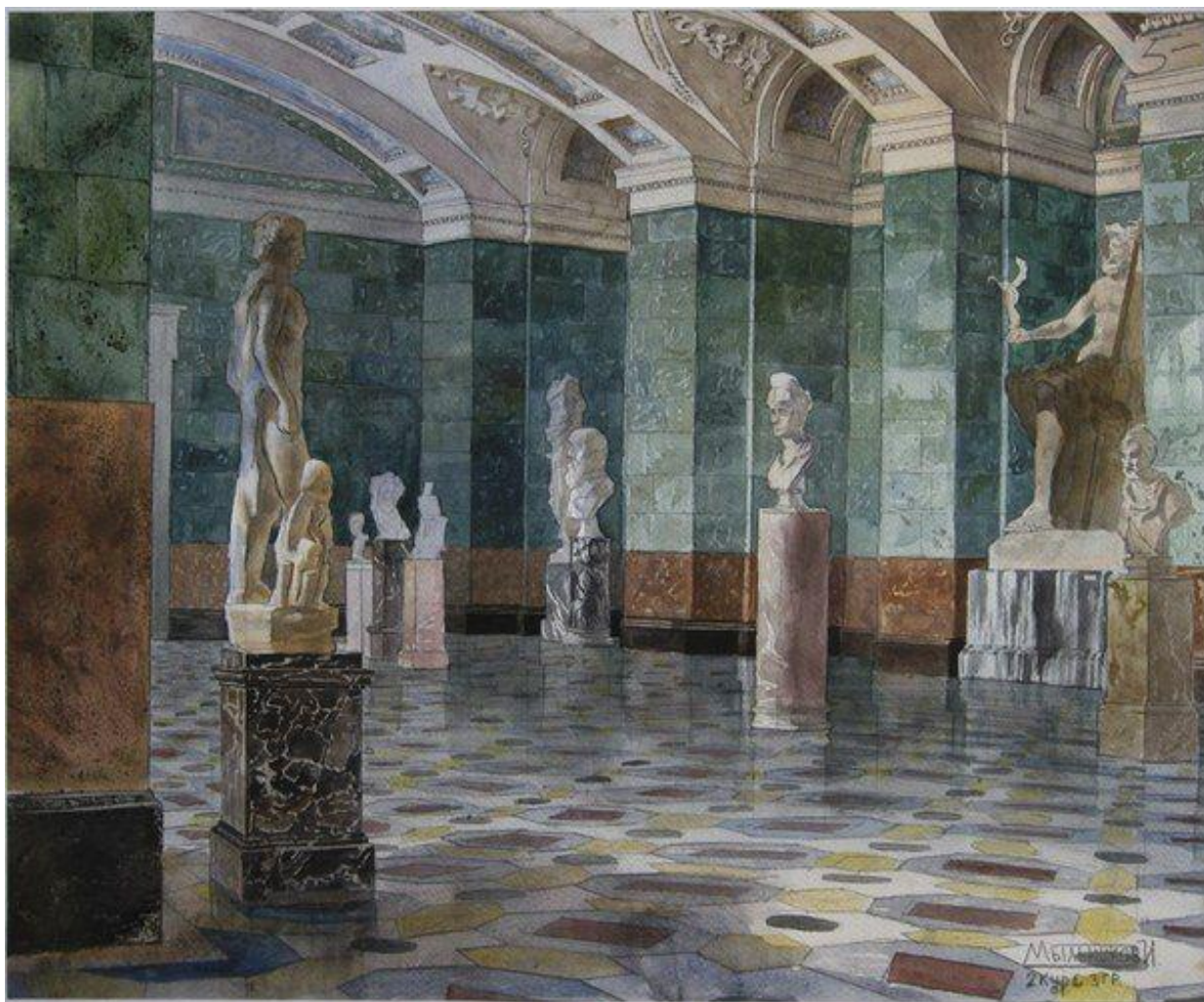
muhit tasviri asarning yaxlit g'oyaviy mazmunini shakllantiruvchi eng muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi⁴⁶.

52-rasm.

⁴⁶ Шорохов Е.В. (1986). Основы композиции. Москва: Просвещение, 132-бет.

Yuqorida keltirib o‘tilgan ma’lumotlardan shu narsa ayon bo‘ladiki, demak, interer, fazo, atrof-muhit va vaqt kompozitsiyasining mazmunli chiqishida muhim rol o‘ynovchi, o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq holda tasvirlanadigan zarur kompozitsiyaning faktorlari ekan. Shu sababdan ularning tasviriga katta e’tibor bilan yondashish zarur. Intererda aks ettiriladigan har turli kompozitsiyalarni bajarishdan avval albatta ko‘plab yordamchi eskizlar, qoralama lavha suratlar ishlanishi kerak. Ulardan foydalangan holda kompozitsiyada xonaning qanday qismi tasvir etilishi topiladi. Perspektiva ko‘rinishining qurilishi tahlil etib belgilab olinadi. Bunda albatta rang, fazoviylik holatlari tus, soya-yorug‘lik munosabatlari orqali ifodalanadi⁴⁷.

53-rasm.

⁴⁷ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O‘quv qo‘llanma. “Nazokathon ziyo print”. Chirchiq-2023.

Dekorativ usulda har xil buyumlardan tuzilgan natyurmort rangtasvirini ishlash.

Xayotining so'ngi yilida Van Gog 850 dan ortiq rangtasvir asarlari va 1000 dan ortiq qoralama va qalamchizgilar ishladi. Boshqa rassomlar singari Van Gog ham tinimsiz o'z ustida ishladi. Rangtasvir ishlamoqchi bo'lgan har bir kishi Van Gogga o'xshab progressiv yutuqlar yo'lidagi mashaqqatli mehnat samarasiz bo'lmashligini o'ziga shior qilib olmog'i lozim. Akvarel texnikasini o'rganish yanada qiyinroq hisoblanadi. Buning uchun ijodiy jarayonda zarur texnika, ko'nikma va malaka, sabr-toqat, juda ko'plab qoralama va ranglavhalar bajarish kerak bo'ladi.

Ayniqsa dekorativ ranglavhalarini bajarish mashg'ulotlarida bunday tezkor ranglavhalar ishlash juda foydali. Insoniyat qadimdan hayvonot olami va tabiat bilan chambarchas bog'liq holda hayot kechirib keladi. Shuning uchun musavvirlar azaldan tabiat go'zalliklarini, olamini jonli bo'yoqlarda tasvirlashga harakat qilganlar. Ana shunday rassomlarni yangilikka intiluvchan navator rassomlar deb ataydilar.

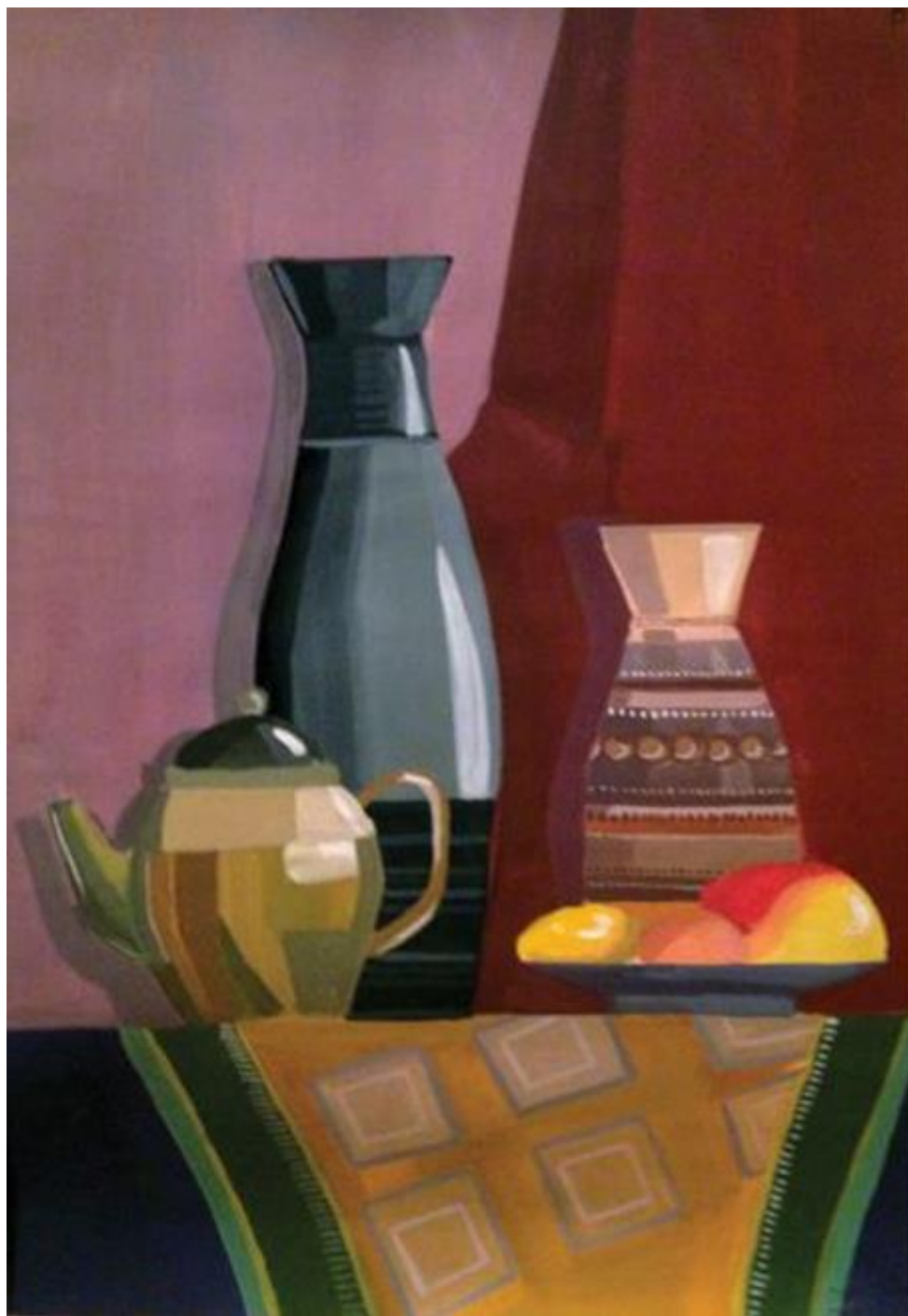
Rassom dunyosi beqiyos, turli-tumandir. Tabiatan plastik shakl va chizgilar, holatlar va ranglar rassomlarga ilhom baxsh etadi va ularning shu janrda turli asarlar yaratishlariga turtki bo'ladi.

Dekorativ asarni tasvirlash borasida har bir talabaning kerakli bilim va malakaga ega bo'lishi talab etiladi.

Dekorativ asar yaratishda ranglar shakllar, chiziqlar va dog'larning o'yinini o'rganishda, avvalo, tulumiga qarab turli tomondan tasvirlashni mashq qilish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun ularni sinchiklab kuzatish lozim. Keyin tulumlarini tez chizishni mashq qilish orqali rasmni tasvirlashga o'tiladi. Bu talabadan buyuk rassomlar ijodini kuzatish va taffakur qilish, o'z ustida ishlash kerakligini ildiradi.

“Dekorativ natyurmort - bu hech qanday hajm va realizmga ega bo'lmagan tekis natyurmort tasviridir". Ma'lum bo'lishicha, dekorativ natyurmort shunday natyurmort bo'lib, unda hech narsa yo'q! Ammo, aslida, dekorativ

natyurmort - bu tabiatdagi eng qiziqarli narsalarning uyg'unligi, bu ko'proq ekspressivlik va emotsionallikka erishish uchun ehtiyotkorlik bilan tanlashdir. Lotin tilidan tarjima qilingan "dekor" so'zi "bezatish" ("Men bezayapman") degan ma'noni anglatadi. Demak, dekorativ san'at insonni o'rab turgan narsalarni chiroyli qiladi. Agar biz obyektlarni hajmdan mahrum qilsak, biz buni biron bir sababga ko'ra qilamiz, masalan, bezak yoki rangni yaxshiroq ochish uchun yoki natyurmortning ekspressivligini oshiradigan boshqa maqsadlar uchun.

54-rasm.

Dekorativ natyurmort yaratish - bu eng xarakterli xususiyatlarni bir vaqtning o'zida aniqlash, shuningdek, tasvirni dekorativ elementlar bilan faol to'ldirish bilan obyektlarning shaklini stilizatsiya qilish va umumlashtirish jarayoni.

Stilizatsiya

Dekorativ san'atda stilizatsiya butunni ritmik tashkil etish usuli bo'lib, buning natijasida tasvir ortib borayotgan dekorativlik belgilariga ega bo'ladi va o'ziga xos naqsh motivi sifatida qabul qilinadi. Dekorativ natyurmortni yaratishda uslubni katta munosabatlar (shakllar, dog'lar) bilan boshlash va asta-sekin kichikroq tafsilotlarni (chiziqlar, to'qimalar va boshqalar) ishlashga o'tish yaxshiroqdir.

Stilizatsiya bosqichlari:

1-bosqich. Siluet o'zgarishi

2-bosqich. Siluet va fonni dekorativ detallar (segmentlar) bilan to'ldirish

3-bosqich. Rang, to'qimalar, bezaklar

1-bosqich. Siluet o'zgarishi-Afsuski, ba'zida bu birinchi qadam e'tibordan chetda qoladi. Natijada natyurmort predmetlarining shakli tabiatdan oddiygina ko'chirilgan va yagona uslubga tushirilmagan go'zal bezak ishlarini ko'ramiz. U ham shunday ishlashi mumkin. Biroq, agar siz shaklni shakllantirish va stilizatsiya qilish haqida o'ylasangiz, dekorativ natyurmort yanada uyg'un va qiziqarli ko'rinadi. Ha, muallif bunday ishni ancha ishtiyoq bilan bajaradi, chunki shakllarni o'zgartirish bilan rassomning tasavvuri faol ravishda o'rgatiladi. Ijodkor odamlar uchun bu juda qiziqarli va hayajonli jarayon.

Xo'sh, dizayn va dekorativ kompozitsiyadagi transformatsiya nima? Transformatsiya - obyektning xarakteri va tasvirini saqlab qolgan holda shaklning o'zgarishi. Uning shakli o'zgaradi, lekin tasvirning asosiy motivi (ko'rinishi) saqlanib qolinadi. Dizayn kompozitsiyasiga kelsak, bu erda obyektlar geometrik shakllarning xususiyatlarini oladi, ularning shakli soddalashtiriladi, keraksiz tafsilotlarni yo'qotadi va aylana, uchburchak va to'rtburchakdan (obyektning tabiatiga qarab) olingan silueta qisqartiriladi.

Misol tariqasida choynakdan foydalanib, dekorativ va dizayn san'atining o'zgarishini ko'rib chiqing.

55-rasm.

1-variant – bu obyektning odatdagi real eskizi.

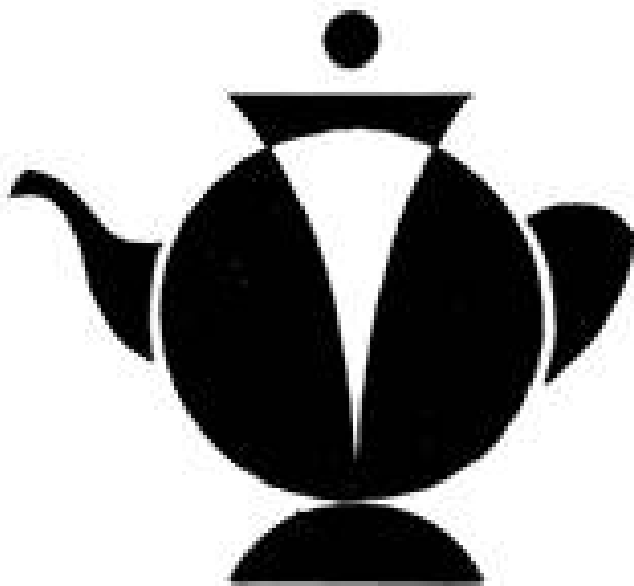
2-variant choynak generatrix asosida o'zgartirilganda qanday ko'rinishini ko'rsatadi. Ishlab chiqaruvchi chiziq, aslida, kontur chizig'i yoki konstruktiv chiziqdir. Choynakimizning shakli aylanaga asoslangan. Shuning uchun eskiz aylana va undan olingan turli shakllar asosida qurilgan.

3-variantda shaklni o'zgartirish simmetriya o'qiga nisbatan ikki yarmining siljishini o'z ichiga oladi.

4-variant bu erda ikkita motif birlashtirilgan, to'g'ri chiziq va aylana, lekin ulardan biri ustunlik qiladi.

5-variant asosan generatrixga asoslangan. Bu yerda choynakning bo'yni cho'zilib, "qiyshiq voronka"ga aylanadi.

6-variant ham aylana shakliga asoslangan. Siluet ikki qismga bo'linadi, ular bir-biridan tekis o'q bilan emas, balki egri chiziq bilan ajratiladi. Shuningdek, u doira shakliga asoslanadi.

7-raqamli eskiz dekorativ natyurmortning yakuniy versiyasining asosini tashkil qiladi. Endi bu qora va oqning dastlabki eskizi, ammo kelajakda u to‘liq holatga keltiriladi.

Yuqoridagi oltita eskiz qora va oq rangda maxsus ishlangan bo‘lib, unda tafsilotlar yo‘q, chunki bu dekorativ

natyurmort ustida ishlashning birinchi bosqichidir. Ushbu bosqichda rassom shaklni rivojlantiradi, shuning uchun hech narsa siluetdan chalg‘itmasligi kerak. Ikkinchi bosqichda dekorativ siluet yechimi yaratiladi. Ya’ni, obyektning siluetini “to‘ldiradigan” chizma yaratiladi.

2-bosqich. Siluet va fonni dekorativ detallar (segmentlar) bilan to‘ldirish

Taqdim etilgan eskizlarda shaklni kesish modellashtirishdan foydalanilmaydi, obyektlar tekis, bitta siluet bilan yechiladi (garchi yorug‘lik va soya dekorativ natyurmortda ishlatilishi mumkin, lekin shartli va stilize qilingan).

Bu narsalarning shakli ham, dekorativ mazmuni ham oddiy geometrik shakllarga asoslanadi: doira, to‘rtburchak, uchburchak. Bu erda tasvirni yaratish prinsipi ko‘p jihatdan Suprematizm tamoyillariga mos keladi. Ushbu elementlar biz ishning birinchi bosqichida o‘zgartirgan dekorativ natyurmort siluetlarining ichki makonini to‘ldiradi.

Choynak siluetini dekorativ to‘ldirish variantlari

Birinchi versiyada choynakning silueti qo‘shimcha ravishda bir nechta qismlarga bo‘linadi, ularning har biri o‘z ohangiga ega. Bularning barchasi aylananing bir xil bo‘laklari, bu erda ular gulbarglar yoki egri chiziqlarga o‘xshaydi.

Choynakning dekorativ yechimining ikkinchi versiyasi bir vaqtning o‘zida ikkita motifni birlashtiradi. Bu doira va uchburchakning naqshidir. Ammo

birinchisi ustunlik qiladi. Siluet nafaqat simmetriya o‘qi bo‘ylab, balki hosil qiluvchi chiziq (ya’ni, obyektning konturini tashkil etuvchi chiziq) bo‘ylab ham qismlarga bo‘linadi. Choynakning asosi, bo‘yni va dastasi turli rangdagi chiziqlar bilan bezatilgan. Barcha tafsilotlar ularni qo‘llashning turli xil variantlarini birlashtirib, dastlab olingan motivlarga “sodiqlik” bo‘lib qoladi. Bu ishning yaxlitligining kalitidir.

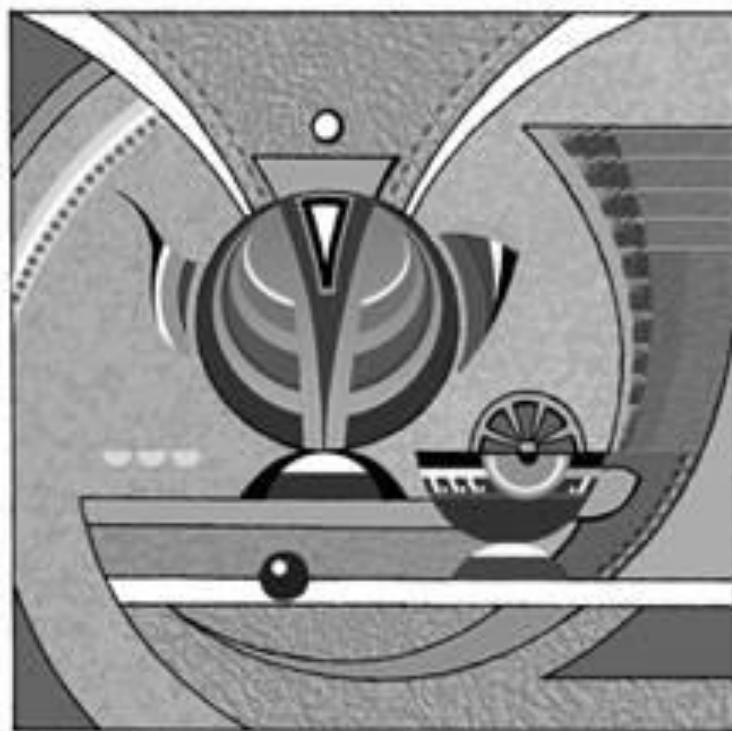
56-rasm.

Uchinchi variant yanada murakkab ko‘rinadi. Biroq, u doira va uchburchak motiviga ham asoslangan. Siluet aylanayotgan chiziqlar bilan to‘ldirilgan.

To‘rtinchi eskizdagi choynak bo‘yinining egri harakati harakat tuyg‘usini yaratadi. Choynak raqsga tushayotganga o‘xshaydi. Choynakning barcha elementlari bir xil doira va uchburchak raqamlaridan olingan, faqat yangi usulda qo‘llaniladi. Katta qoliplar kichikroq bo‘laklar bilan to‘ldiriladi.

Beshinchi eskiz, avvalgi kabi, bo‘laklarga bo‘lingan choynak silueti tasvirlangan. Ammo, bir xil bezak prinsipiga qaramay, bu variant butunlay boshqacha tasvirni tortadi. Bu bir xil yechimlar qanchalik xilma-xil bo‘lishi mumkinligini, rassomning tasavvur doirasi qanchalik cheksiz ekanligini isbotlaydi.

Oltinchi eskizda choynakni ko‘rishingiz mumkin, chunki u aslida dekorativ natyurmortning yakuniy versiyasida paydo bo‘ladi. Bu siluet ichidagi elementlarning nosimmetrik joylashuvi. Keyingi, uchinchi bosqichda bu variant rangga aylanadi va to‘qimalar va bezaklar bilan to‘ldiriladi. Nihoyat endi, siz natyurmortda qanday fon yaratishni ko‘rib chiqishingiz mumkin.

***Qanday qilib
dekorativ natyurmort
fonini yaratish mumkin?***

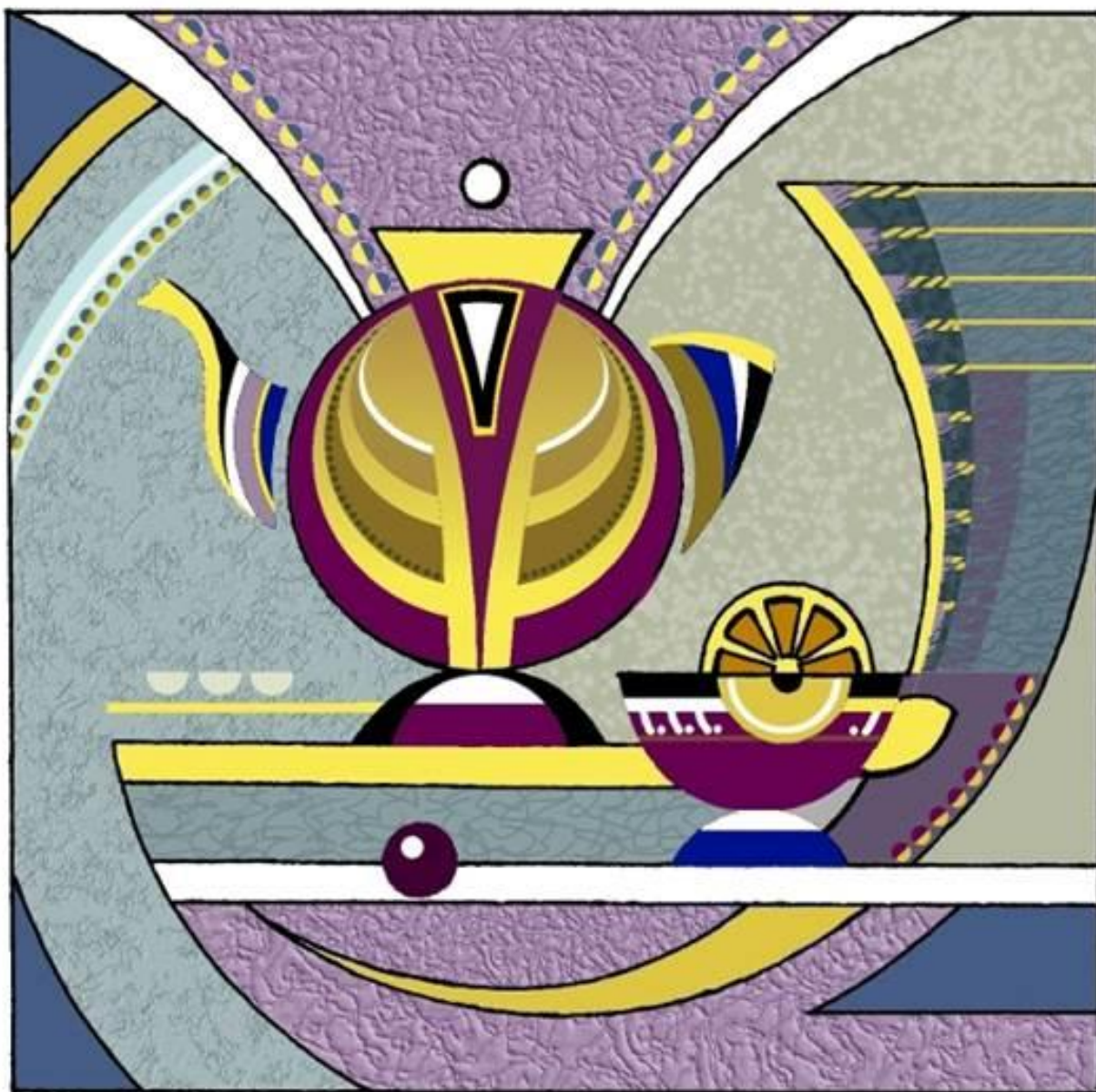
Dekorativ ish tabiatga asoslangan bo‘lsa ham, haqiqiy rasm emas. Shuning uchun, agar bu yerda hajm va bo‘sh joy paydo bo‘lsa, u holda shartli ravishda hal qilinishi kerak. Xuddi shu narsa dekorativ natyurmortning

foniga ham tegishli. Bu erda haqiqiy dunyoning biron bir obyektini tasvirlashning hojati yo‘q: stol, pardalar, deraza, v.k. Agar biz ularni shunga qaramay, shartli ravishda, o‘zgartiradigan va umumiy uslubga olib keladigan qilib chizamiz. Dekorativ natyurmortda fon mavhum figuralardan iborat bo‘lishi mumkin, ularning shakli asosiy mavzular shakliga asoslanadi. Ya’ni, agar choynak yumaloq bo‘lsa, u holda aylanadan fon shakllari hosil bo‘ladi. Bular egri chiziqlar, ovallarning bo‘laklari, doiralar va boshqalar.

Bundan tashqari, chiziqlarning, geometrik shakl uyg‘otadigan tuyg‘u. Masalan, qirrali uchburchakning chaqqonligi, aylanayotgan jingalakning nafisligi, aylananing sokinligi, to‘rtburchakning tiniqliglarini hisobga olish kerak.

Shunday qilib, bizning dekorativ natyurmortimiz deyarli tayyor. Biz fonni tashkil qildik, obyektlarning siluetlarini o‘zgartirdik va ularning dekorativ yechimini topdik. Endi rang va to‘qimalarni "yoqish" vaqti keladi. Rasmda siz

asarning qanchalik o'zgarganligini ko'rishingiz mumkin, garchi u hali ham bir xil natyurmort.

57-rasm. Natyurmortning yakuniy rang-teksturaviy tadqiqi

Shunday qilib, bizning dekorativ natyurmortimiz deyarli tayyor. Biz fonni tashkil qildik, obyektlarning siluetlarini o'zgartirdik va ularning dekorativ yechimini topdik. Endi rang va to'qimalarni "yoqish" vaqti keladi. Rasmda siz asarning qanchalik o'zgarganligini ko'rishingiz mumkin, garchi u hali ham bir xil natyurmort.

Rang sxemasi qarama-qarshi rang kombinatsiyalariga asoslangan: binafsha-qizil va sariq, shuningdek, ko'k-kulrang va oltin sariq. Bu gullardan tashqari, albatta, natyurmortda boshqa ko'plab gullar mavjud. Lekin yuqoridagi ranglar

rangning asosini tashkil qiladi. Siluettlarning ichki bo'shlig'i bir joyda bir xilda bo'yalgan va qayerdadir toshga taqlid qiluvchi teksturalar, donli sirt va boshqalar bilan to'ldirilgan.

Butun natyurmortning eskiziga qo'shimcha ravishda, bizda choynakning individual siluettlari uchun dekorativ yechim variantlari ham mavjud.

Choynak siluetidagi teksturalar va rang

58-rasm.

Ushbu ish oqimi taqdimoti soddalashtirilgan va sxematik. Ushbu soddalashtirish dekorativ natyurmort yaratish tamoyillarini osonroq o'zlashtirish uchun qilingan. Darhaqiqat, dekorativ kompozitsiyada stilizatsiya usullari juda ko'p. Ushbu tamoyillarni tushunish uchun shakllarni o'zgartirishga asoslangan badiiy asarlarni o'rganish kerak.

Misol tariqasida, yuqoridagi usullarning qanday qo'llanilishi va boyitilganligi, shuningdek,

yangilari qo'llanilishini kuzatish mumkin bo'lgan bir nechta asarlarni keltirmoqchiman.

1-bosqich - siluettlarni o'zgartirish

Birinchi bosqichning 2-versiyasida choynak taqdim etilgan bo'lib, uning o'zgarishi deb ataladigan narsadan foydalanishga asoslangan. "generator liniyasi". Ammo bu erda biz bir-birining ustiga chiqish texnikasini ham ko'ramiz - qisman tasodif yoki bir shaklning boshqasiga qo'shilishi. Bundan tashqari, shakllar bir-biriga yopishgan joyda ularning rangi yoki ohangi o'zgaradi. Mana, tugallangan natyurmortda qanday ko'rinishi mumkin. Ushbu uslub yangi tekisliklarni shakllantirish orqali kompozitsiyani boyitadi.

59-rasm. Grafik va rangli kompozitsiyalarda bir-birining ustiga chiqishi

Birinchi bosqichning 3-variantida shaklni o'zgartirish simmetriya o'qiga

nisbatan ikkita yarmini kesish va siljitishni o'z ichiga oladi. Ushbu texnikani yanada kengroq va xilma-xil qo'llash mumkin. Obyektni nafaqat simmetriya o'qi bo'ylab, balki obyektning chekkasi bo'ylab ham kesishingiz mumkin, o'qni o'ngga yoki chapga siljitish orqali siz uni kesib, yoki bo'ylab harakatlantirasiz, segmentlarni

kattalashtirasiz yoki kamaytirasiz. Faqatgina ushbu texnikadan foydalanishga

asoslanib, quyidagi rasmlarda ko‘rib turganimizdek, butun dekorativ kompozitsiyani yaratish mumkin. Bunday usullardan Georges Braque va Pablo Picasso o‘zlarining kubistik kompozitsiyalarida foydalanganlar⁴⁸.

60-rasm. *Natyurmortda kesish va siljish. J. Brak “Volonchel”; P.Pikasso “Quvurli odam”*

61-rasm. *Xuan Gris “Butilkalar va pichoq” Xuan Gris “Krujka pivo va o‘yin kartalari”*

⁴⁸ A.A. Deyneki”, Paxomova S.A., "OBPOU HJK . <https://infourok.ru/lekciya-na-temu-dekorativnyj-natyurmort-5675012.html>

Sodda buyumlardan tuzilgan natyurmortni turli grafik materiallardan foydalanib ishlash (applikatsiya, mozaika v.k.).

Natyurmort san'ati inson maishiy hayotining zarur buyumlari dunyosini aks ettiradi. Natyurmort tuzish – ijodiy ishdir. Unda musavvirning didi va layoqati, kompozitsiyani fikrlay olish madaniyati namoyon bo'ladi. Tasodifan terib qo'yilgan narsalarni natyurmort deb bo'lmaydi. Natyurmort tuzish maqsadiga qarab o'quv va ijodiy bo'lishi mumkin. O'quv natyurmortlari ijodiy natyurmortdan, albatta, farq qiladi. O'quv natyurmorti ma'lum dastur talabini o'rganish uchun bajariladi. Rangtasvir asari buyumlarning barcha xususiyatlari, shakli va rang, qattiq-yumshoqligi, sirtining yaltiroq yoki xiraligiga qarab tasvirlanadi. Haqqoniy tasvirlangan natyurmort asarlaridan mevaning mazasi, gullarning hidi kelib turadi. Bunga erishish uchun rangshunoslik nazariyasini, bo'yoqlarning xususiyatlarini yahshi bilmoq kerak. Tasvir va natura o'rtasida nisbat uyg'unliklarini to'la ifodalay olish talab etiladi.

O'quv qo'yimalardagi fon (zamin) muhim ahamiyatga ega. U turli rang va och to'qligi bo'yicha, barobar kontrast kuchi bilan narsalarni idrok etishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Narsalarning yarim-soya va soyali tomonlari och fonda sezilarli ko'rinib turadi. Qoramtir fonda narsalar o'zining yorug'lik sifatlarini ko'proq namoyish etadi. Fonning tusi och va to'q narsalar orasida o'rtacha bo'lishi, rang jihatdan silliq va ko'zga yaqqol ko'rinmasligi naturaning muvaffaqiyatli tasvirlanishiga yordam beradi. Masalan, masalan har xil mevalar bilan tuzilgan natyurmortda oq fon tanlanadi, iloji boricha, natyurmortning foni bilan tagligi (stolning gorizontal tekisligi) tabiiy bo'lishi kerak.

Rangtasvirning asosiy vazifasi shundan iboratki, buyum va narsalarning hajmliligi, materiallik va rangdorlik sifatlarini natura qo'yilmasidek aniq tasvirlash hamda qo'yilmani yaxlit tusda yakunlash maqsadga muvofiqdir.

Rangtasvir mukammal qalamtasvirga asoslanadi. Shuning uchun rangtasvir jarayoniga o'tishdan oldin natyurmortning qalamtasvir kompozitsiyasini sur'at tekisligida tasvirlash xususiyatlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Tasvirlovchi narsalar to'plamiga (natyurmort) ma'lum bir ko'rish nuqtasidan qaraydi va u ko'z

qarashiga qat'iy ravishda kuzatish perspektivasi qonuniyatining o'zaro bog'liqligi bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, naturadagi narsalar o'zaro yoritilganligi va bir-biriga bog'langan bo'lib, ular oralig'ida reflekslar, yarim soyalar, soyalar va yorug'liklar taqsimoti ma'lum bir tartibda bo'ladi. Mabodo ko'rish nuqtasi o'zgartirilsa naturaning o'zaro joylashuvi va yoritilganligi yangi ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ko'rish nuqtasi yorug'likka qarama-qarshi bo'lganda tasvirni siluet tarzida ko'rish mumkin. Natyurmortni tasvirlash jarayonida to'plamdagi barcha narsalar, ularning o'zaro joylashuvi, soya-yorug' va tus munosabatlarini obrazli ko'rinishiga bo'ysundiriladi va idrok qilinadi. Natyurmort kompozitsiyasini shunday tuzish kerakki, uni qaysi nuqtadan kuzatganda ham u yaxlit bir butun ko'rinishiga erishmoq zarur. Bu ishning muvaffaqiyatli chiqishi pedagogning shaxsiy badiiy didi va tajribasiga bog'liqdir. Naturaga nisbatan qiziqarli ko'rish nuqtasini tanlab olgach, qog'oz varog'i qanday o'lchamda bo'lishligini aniqlash zarur. Qog'oz varog'ida ifodalanadigan natyurmort qo'yilmasini naturadan to'g'ri aniqlab tasvirlay olish kerak.

Natyurmort kompozitsiyasini qurilishida dastlab qog'oz yuzasida tasvirlanayotgan narsalarni puxta joylashuvi, qog'oz o'lchamiga nisbatan tasvirning katta-kichikligini aniqlashdan iborat. Har bir natura qo'yilmasi muayyan o'lchamdagi qog'ozni talab qiladi.

Tasvirlanayotgan narsalar ma'lum o'lcham tekisligida "tiqilinch" yoxud juda ham kichik joylashib qolmasligi zarur. Haddan tashqari kichik joylashgan tasvirlar qog'oz tekisligida aniq ko'rinmaydi.

Tasvirda asosiy e'tiborni o'ziga jalb etuvchi buyum — kompozitsiya markazini, qolganlari esa unga tobe bo'lib hizmat qiladi.

Tasvirda tomoshabinning nazari ana shu markazga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'lchamni aniqlab olgach, asosiy ishni boshlashdan oldin kichik o'lchamdagi qog'oz bo'lagida bo'lajak natura qo'yilmasini xomaki variantlari tayyorlanadi, shundan so'ng, asosiy ishga o'tish maqsadga muvofiqdir.

Asarni ishlashda tanlangan mavzuga asoslanib kerakli materialni to'g'ri tanlash talab etiladi .

Qo'yilgan naturani geometrik jismlarga taqqoslab buyumlarning bir –biriga nisbatlarni solishtirib chizish kerak.

Albatta, har qaysi bo'lakning o'ziga xos tomonlarini hisobga olib, bir–biriga uzviy bog'lash lozim, aks holda qo'yilgan naturaning maqsadini ochib berishda xatoliklar yuzaga keladi .

Buyumlarning o'zigagina tegishli bo'lgan xarakter shakllariga ahamiyat berish lozim. Qo'yilgan naturani qog'ozga to'g'ri joylashtirish nisbatlarni to'g'ri belgilash kerak. Buyumlarni chizgandan keyin qayta-qayta solishtirish kerak. Ish yorug' va soyalarni asta–sekin tasvirlash bilan nihoyasiga yetkaziladi.

Natyurmort qo'yilmasini tasvirlashda ishni alohida-alohida buyumlardan boshlab so'ngra boshqalariga o'tish aslo mumkin emas. Narsalar guruhini qog'ozga to'g'ri joylashtirishda nisbat, oraliq masofalar, fazoviy joylashuvda xatolikka yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun narsalar to'plamini yengil chiziqlar bilan belgilab chiqish zarur. Tasvirlashda narsa va buyumlarning perspektiv qisqarishlarini puxta bajarish o'ta muhim.

Narsalarning o'zaro joylashuvi, istagan qirrasini yo'nalishi naturada osongina aniqlanadi va naturaning yo'naltiruvchi va vertikal (tik), gorizontal (yotiq) chiziqlari yordamida tasvir qog'ozda yengil quriladi. Uzun qalam yordamida qurilmaning perspektiv burchaklarini, qirra nisbatlarini, stol tekisligida o'zaro turgan joylarini tekshirish mumkin. Buning uchun qalamni cho'zilgan qo'lda vertikal, gorizontal yoki burchak ostida ushlab qirralarning perspektiv yo'nalishini tekshirish mumkin.

Umumlashtirish bosqichida naturaga yaxlitligicha qarash, hamma narsani birdaniga ko'rish ya'ni "tikilib qarash" kerak. Buyumlar guruhining barchasi tarqoq bo'lib tuyuladi, ammo shu paytda tus munosabatlarini, natura yaxlitligini tezroq tushunish mumkin. Navbatma–navbat naturaga ham, ranglavhaga ham yaxlit qarash kerak, shunda qayerda qanday xatoga yo'l qo'yilganligini ilg'ab olish mumkin. Butunligicha, yaxlitligicha ko'ra olish qobiliyati, ishni umumiydan xususiyga qarab va undan yana umumlashtirishga tomon boriladi. Ish jarayonida yaxlit ko'rish – rangtasvir ishlash mahoratining asosidir. Faqatgina shu malakaga

ega bo'lgan rassom, naturani obrazli ko'rinishini to'g'ri ifoda etishi, undagi asosiy va har bir bo'lakning o'z o'rnini topishini, ishning yakuniy darajasini hamda kompozitsiyaviy markazga bo'ysundirishni samarali bajara oladi.

Rang bilan ishlash jarayonida shakllarning xarakteriga aniqlik kiritib borish zarur. Tasvirlash jarayonida ishni boshidan oxirigacha, albatta, metodik ketma-ketlikka rioya qilish muhimdir.

Mozaika (lotin tilidan musivum - Muzeylarga bag'ishlangan) - bu poydevorga juda ko'p miqdordagi mayda bo'laklarni biriktirish orqali turli sirtlarda badiiy tasvirlar yoki bezak naqshlarini yaratish usuli. Mozaika odatda ushbu qadimiy texnikadan foydalangan holda yaratilgan san'at asarlari deb ataladi. Qadim zamonlardan beri u ko'pgina jahon madaniyatlarining tasviriy, monumental va dekorativ-amaliy san'atida qo'llanilgan.

Mozaika ayni paytda ijrochidan katta sabr-toqat talab qiladigan mashaqqatli ish va hayrat uyg'otadigan o'ziga xos san'atdir. Amaldagi materiallarning xilma-xilligiga qaramasdan, mozaik elementlarni yotqizishning faqat ikkita asosiy usuli mavjud: to'g'ridan-to'g'ri va teskari.

To'g'ridan-to'g'ri usul bilan usta mozaik qismlarini to'g'ridan-to'g'ri tayyorlangan asosga yopishtiradi. Ushbu yotqizish texnologiyasi uzoq vaqt oldin ixtiro qilingan va ko'p ming yillar davomida deyarli o'zgarmagan. Bu muallifning badiiy mozaik kompozitsiyalarini yaratishda ajralmas hisoblanadi.

Teskari yotqizish usuli faqat yigirmanchi asrda keng tarqaldi. Uning mohiyati shundan iboratki, mozaik elementlar birinchi navbatda old tomoni bilan qog'oz varag'iga yopishtirilgan, so'ngra olingan tuval teskari tomoni bilan poydevorga biriktirilgan. Ushbu usul ko'pincha usta quruvchilar tomonidan ta'mirlash vaqtida devorlarni bezash jarayonini iloji boricha tezlashtirish va soddalashtirish uchun qo'llaniladi.

Mozaik panellar va rasmlar nafaqat bardoshli, balki harorat va namlik o'zgarishiga ham chidamli bo'lishi kerak. Shuning uchun, ko'pincha ustalar mozaikani tayyorlash uchun quyidagi materiallardan foydalanadilar: keramika; mayda; tabiiy tosh; kamenlar; mollyuska qobig'i; metall.

62-rasm.

Natyurmortni tasvirlashda ham oldin natyurmort kompozitsiyasi chizib olinadi. So'ngra yorug'-soyasiga e'tibor qilgan holda tanlangan materiallar(rangli qog'ozlar)ni kerakli qismlarga yopishtirib chiqiladi. Bunda har bir rassom o'z ijodkorlik qobiliyatini ishga soladi.

Applikatsiya ishlashda ham mozaika rasmini chizishdagi tartibga rioya qilinadi. Ikkala uslubda xam ishlash o'ziga yarasha qiyin. Chunki ranglar va shakllarni yaxlitligini ushlab turish murakkabdir. Rassomlarning ijodini kuzatish to'g'ri chizishga yordam beradi. Bunday uslubda ishlash ham qiziqarli, ham mushkul.

Tez bajariladigan shu bilan birga g'oya mazmunini ochib beruvchi qoralama va ranglavhalar rangtasvirni o'rganish uchun bebaho o'rganish manbai hisoblanadi. Bu kichik eskizlar ba'zan katta asarlar yaratilishi uchun "g'oyaviy yadro" vazifasini o'taydi. Yaxshi rangtasvir kompozitsiyasi bajarish uchun buyumdagi

chiziqlar, shakl, rang, yuza va sirt xususiyatlariga (silliq, g'adir–budur, yaltiroq, yumshoq) diqqatni qaratish lozim.⁴⁹

Tabiiy rangli toshlardan foydalangan xolda devoriy panno ishlash

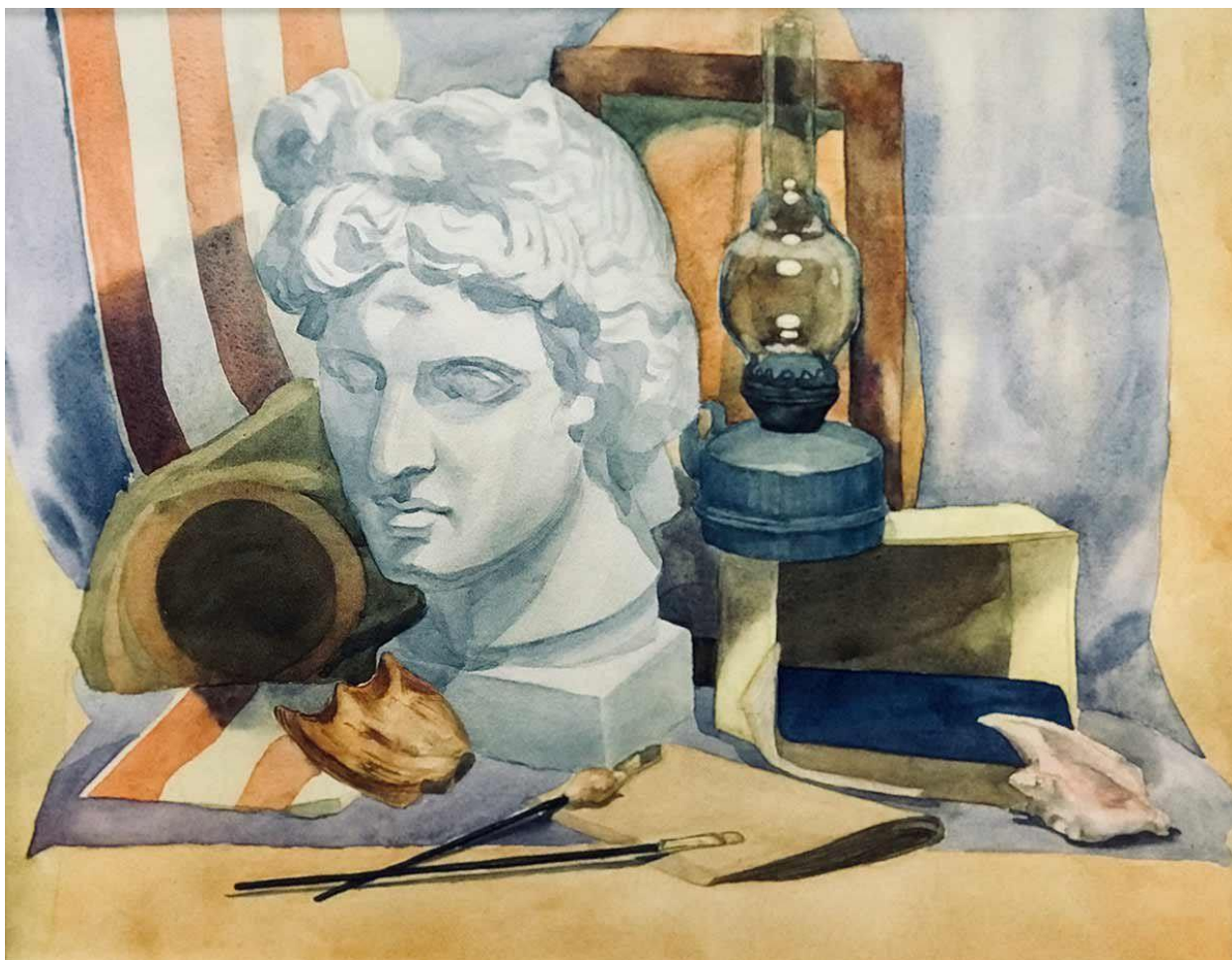

63-rasm.

⁴⁹ Paramon Edisionis, «Osnovo` jivopisi». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s-15

**Aniq xarakterga ega bo'lgan bosh namunasi (Appolon, Venera, Gatamelatta).
ishtirokida tuzilgan natyurmort rangtasviri.**

Antik bosh rasmi ustida ishlashning butun majmui tasviriy san'atning ustivor tamoyili – umumiylikdan xususiylikka va xususiylikdan yana umumiylikka usuli va uslubiga asoslanadi. Boshqacha aytganda, naturaning butun qismlarini tahlil qilish orqali umumiy shakl obrazini ifoda etish qoidasiga rioya qilish kerak. Bu tamoyil rasm chizish bo'yicha chiqarilgan hamma o'quv dasturlarida o'z aksini topgan va maxsus badiiy maktab, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida yetakchi hisoblanadi. U barcha talabalarga (ularning davomli rasm chizish tayyorgarligi darajasidan qat'iy nazar) taklif etiladi va bajarish talab qilinadi. Talabalar uni osonroq egallab olishlari va uning mazmunini yaxshiroq tushunib olishlari uchun tasvir ustida ishlashning murakkab majmui alohida-alohida bosqichlarga bo'lib o'rgatiladi.

64-rasm.

Bundan tashqari, uslubiy izchillikka rioya qilgan holda tasvirlash talabaga har bir bosqichni alohida tushunib olishga va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashga imkon yaratadi. Davomli tarzda rasm chizish jarayoni juda murakkab bo'lib, bunda yetarli ish tajribasiga ega bolmagan talaba ko'pincha qiynalib qoladi. U eng avvalo, nimalarga e'tibor berish, o'z imkoniyatlaridan qanday qilib oqilona foydalanish kerakligini bilmaydi va ishni lozim darajada tashkil qila olmaydi. Bunday talaba, odatda, nimani ko'rsa shundayligicha ko'chirib qo'ya qoladi.

Ko'pchilik talabalar odam boshi rasmini chizar ekanlar, ishda uslubiy ketma-ketlikka rioya qilmaydilar, darhol murakkab vazifalarni bajarishga kirishadilar va tez orada muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar.

Talaba naturani kuzatish va tahlil etish hamda rasmni konstruktiv chizish qurish jarayonida aniq tizimga rioya qilishi kerak. Rasm ishlashning uslubiy izchilligidagi barcha nozik tараflarni Antinoyning gipsdan yasalgan haykali boshini chizish misolida ko'rib chiqamiz. Biz rasm ustida ishlashning uslubiy ketma-ketligini bayon eta borib, bir yo'la tirik odam boshi shakli qurilishining asosiy qonuniyatlari va tasvirlash usullarini (jumladan, ishning texnik usullarini) o'rgana boramiz.

Birinchi bosqich – kompozitsiyaviy joy lashtirish. Ish qog'oz yuzasida rasm kompozitsiyasini topib, ifoda etishdan boshlanadi. Tasvirni yuzada qanday joylashtirish qulayroq bo'lishini, qaysi nuqtadan turib qaralganda shakllarning qurilish xususiyatlari ifodalibroq ko'rinishini bilish niyatida naturani oldindan har tomonlama o'rganib, ko'rib chiqish lozim. Talaba rasm kompozitsiyasini qog'oz yuzasida har taraflama to'g'ri va chiroyli joylashtirishni o'rganishi kerak. Shuning uchun tasvirlanajak gips bosh eng ifodali ko'rinadigan nuqtani tanlash unga kompozitsiya masalasini yaxshiroq, talab darajasida hal qilishga yordam beradi. Lekin kompozitsiyani topishda qandaydir alohida bir qoidani mahkam ushlab olishning hojati yo'q. Masalan, ba'zilar to'rt dan uch qism burilishda yoki profildagi (yon tomon) bosh shaklini chiza turib, yuz qismi oldida, albatta, katta maydon qoldirish kerak, deb hisoblaydilar. Lekin, hattoki, buyuk rassom – ustalar asarlarida ham bunday qilinmaganini ko'ramiz.

Ko'pchilik portretlar qog'oz yuzasining o'rtasida jamlanadi. Uyg'onish davri rassomlari merosida qator portretlar mavjudki, ularda boshning yuz qismi rasm chetiga juda yaqinlashtirilgan. O'quv akademik rasmda kompozitsiya o'quv vazifasini hal qilish bilan birga uni murakkablashtirmasligi kerak. Masalan, talaba old tomondan yoritilgan boshni xolis fonda chizishi kerak, deylik. Yuqorida aytilganidek, boshning yuz qismi oldida katta maydon qoladi. Shaklni tuslashga kirishar ekan, u boshdagi soyalar kompozitsiyani buzganini va tus muvozanati yo'qolganini ko'radi. Shuning uchun u rasm chizishdan oldin qator xomaki chizgilar bajarib ko'rishi zarurki, ularda kompozitsiya masalasi hal etilsin. Talaba eng qulay nuqtani tanlab olishi kerak, ya'ni u duch kelgan joyga o'tirib olaverishi maqsadga muvofiq emas. Vaholanki, ko'plab talabalarda ana shunday qusur bor. Bundan tashqari, shogird o'zi chizayotgan rasm oxir oqibatda qanday ko'rinishga ega bo'lishini, xayolan bo'lsada, yaqqol tasavvur qilishi lozim. Faqat shundan keyingina qalamni qo'lga olishi va rasmni qog'oz sathiga dadil joylashtirib, ifodalashni boshlashi mumkin.

Ikkinchi bosqich – bosh shaklining xarakterli xususiyatlari, o'lcham munosabatlarini, ya'ni nisbatlarini va boshning kenglikdagi holatini ochib berish. Bosh shaklining o'ziga xos xususiyatini ochib berishga kirishishdan oldin talaba haykal-naturani diqqat bilan o'rganib chiqishi, shakl qurilishining eng muhim xususiyatlarini aniqlab olishi lozim.

Bosh shaklini tasvirlashning dastlabki bosqichlarida yordamchi chiziqlardan foydalanish usullari rasmlarda ko'rsatilgan. Shuningdek, talabalar uzoq muddatga mo'ljallangan akademik vazifalarni bajarish davomida antik davrga mansub gips bosh niqoblarini ham qalamchizgi bilan chizishlari muhim.

Bosh rasmini chizishda uning old qismi rassomni ko'proq jalb qiladi. Ko'zlar, burun, lablar va quloqlar shaklini diqqat bilan ishlash talab etiladi. Lekin bu shakllarni detallashtirish, batafsillashtirish jarayoni shakl tuzishning ma'lum qonuniyatlariga bo'ysunishi kerak.

Buyuk rassomlarning ishlarini ko'rib tahlil etish, shuningdek, ulardan ko'plab nusxalar olish ko'zlangan maqsadga erishishda katta ahamiyat kasb etadi.⁵⁰

65-rasm.

⁵⁰ X.X.Muratov., Qalamtasvir, O'quv qo'llanma, TOSHKENT IJOD-PRINT 2020., 93-107 betlar

Aniq xarakterga ega bo'lgan bosh namunasi (Sokrat, Gudon, Zevz).

ishtirokida tuzilgan natyurmort rangtasviri.

Antik bosh rasmi ustida ishlashning butun majmui tasviriy san'atning ustivor tamoyili – umumiylikdan xususiylikka va xususiylikdan yana umumiylikka usuli va uslubiga asoslanadi. Boshqacha aytganda, naturaning butun qismlarini tahlil qilish orqali umumiy shakl obrazini ifoda etish qoidasiga rioya qilish kerak. Bu tamoyil rasm chizish bo'yicha chiqarilgan hamma o'quv dasturlarida o'z aksini topgan va maxsus badiiy maktab, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida yetakchi hisoblanadi.

66-rasm.

U barcha talabalarga (ularning davomli rasm chizish tayyorgarligi darajasidan qat'iy nazar) taklif etiladi va bajarish talab qilinadi. Talabalar uni osonroq egallab olishlari va uning mazmunini yaxshiroq tushunib olishlari uchun tasvir ustida ishlashning murakkab majmui alohida-alohida bosqichlarga bo'lib

o'rgatiladi. Bundan tashqari, uslubiy izchillikka rioya qilgan holda tasvirlash talabaga har bir bosqichni alohida tushunib olishga va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashga imkon yaratadi. Davomli tarzda rasm chizish jarayoni juda murakkab bo'lib, bunda yetarli ish tajribasiga ega bolmagan talaba ko'pincha qiynalib qoladi. U eng avvalo, nimalarga e'tibor berish, o'z imkoniyatlaridan qanday qilib oqilona foydalanish kerakligini bilmaydi va ishni lozim darajada tashkil qila olmaydi. Bunday talaba, odatda, nimani ko'rsa shundayligicha ko'chirib qo'ya qoladi.

Ko'pchilik talabalar odam boshi rasmini chizar ekanlar, ishda uslubiy ketma-ketlikka rioya qilmaydilar, darhol murakkab vazifalarni bajarishga kirishadilar va tez orada muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar.

Talaba naturani kuzatish va tahlil etish hamda rasmni konstruktiv chizish qurish jarayonida aniq tizimga rioya qilishi kerak. Rasm ishlashning uslubiy izchilligidagi barcha nozik tараflarni Antinoyning gipsdan yasalgan haykali boshini chizish misolida ko'rib chiqamiz. Biz rasm ustida ishlashning uslubiy ketma-ketligini bayon eta borib, bir yo'la tirik odam boshi shakli qurilishining asosiy qonuniyatlari va tasvirlash usullarini (jumladan, ishning texnik usullarini) o'rgana boramiz.

Birinchi bosqich – kompozitsiyaviy joy lashtirish. Ish qog'oz yuzasida rasm kompozitsiyasini topib, ifoda etishdan boshlanadi. Tasvirni yuzada qanday joylashtirish qulayroq bo'lishini, qaysi nuqtadan turib qaralganda shakllarning qurilish xususiyatlari ifodalibroq ko'rinishini bilish niyatida naturani oldindan har tomonlama o'rganib, ko'rib chiqish lozim. Talaba rasm kompozitsiyasini qog'oz yuzasida har taraflama to'g'ri va chiroyli joylashtirishni o'rganishi kerak. Shuning uchun tasvirlanajak gips bosh eng ifodali ko'rinadigan nuqtani tanlash unga kompozitsiya masalasini yaxshiroq, talab darajasida hal qilishga yordam beradi. Lekin kompozitsiyani topishda qandaydir alohida bir qoidani mahkam ushlab olishning hojati yo'q. Masalan, ba'zilar to'rt dan uch qism burilishda yoki profildagi (yon tomon) bosh shaklini chiza turib, yuz qismi oldida, albatta, katta

maydon qoldirish kerak, deb hisoblaydilar. Lekin, hattoki, buyuk rassom – ustalar asarlarida ham bunday qilinmaganini ko'ramiz.

Ko'pchilik portretlar qog'oz yuzasining o'rtasida jamlanadi. Uyg'onish davri rassomlari merosida qator portretlar mavjudki, ularda boshning yuz qismi rasm chetiga juda yaqinlashtirilgan. O'quv akademik rasmida kompozitsiya o'quv vazifasini hal qilish bilan birga uni murakkablashtirmasligi kerak. Masalan, talaba old tomondan yoritilgan boshni xolis fonda chizishi kerak, deylik. Yuqorida aytilganidek, boshning yuz qismi oldida katta maydon qoladi. Shaklni tuslashga kirishar ekan, u boshdagi soyalar kompozitsiyani buzganini va tus muvozanati yo'qolganini ko'radi. Shuning uchun u rasm chizishdan oldin qator xomaki chizgilar bajarib ko'rishi zarurki, ularda kompozitsiya masalasi hal etilsin. Talaba eng qulay nuqtani tanlab olishi kerak, ya'ni u duch kelgan joyga o'tirib olaverishi maqsadga muvofiq emas. Vaholanki, ko'plab talabalarda ana shunday qusur bor. Bundan tashqari, shogird o'zi chizayotgan rasm oxir oqibatda qanday ko'rinishga ega bo'lishini, xayolan bo'lsada, yaqqol tasavvur qilishi lozim. Faqat shundan keyingina qalamni qo'lga olishi va rasmni qog'oz sathiga dadil joylashtirib, ifodalashni boshlashi mumkin.

Ikkinchi bosqich – bosh shaklining xarakterli xususiyatlari, o'lcham munosabatlarini, ya'ni nisbatlarini va boshning kenglikdagi holatini ochib berish. Bosh shaklining o'ziga xos xususiyatini ochib berishga kirishishdan oldin talaba haykal-naturani diqqat bilan o'rganib chiqishi, shakl qurilishining eng muhim xususiyatlarini aniqlab olishi lozim.

Bosh shaklini tasvirlashning dastlabki bosqichlarida yordamchi chiziqlardan foydalanish usullari rasmlarda ko'rsatilgan. Shuningdek, talabalar uzoq muddatga mo'ljallangan akademik vazifalarni bajarish davomida antik davrga mansub gips bosh niqoblarini ham qalamchizgi bilan chizishlari muhim.

Bosh rasmini chizishda uning old qismi rassomni ko'proq jalb qiladi. Ko'zlar, burun, lablar va quloqlar shaklini diqqat bilan ishlash talab etiladi. Lekin bu shakllarni detallashtirish, batafsillashtirish jarayoni shakl tuzishning ma'lum qonuniyatlariga bo'ysunishi kerak.

Buyuk rassomlarning ishlarini ko'rib tahlil etish, shuningdek, ulardan ko'plab nusxalar olish ko'zlangan maqsadga erishishda katta ahamiyat kasb etadi.⁵¹

**O'ziga xos xarakterli xususiyatlarga ega bo'lgan inson portreti rangtasviri.
(Akva-rel).**

Qalamtasvir va rangtasvir mashg'ulotlaridagi portret ishlashdagi ilk mashg'ulotlarda qiyofachi bosh va gavda ko'rinishining fonga nisbatlarini "izlash"ni o'rganadilar, chunki faqat aniq va jozibador topilgan shaklgina portret ishlashda katta badiiy qiymatga ega.

Inson portretini ishlashni o'rganishda yuzning o'ziga xos xarakter ko'rinishini tushunishga va orqali faqat shu shaxsgagina tegishli bu ko'rinish orqali uning ichki dunyosi, o'y kechinmalarini, ruhiy holatini ifodalashga harakat qiling.

O'tgan mashg'ulotlar jarayonida portretidagi bosh ko'rinishini bir xil ranglarda (grizayl) hamda ranglarda ifodalashni etarli darajada o'rgandingiz. Bu mashg'ulotimizning maqsadi portret tasvirini yaratishda maksimal jozibadorlikka erishishdan iborat.

Ranglavhalar ishlash. Amalda natura bilan solishtirib portret ishlash

Rangtasvir mashg'ulotlarining ilk bosqichlarida odam tanasi rangini topishga ko'proq e'tibor beriladi. Bu rang atrofimizni o'rab turgan narsalar rangidan ancha farq qiladi. Qon tomirlarda oqayotgan qon tananing o'zigagina xos och pushti ranglar hosil qiladi, shuning uchun inson yuzi va tanasining rangi pushtirang ko'rinishda bo'ladi. Tajribali rassom ranglarning nozik ko'lamlarini idrok etishda, yuz ko'rinishi, uning rangi, shakl xususiyati, nisbatlari fakturasi bo'yicha ikkita aynan o'xshash chehralarning yo'qligini qiyinchiliksiz ajrata oladi.

Shuning uchun naturadan portret ishlashni mashq qilar ekansiz tana rangini aniq topishga harakat qiling. Rassom har doim naturada faqat ungagina xos ranglarni ko'ra olish va uni aniq ifodalashga o'rganishi kerak. Bu ranglar farqini topa olish va nozik ranglar ko'lamini mahorat bilan ifodalash uchun mashg'ulotda birinchi mashqi sifatida uch kishining bosh ko'rinishini bitta qog'ozda ifodalashni tavsiya etamiz. "Nima uchun har xil portretlarni bitta qog'ozda ishlash kerak?",

---

⁵¹ X.X.Muratov., Qalamtasvir, O'quv qo'llanma, TOSHKENT IJOD-PRINT 2020., 93-107 betlar

“har birini alohida qog‘ozda ishlasa bo‘lmaydimi?” degan savol tug‘ilishi mumkin. Bajarilayotgan portretdagi yuz nisbatlarni solishtirib ko‘rish imkoniyati bo‘lishi uchun bunday usul tavsiya qilinadi.

67-rasm. Misulbu “Portret”, akvarel.

Keling buni amalda bajarib ko‘ramiz. Akvarelda bir ikki seansda qog‘ozning chap tomoniga yosh qiz portretini ishlaymiz. Qop-qora sochlari silliq va oqish yuz shaklini, to‘yingan to‘q pushti rang mayin va yumshoq surtmalarda lab shaklini

aniq ifodalab turibdi. Yoshlik barq urib turgan yonoqlaridagi pushtirang labdagi qizil rangar bilan uyg'unlashib ketadi. Yuzdagi och sariq, pushtiranglar soyada yoqimli yashilsimon qirmizi rang hosil qiladi.

Keyingi portret ishlash seansiga sochlari to'kilgan o'rta yashar yigit kishi taklif etiladi. Bunda inson kalla suyagi tuzilishi aniq ko'rinib turadi. Chuqur ko'z soqqasi bu inson boshi xarakteri va hajmini ifodalashga yordam beradi. Uni chizishga o'tishdan oldin, qiz bola portretini ishlashga nisbatan bu portretni ishlashda umuman boshqa ranglar zarur bo'lishini nazarda tutishingiz kerak.

Qiyofachining pergament rangini eslatadigan oq-sariq-yashilsimon yuziga boqar ekanmiz, bu inson toza havoda kam bo'lishini qiyinchiliksiz xulosa chiqarish mumkin. Boshning soya qismi ham yashilsimon, lekin qiz yuzidagi yashillikdan umuman farq qiladi, qiz portreti ranglavhasida bu rang jigarrang yashil bo'lib, uni ko'lamlariranglarini aralashtirib topilishi mumkin. Bu portretida oldingi rangavhadagi qizning yonog'i va labidagi o'sha yoqimli pushti va qizil ranglar yo'qligini ko'rishimiz mumkin. Qiyofachining rang xususiyatlarini topish uchun ranglar aralashmasini tayyorlar ekanmiz bu portretida umuman boshqa ranglardan foydalanishimiz kerakligini tushunib etamiz.

Uchinchi ranglavha. Sochlari oqargan paxmoq soqolli qariya portretini ishlash. Portretni boshlar ekansiz uni oldingi ikki portret bilan solishtirib ko'rasiz va rangi va fakturasi bo'yicha ham oldingi portretlarga umuman o'xshamasligiga iqrar bo'lasiz.

Shunday qilib shunday rangtasvir darslari, har xil qiyofachilarini solishtiib ishlash barcha inson yuzi shakli va nisbatlari, tana fakturasi va rang qurilishi bo'yicha har xilligiga guvoh bo'lamiz. Bu tajriba bundan keyingi ishlarda barcha portretlarni inson tanasini bir xil ranglarda ishlash kerak emasligini bilib oldingiz, hamda yoritilish sharoiti va holatlariga qarab har doim sinchiklab o'rganish va tahlil qilishga majbur qiladi. Chizishning bunday usullari nozik rang ko'lamlari o'zgarishini idrok etish, ko'zni mashq qildirish imkonini beradi, kelgusi mustaqil ijodiy faoliyatda ta'limning boshlang'ich bosqichlarida chizishni to'g'ri o'rganish, tushunishga yordam beradi.

Portret ishlash

Natura qo'yilmasi old tomonidan yoritilganda bir necha soyalar guruhi hosil qilinganda yuz va bosh ko'rinishining umumiy rang xususiyatlarini aniq ifodalashi zarur. Yorug'lik boshga to'g'ri tushib turganda orqa fonga qora bo'lmasada, lekin fon natura bilan faqat tus jihatdan emas, balki, o'zaro rang munosabatlarini boyitadigan rang kontrastligini hosil qilishga yordam beruvchi nisbatan to'q fon talab talab etiladi.

Boshlovchilar uchun bu rangtasvir mashg'uloti bir necha marotaba o'tkaziladi, chunki bunday mashg'ulotlar etarli darajada murakkab hisoblanadi. Bunda boshlovchi rassom ko'p martalab qaytadan ishlashga majbur bo'ladi.

Chizishni o'rganish, rangtasvirda to'g'ri ishlash malakasi va ijodiy mahoratini oshirishni hohlaganlar inson yuzi va boshi portretini chizishning aniq tizimini ishlab chiqishi kerak bo'ladi. Inson boshi portreti rangtasvirini bajarishni o'zaro uzviylikda bir-birini to'ldirib boradigan uch bosqichga bo'lib ishlashni tavsiya etamiz.

Birinchi bosqich: boshning dastlabki shaklini belgilash va rangli podmalyovka berish.

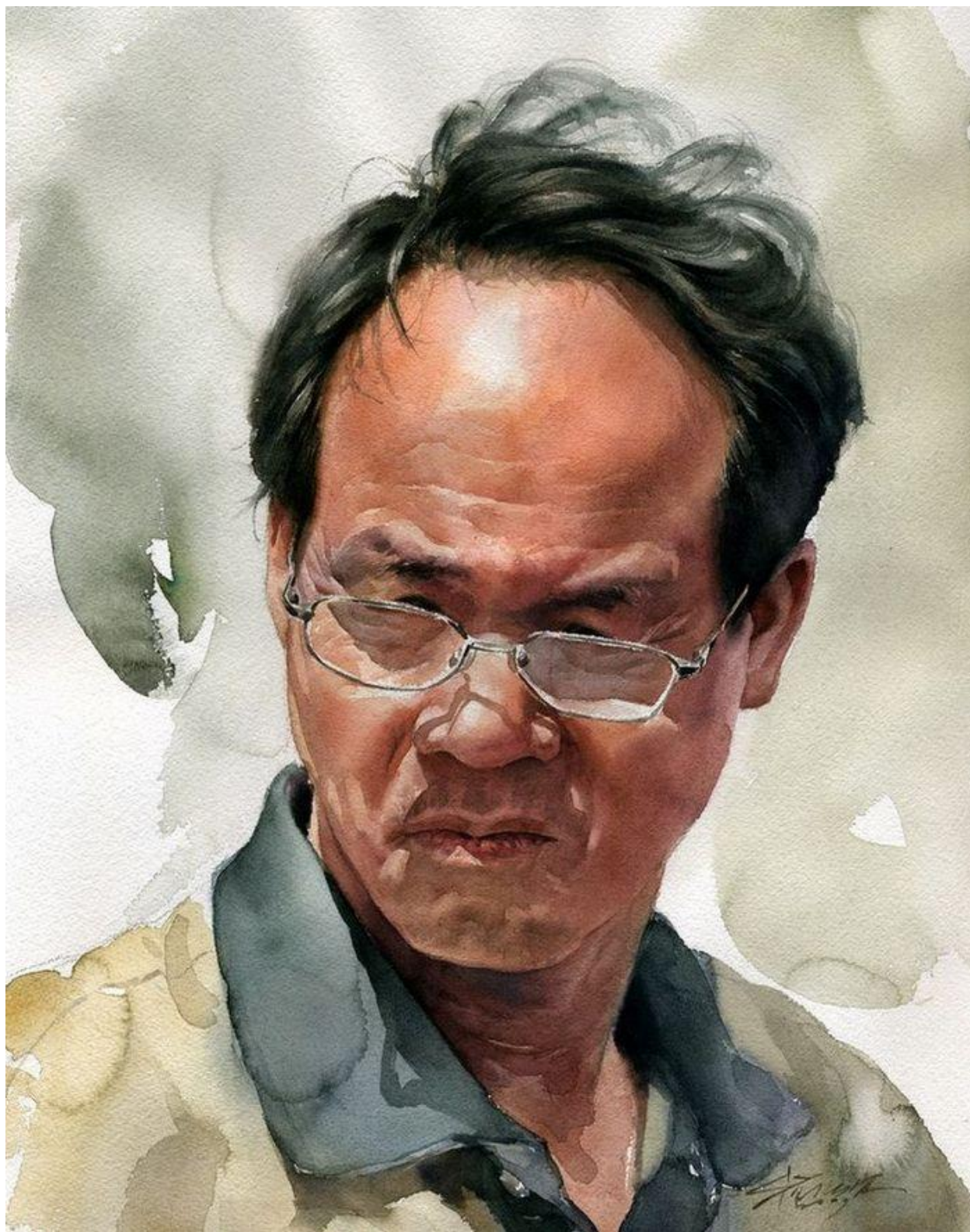
Ikkinchi bosqich: portretning mayda bo'laklari, uning shakl va rang xususiyatlarini o'rganish.

Uchinchi bosqich: umumlashtirish va tahlil qilish, portretidagi umumiy rang uyg'unligi va badiiy jozibadorlikka erishish.

Portretni bunday ishlash bosqichlari rassomga o'z ishini boshlanishidan tugallanganigacha nisbatan ongli ravishda bajarish imkonini beradi va ko'plab keraksiz narsalardan, tinimsiz qayta ishlashdan saqlaydi. Bu odatda portretida keraksiz bo'yoqlar chaplanishiga olib keladi bu esa xiralashib qorayishiga sabab bo'ladi.

Natura qo'yilmasi bajarilgandan so'ng, rassom rangtasvirning birinchi bosqichini boshlashga kirishadi bunda. Bunda avvalo qog'ozda yaxshilab portret konstruktiv modelini qurib olgandan keyingina bo'yoqlarda ishlashga o'tilishini yoddan chiqarmaslik kerak. Bu holat hamma uchun ayondek ko'rinadi va

ko'pchilik buni eslatib o'tish shart emas deb o'ylashi mumkin. Lekin rangtasvirda ishlash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, ko'pgina holatlarda talabalar bunga rioya qilmasliklarini ko'rsatadi.

68-rasm. Misulbu "Portret", akvarel.

Boshlovchi rassomlar konstruktiv qurishga ko‘p vaqtlarini sarflashni hohlamaydilar. Bu esa ba’zida ajoyib ranglarda boshlangan portret, alohida joylari qiziqarli va rangdor ko‘rinishlarda bo‘lib keyinchalik esa shakldagi ko‘plab sezilarli xatolar ko‘zga tashlanib qoladi va ishni achinarli ahvolga solib qo‘yadi.

Keyingi bosqichlarda quruq bo‘yoqlarda alohida qismlardagi xatolarni to‘g‘irlashga harakat qilishadi, bu esa ishning boshlanishidagi o‘zining jozibadorligi va yorqinligini yo‘qotib shakli bo‘yicha maydalanib ketgan ezilib ketgan ishga aylanib qoladi. Buning oqibatida ishlash zerikarli bo‘li qoladi, model qiziqarli emasdek tuyuladi, o‘z qobiliyatlariga nisbatan shubha tug‘iladi, ishni tezroq to‘xtatish hissi paydo bo‘ladi.

Bunday xatoliklarsiz to‘g‘ri yo‘ldan borish uchun, avvalo shaklni mukammal qurib unga ishlov bering. Bo‘yoqlar ostidagi dastlabki chizgilarni chizish uchun ko‘mir yoki yumshoq qalamdan foydalanishingiz mumkin. Bu chiziqlar qalamni bosib ishlangan to‘q tuslarda bo‘lishi shart emas. Chiziqlar tusi bo‘yicha och bo‘lishi mumkin, lekin mumkin qadar portretning asosiy tus ko‘lamlari xususiyatlarini hisobga olingan bo‘lishi lozim. Keyin esa uning ustidan rangsiz lok bilan yopib chiqish yoki matoda engil , nozik chiziqlar qoldirish va ortiqcha to‘qlikni yo‘qotish maqsadida pulverizatorida suv bilan engil yuvib chiqish, yumshoq mo‘yqalamda ishqalab chiqish mumkin.

Shundan keyin bo‘yoqlarda ishlashdan oldin rassom vazifa mohiyatiga qarab bu ranglavha uchun qanday rangli bo‘yoqlarni tanlash, ranglar uyg‘unligi, naturadagi iliq va sovuq tuslarni aniqlab olish maqsadida modelni xayolan tahlil qilib chiqish zarur.

Naturani yaxshi o‘rganib, ishning tugallangan holatini ko‘z oldiga keltirib, uning kolorit qurilishini aniqlab olgandan keyin podmalyovkada ishlashga o‘tadi.

Podmalyovka– bu matoning butun yuzasini engil ranglarda yopib chiqish. Podmalyovka odatda akvarelda ishlanganidek oq bo‘yoqlarsiz ishlanadi, lekin ayrim hollardagina oq bo‘yoq ishlatish mumkin.

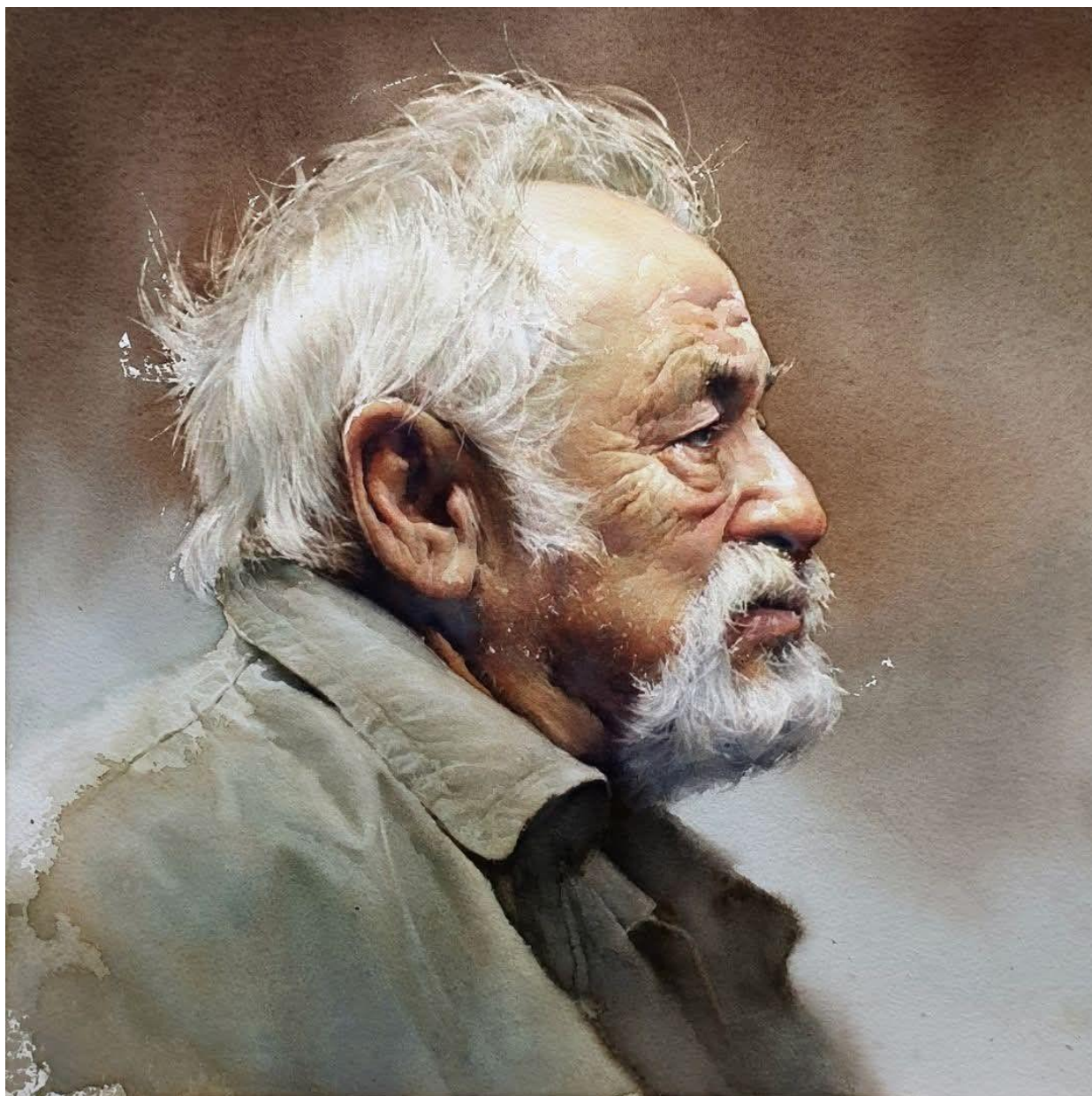
Natyurmort va boshqa narsalarning rantasviri ham bosh ranglavhasi uchun podmalyovka bajarilganidek bajariladi. Bundan oldingi mashg'ulotlarda ham bu to'g'rida juda ko'p ma'lumotlar berilgan.

69-rasm. Misulbu “Portret”, akvarel.

Yengil bajarilgan podmalyovka ustidan keyingi bosqichda to'g'ri tus va ranglarni ajratish oson kechadi. Toza oppoq xolst yuzasida esa buni bajarish nisbatan qiyinroq. Qachonki podmalyovka bajarilgan va bosh shakli qurilgandan keyin naturaning asosiy ko'rinishlarini bo'yoqlarning bor kuchida ishlashga o'tish mumkin. Bunday sinchiklab ishlashni esa muallifga aniq ko'rinib turgan bo'laklardan boshlagan yaxshi. Rassom sochlar bilan umumiylikda peshanadagi tus va rang kuchini aniqlab olganidan keyin podmalyovka ustidan aniq ranglarni qo'yib boshlaydi. Peshonani ranglarning bor kuchidan foydalanib ishlashni boshlaganda umumiy kompozisiyaning uyg'unligini saqlagan holda sochning nisbatlarini ham olib ketadi. Undan keyin bir-biriga solishtirib portretning boshqa qismlarini ham shunday rang-tus nisbatlarida ishlashga o'tadi. Shunday qilib,

podmalyovkadan keyin muallif bosh va uning alohida bo‘laklarini solishtirib, ranglarda qurib boradi.

70-rasm. Misulbu “Portret”, akvarel.

Mayda bo‘laklarda ishlab butun qo‘yilmani yaxlit idrok eta olish har doim ham rassomga muvaffaqiyat olib kelavermaydi, uning ko‘zi tasviranayotgan joyga qarab boshqa qismlarni idrok qila olmaydi. Bu – naturani yaxlit idrok etish uchun kurashning azaliy muammosi. Boshlovchi rassom bunday prinsipda ishlash uchun sinchkovlik, diqqat-e’tiborini bir joyga jamlashda o‘zida kuch topa olishi darkor, bu esa portretida yonoqni ishlayotganda nafaqat yorug‘ tushib turgan yonoq qismini soyadagi joylar bilan, balki, yonoqni peshana, bo‘yin qismi, soch va orqadagi fon bilan doimiy solishtirish imkonini beradi. Har qanday buyumni

chizayotganingizda doimo boshqalari bilan tinmay solishtirib turing, holbuki butun rangtasvir ishlash jarayoni nisbatlarga tayanadi.

Nafaqat shakl, nisbatlar va xarakterli qismlarni, balki rang nisbatlari ham solishtirilib boriladi.

Bosh shakli ranglar nisbatlarida qurilishini his qilish uchun rassomga etarli tajriba va sezgirlik zarur. Shuning uchun mayda bo‘laklar shaklini qurish uchun, har bir rang surtmasi orqali shaklning ma’lum qismi shaklini aniqlashtiring va albatta bunda rang-tus bo‘yicha har bir rang surtmasi bir-biridan farq qilishi kerak.

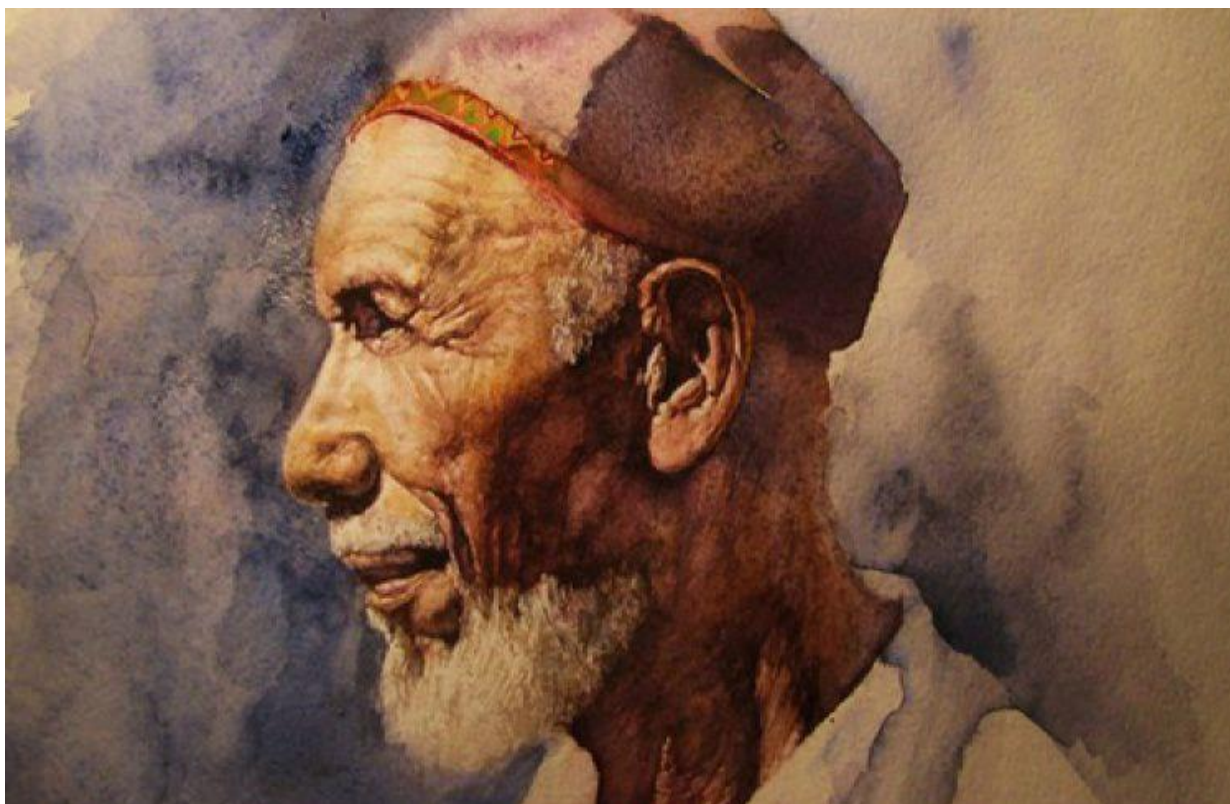
Bir necha seanslarda shakl ustida ishlar ekansiz, natura ko‘rinishiga yaqin kelib qolganligingizni o‘zingiz ham sezasiz. Portretning bosh qismi modelga ancha o‘xshab qolganini ko‘rasiz. Portretni kuzatar ekanmiz ko‘z qiyofachining xarakterli ko‘z qarashlari kabi tikilib turganligi, burun xarakteri topilib, bosh hajmi to‘g‘ri qurila boshlanganligi hatto olinmagan soqol ko‘rinishlari ham sezilib turganligi, ya’ni barcha qismlar diqqat bilan mehr berib ishlanganligini ko‘rib turibmiz. Lekin 5-6 metr uzoqlikdan qaraganda esa portretning rang jihatdan sayyoz va jozibadorlikning yo‘qligini sezish mumkin. Bo‘yoqlar u darajada jarangdor emas, ranglar uyg‘unligi ko‘ngildagidek emas. Barcha mayda bo‘laklarga e’tibor bilan ishlov berilganligiga qaramay portretda hajm va uch o‘lchamlilik ko‘ngildagidek emasligi ko‘zga tashlanmoqda, buning ustiga yuz qismi qirqib ishlangan, ko‘z soqqasi aniq joylashtirilmagan, bir tomondagi jag‘ ikkinchi tomonga nisbatan pastga osilib tushib qolgan, labham bir tomonga tortib ketganligini ko‘ramiz. Hafsalangiz pir bo‘lib kichik mo‘yqalamni olb xatoliklarni to‘g‘irlashga kirishib, mayda bo‘laklarni ishlashga o‘tasiz, ammo bu bilan portretni ko‘ngildagidek to‘g‘irlab bo‘lmaydi.

Bu holatda ishlash kayfiyatingizni buzadi. Sizda tushkunlik holati bor.

Buning barchasi yetarli darajada olib borilgan rangtasvir mashg‘uloti jarayonida mayda bo‘laklarga ishlashga berilib, yaxlit ko‘rishga e’tibor bermagansiz. Mayda bo‘laklar sizni yaxlit idrok etishdan chalg‘itdi.

Rangtasvir mashg‘ulotining oxirgi bosqichi. Bu bosqichning maqsadi maydalanib ketgan bo‘laklarni umumlashtirib, portretning konstruktiv qurilishini

yangitdan qarab, umumiy ko‘rinishni tahlil qilib chiqishdan iborat.umumlashtirib, yaxlit rangtasvir echimini topishda rassom o‘zida katta ichki zo‘riqishni his qiladi.

71-rasm.

Bunday paytlarda barcha diqqatni yaxlitlik va badiiy echimni topish maqsadida maydalab ishlangan bo‘laklarni qaytadan ko‘rib chiqiladi. Bunday yoqimsiz mashg‘ulotni o‘tmishdagi barcha mashhur portretchi rassomlar ham bir necha marotabalab boshidan kechirgan.

V.A. Serovning xotira daftaridan bizga ma’lumki, modelni sinchiklab o‘rganish va katta yutuqlarga erishgan buyuk rassom, oltmish va undan ortiq seanslarda ishlab tayyor bo‘lgan portretlaridan hafsalasi pir bo‘lib, yoqmagan ishini achinmay mastixinda qirib tashlagan, o‘zida yana iroda va kuch topib 2-3 seansda qaytadan ishlab tugatganligining guvohi bo‘lamiz. Mana shu oxirgi seanslarda kompozisiyani yaxlitlashtirib, umumlashtirib, yuqori darajadagi san’at asari holiga keltirgan.

Rangtasvir mashg‘ulotlarida boshlovchi rassomlar diqqatini naturaning o‘ziga xos xususiyatlari va holatiga e’tibor qaratishini ta’kidlaymiz.

Agar inson portretini qo‘li bilan ishlaganda, albatta qo‘l ko‘rinishiga ham katta e’tibor qaratib sinchiklab ishlanishi zarur. Chunki inson qo‘li uning yuziga

nisbatan ko‘proq ma’lumotlarni berishi mumkin. Qo‘lning aynan ushbu insonga xos bo‘lgan harakatlari va holati hayotiy va ishonarli, muhitga mos bo‘lishi zarur.

Portret chizish jarayonida qiyofachining ko‘zlariga asosiy diqqatingizni qarating, ko‘z qarashi orqali inson ichki dunyosiga kirib borishga harakat qiling. Chunki, ko‘z – bu qalb ko‘zi deb bekorga aytilmagan. Shuning uchun insonning ichki dunyosini ifodalash uchun ko‘z xususiyati, qarashiga diqqat qiling, uni sinchiklab qarab ishlashdan uyalmang. Bu uni butun kipriklarini, ko‘z qorachig‘idagi har bir chiziqni, shu‘lani sanab chizish degani emas. Lekin ko‘z qarashlari jonli bo‘lib, uning ichki hissiyotini ko‘rsatib beradigan darajada e’tibor bilan aniq ifodalang⁵².

Ushbu QR kodni scaner qilish orqali rassom [Misulbu](#) tomonidan akvarel texnikasida ishlangan (portret) ijodiy ishlarini kuzatishingiz mumkin.

Guash bo‘yog‘ida ishlash texnikasi. Mato fonida inson yuzi niqobi (gipsdan ishlangan), buyum va mevalardan tuzilgan murakkab natyurmort ishlash.

Ma’lumki tasviriy san’atni o‘rgatish tajribasi, ayniqsa, kompozitsiya masalalarini hal etish jarayonida interer, fazo, atrof-muhit va vaqt faktorlarini to‘g‘ri ochib berish uning ifodaviyligini ta’minlashda katta ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Ma’lumki, interer ko‘pchilik kompozitsiyalarning muhim qismi sifatida foydalaniladi. U ayniqsa, natyurmortlarni ishlashda ko‘p qo‘llanadi. Keng qamrovli mazmun mohiyatga ega bo‘lgan natyurmort kompozitsiya asarlarida va shuningdek o‘quv mashqlarida ham xona ichi tasvirlanadi. Unda esa albatta kompozitsiyaning barcha qonun-qoidolari va amallariga rioya qilinishi taqozo etadi. Bunda uning chiziqli perspektiva qurilishi, fazoviy holatlari, atrof-muhit ko‘rinishi realistik tarzda, metodik izchillikdan bilimdonlik bilan aks ettirilishi

---

⁵² U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O‘quv qo‘llanma. “Nazokathon ziyo print”. Chirchiq-2023.

lozim. Agar kompozitsiyaning biror- bir unsuri e'tiborsiz qoldirilsa, unda umum tasviriy jihatlari bo'sh, ta'sirsiz chiqib qolishi mumkin. Masalan, natyurmort kompozitsiyalaridan atrof-muhit, fazo holatlari muhim hisoblanib, ularni ifodali tasvirlash orqali mavzuni belgilovchi zamonaviylik hamda vaqt, asar ishlangan paytdagi fasl xususiyatlariga doir aniq, tiniq ko'rsatib berishi mumkin. Mazmuni chuqur va qiziqarli chiqishi natyurmort qo'yilib tasviri etilayotgan xona ichi ya'ni intererining qanday yoritilganligi, undagi buyumlarning qanday joylashganligiga ham bog'liqdir. Chunki ular orqali kompozitsiya g'oyasini yanada teranroq ochib berish imkoniyati tug'iladi. O'sha har biri o'zicha muhim bo'lgan narsalar orqali vaqt mezonlarini, davr xususiyatlarini ham to'liq badiiy tarzda ifodalash mumkin.

Odam qiyofasini intererda aks ettiradigan kompozitsiyalarda ham vaqt, fazoviy holatlar, atrof-muhit tasviri orqali ko'rsatib beriladi. Chunki ular kompozitsiyadagi rangdorlik tus-rang munosabatlarini, ta'sirchanlik va mazmunni belgilovchi komponentlar sifatida yo`zaga chiqadi. Ma'lumki, o'quv mashqlaridan, kompozitsiya chizish jarayonlarida bu muhim omillar aslo unutilmasligi lozim.

Chunki ular kompozitsiyaning o'lchamini, tomonlarining rang va to'q-ochlik, demakki, tus munosabatlarini, yaxlitlik va muvozanatlarini belgilab, muallif o'z oldiga qo'ygan g'oya tasvirini yo`zaga chiqarishda yordam beradi. Mazmunning tushunarli, lo'nda, qiziqarli chiqishida xizmat qiladi.

Xona ichini kompozitsiyaning bir komponenti sifatida tasvirlash ham oson emas. U ko'pincha tasvir etilayotgan voqelikning yordamchi bir foni vazifasini o'tasada, unga muhim bo'lak sifatida yondoshilishi kerak. Masalan, intererni chiziqli perspektiva holati to'g'ri topilmas ekan kompozitsiyaning fazoviy o'lchamlari va ifodaviyligining haqqoniy aks etishi mumkin bo'lmay qoladi. O'z navbatida atrof-muhit ham kompozitsiyaning umumiy g'oyaviy mazmunini belgilovchi unsurlardan biri hisoblanadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan ma'lumotlardan shu narsa ayon bo'ladiki, demak, interer, fazo, atrof-muhit va vaqt kompozitsiyasining mazmunli chiqishida muhim rol o'ynovchi, o'zaro bir-biri bilan bog'liq holda

tasvirlanadigan zarur kompozitsiyaning faktorlari ekan. Shu sababdan ularning tasviriga katta e'tibor bilan yondashish zarur.

72-rasm. O'quv natyurmorti. Guash.

Intererda aks ettiriladigan har turli kompozitsiyalarni bajarishdan avval albatta ko‘plab yordamchi eskizlar, qoralama lavha suratlar ishlanishi kerak. Ulardan foydalangan holda kompozitsiyada xonaning qanday qismi tasvir etilishi topiladi. Perspektiva ko‘rinishining qurilishi tahlil etib belgilab olinadi. Bunda albatta rang, fazoviylik holatlari tus, soya-yorug‘lik munosabatlari orqali ifodalanadi.

Mustaqil ish uchun vazifa: Tasviriy san’atga oid maxsus adabiyotlarni mutolaa qilish; intererda meva va uy–ro‘zg‘or buyumlaridan sodda natyurmortlar ishlash;

Nazorat savollari

10. Yarim soya deb nimaga aytiladi?
11. Tasviriy san’atda perspektiva tushunchasi?
12. Rangtasvirda intererning ahamiyati?
13. Ranglardagi kontrastlikni qanday tushunasiz?
14. Kompozitsiyadagi o‘zaro munosabat ta’rifini ayting?
15. Rangtasvirda eskizlar nima uchun kerak?
16. Rangtasvirda shakl nimani ifodalaydi?

Murakkab bo‘lmagan natyurmort kompozitsiyasini moybo‘yoqda ishlash ishlash. (Grizayl)

Moybo‘yoqda ishlash XV asrda boshlangan. Hozirgi zamonda rangtasvirda eng ko‘p ishlatiladigan bo‘yoqlardan biridir. Moybo‘yoqda tasvirlarni ishlash rassom uchun ham, endi o‘rganayotgan talaba uchun ham juda qiziqarli mashg‘ulotdir. Ammo bu mashg‘ulotning jiddiy qiyinchiliklari ham mavjud bo‘lib, u moybo‘yoq rangtasvir texnologiyasi bilan ham bog‘liq. Chunki moybo‘yoq bilan ishlash ma’lum tayyorgarlikni talab etadi. Ularga bo‘yoqlarni tanlash, ish uchun sath (mato)ni tortib tayyorlash, uni qoplama (grunt) bilan yopish, mo‘yqalamlarni tanlash, eritgichlarni tanlab olish kabi zarur tadbirlarni kiritish mumkin. Moybo‘yoqda tasvirlar ishlashni o‘rganish natyurmortlarni chizib mashq qilish orqali o‘zlashtirilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Moybo‘yoqli natyurmort rangtasvirini ishlash jarayonining ayrim tomonlari akvarel texnikasiga o‘xshash. Chunki bunda ham avval qalamtasvir chizib olinadi.

Agar suvbo‘yoqda ishlash uchun tasvir mukammalroq, mayda detallari bilan batafsil chizib olinsa, moybo‘yoqda ishlash uchun esa chizmatasvir umumlashtirilib eng asosiy narsalar aks ettiriladi. Buning sababi moybo‘yoqda ishlash jarayonida batafsillik mo‘yqalamda ishlanishi mumkinligidandir. Moybo‘yoqda biror rangni ochlashtirish uchun unga oq rang kerakli darajada qo‘shiladi. Shunisi ham borki oq rang qo‘shilgach bo‘yoqning erkinligi ma’lum darajada kamayadi. Buni o‘quv mashqlarini bajarish jarayonida albatta hisobga olish joiz. Akvarel texnikasi kabi jihatlardan biri ish jarayonini asosiy uzoq muddatli vazifani boshlashdan avval ranglavha, chizmalavhalar ishlab olinishidir. Shunda bo‘lajak rangtasvirning asosiy xususiyatlarini tajriba qilib ko‘rib o‘rganish asosiy ishda uni qo‘llash mumkin bo‘ladi.

Moybo‘yoq tasvirlarini ishlash uchun maxsus ashyolardan foydalaniladi. Ular romga tortib tayyorlab, qoplama surtib olingan (gruntlangan) mato, moybo‘yoqlarning kerakli xillari, bo‘yoq taxta (politra), mo‘yqalamlarning turlicha kattalikdagi xillari, mastixin va eritgichlardan iboratdir.

Romga tortilgan mato qanday tayyorlanganligi tasvir sifatini belgilaydigan omillardan biridir desak xato bo‘lmaydi. Uning qoplamasi (grunti) ikki xil tarzda tayyorlanishi mumkin. Biri moyli qoplama bo‘lib u quyidagichadir. 5 foizli yelim (jelatin, baliq yoki duradgorlik yelimi) aralashmasi shunga teng hajmdagi bo‘rga qo‘shiladi. U bilan mato sathi

qoplanadi. Bir marta surtilgandan so‘ng qoplama bo‘yoq qatlami tayyorlab olinadi. U quyidagi tarkibda, ya’ni - maxsus oqartirilgan rangtasvir yog‘i quruq oq bo‘yoq kukunidan qo‘shib tayyorlangan aralashma bo‘ladi. Yog‘ va kukunning nisbati shunday bo‘lish kerakki u tayyor idishga solib chiqariladigan moybo‘yoqdan

suyuq bo'lsin. Shunda uni bemalol mato sathiga mastixin bilan tekis qilib surtib chiqish mumkin bo'ladi. 1-2 xafta quritilgach G'adir-budir erlari qumqog'oz bilan yaxshilab tekislanadi va skipidar aralashtirilgan moyli qoplama yassi, katta mo'yqalam (fleyts) bilan tekis qilib bo'yab chiqiladi. Bunday usulda tayyorlanadigan mato 2-3 oy mobaynida quritiladi. U saqlanadigan joy iliq va quruq bo'lishi shart.

“Yelimli qoplama” deb yuritiladigan qoplamaning ikkinchi xili quyidagicha tayyorlanadi. Suvda 50-60 gr. jelatin eritiladi va unga 15 gr. glitserin qo'shiladi. U matoga 1-2 marta surtiladi. Birinchi marta surtilgani qurigach qumqog'oz bilan mato usti tekislanib olinadi, so'ng ikkinchisi surtiladi. Shundan so'ng elim aralashmasi bo'r varoq bo'yoq kukuni bilan teng nisbatlarda 40 S darajali issiqda eritiladi. Agar uning tarkibi quyuq bo'lib qolgudek bo'lsa, o'sha yelim aralashmasidan qo'shiladi. Bunday qoplama 2-3 marta qavatma-qavat qilib surtiladi. Ular oralig'ida qurishi uchun ma'lum vaqt bo'lishi shart. Hozirgi kunga kelib maxsus mato (xolst) tortilgan tayyor romkalar ham mavjud bo'lib, bu maxsus romkalarning qulayligi uni tayyorlashga ketgan vaqt ancha tejaladi, hamda nisbatan sifatli materiallardan tayyorlanmoqda.

73-rasm.

Qoplamalar yana ma'lum rang tusida ham tayyorlanishi mumkin. Ular ko'proq ijodiy ishlarni bajarishda va kompozitsiya yaratish jarayonlarida qo'llaniladi. Moybo'yoqda o'quv-mashqlarni bajarishda rang xillaridan ham unumli foydalanish talab etiladi. Vazifalarni ishlaganda juda ko'p rang xillaridan bilib bilmay ishlatish yaxshi samara bermaydi. Tabiatda yettita asosiy rang (bo'yoq) borligi ma'lum. Ular qizil, noranji, sariq, yashil, havo rang, ko'k, binafsha ranglardir. Bo'yoq aralashtiriladigan taxtada (politrada) bo'lishi juda zarur rang xillari esa qizil, sariq, ko'k bo'yoqdir. Chunki ular boshqa qolgan asosiy rang-tuslar vositasida xosil bo'lmaydi. Bularning aralashmasidan qolgan juda ko'p ranglarni chiqarish, xosil qilish mumkin. Ulardan xatto qora rang tusini ham topish mumkinligi sir emas. Faqat qaysi rangni bir-biriga qancha miqdorda aralashtirishni bilish kifoya. Buning uchun esa albatta tajriba va o'quv bo'lishi kerak. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki tabiatda absolyut oq va absolyut qora ranglar mavjud emas. Ularning barchasi qandaydir bir rang tovlanishida bo'ladi. Masalan qoraning jigarrangga, ko'kka, yashilga moyil ekanligini ko'rishimiz mumkin. Oq rangning turli nozik tuslarga moyilligi ham tabiiy. Bunday rang va tuslarning hamda ularning to'q-ochliklarini topib tasvirlash uchun moybo'yoqda ishlash texnikasi juda qulaydir. Shu imkoniyatlarning kengligi bilan u boshqa bo'yoq turlaridan ajralib turadi. Moybo'yoq texnikasida rangtasvirlar ishlashda mo'yqalamlarning qanday turlari va o'lchamlardagilarini ishlatish ham muhimdir. Ularni tanlay bilish ko'p foyda keltiradi. Ma'lumki natyurmortlarni, katta ishlarni bajarishda yapaloq va dag'al mo'yqalamlarni qo'llash ish sifatini, ta'sirchanligini ta'minlaydi. Moybo'yoqlarga suyultiruvchi, erituvchi vositalar qo'shib ishlatiladi. Ular moyli, moyi kamaytirilgan bo'lishi mumkin. Moylirog'i bo'yoqni sekin qurishi uchun yaxshi vosita bo'lib, u bilan foydalanilgan paytda rangtasvir sekin quriydi. Shu sababli uzoq muddatda bajariladigan tasvirlarni ishlashda qulaylik yaratadi. Bunday eritgichlarga ba'zan lak ham aralashtirib ishlatilishi mumkin, shunday qilinganda ishning bo'yoq qatlami tezroq quriydi va bo'yoqning moyi matoga shimilib ketishining oldi olinadi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, moybo'yoq texnikasida rang qoriladigan maxsus taxtacha (politra)ning yuzasida bo'yoqlarni qanday joylashtirish masalasi ham muhim. Unda bo'yoqlar issiq-sovuq ranglarga ajratib, shu

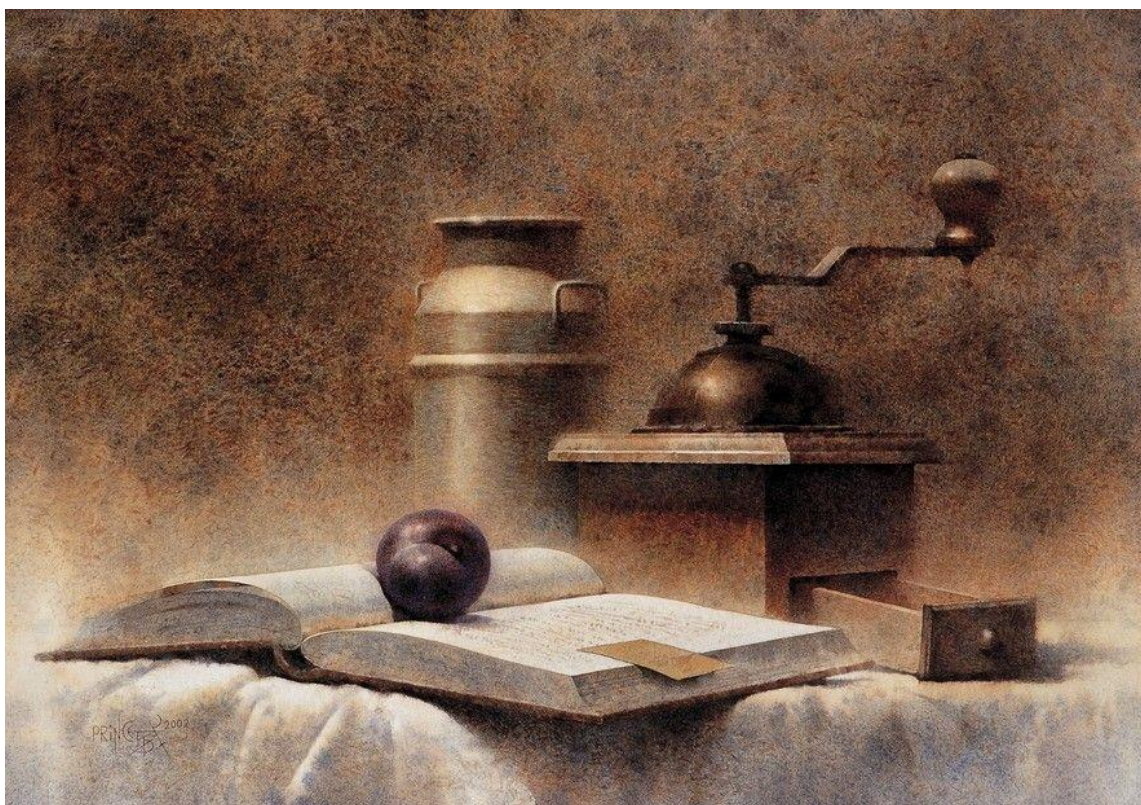
bilan birga to'q-ochligiga qarab ajratib joylashtirilishi mumkin. Oq bo'yoq odatda o'rtada yoki ranglar qatorining boshlanishida bo'ladi. Agar har safar bir xil joylashtirilsa, rassom shunga o'rganadi va kerakli bo'yoqni darrov topib ishlatish imkoniyati qulay bo'ladi. Moybo'yoqda tasvirlar ishlashning ko'p o'rganilishi kerak bo'lgan tomonlari bor. Ularning barchasi ko'p mashq qilish orqali o'rganib olish imkonini beradi. Tajriba nazariy va amaliy tomondan muntazam mashq qlish natijasida oshadi. Bunda maxsus adabiyotlarni mutoala qilish ham zo'r vositadir.

74-rasm.

Akvarel texnikasidagi bo‘lgani kabi moybo‘yoq texnikasida ham natyurmort ishlashda qalamtasvir asosiy rol o‘ynaydi. Rangtasvirda chizmani har xil materiallarda chizish mumkin. Masalan; qalam, ko‘mir va cho‘tka bilan moybo‘yoqni razbavitelga aralashtirgan holda chizish mumkin. Bu vazifani bajarish uchun eng yaxshi ashyo ko‘mirdir, chunki ko‘mir bilan ishlanganda xoxlagancha o‘chirib tuzatish mumkin.

Natyurmort rangtasvirini moybo‘yoqda ishlashda dastlab bitta rangda (grizaylda), qora yoki jigarrangda tasvirlashdan boshlagan ma’qul. Maqsad moybo‘yoqda har xil rangdagi buyumlar shaklini, hajmini tusda ifodalab berishni o‘rganish lozim. Buyumlarning shakli va rangi bir biridan farq qilsa ham ularni bitta rangda tasvirlash ancha qiyinchilik tug‘diradi. Tasvirlash jarayonida yorug‘lik qiymatini, qaysi shakllar eng to‘q, qaysi joyda eng ko‘p yorug‘lik uning qiymati, to‘q predmetlarning yorug‘liklarning bir-biriga bo‘lgan munosabati qaysisida ko‘proq, qaysi birida kamroq yorug‘lik yoritilayotgani va och rangdagi buyumlarning soylari, shaxsiy va tushuvchi soylarini ishni boshlashdan oldin yaxshilab o‘rganib chiqish kerak⁵³.

75-rasm.

⁵³ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O‘quv qo‘llanma. “Nazokathon ziyo print”. Chirchiq-2023.

Rang bilan ish boshlashda avvalo hamma soya joylarni tiniq rang bilan yozib chiqish kerak, yorug‘ joylari bundan mustasno. Shundan so‘ng natyurmortning orqa foni va yarim soyalar (poluton) ishlanadi, fon, soya va yorug‘liklarning munosabatlari aniqlanadi. Reflekslarni ishlashda ularning yorug‘ligi umumiy tonlardan chiqib ketmasligi kerak.

Ishning umumiy holatida natyurmortning eng yorug‘ tushgan joyini va eng to‘q joyini, soya yorug‘ini ishlab chiqib, mayda bo‘laklarni shu ikkita nuqtaga bo‘ysindirish kerak. Ishning oxirida hamma mayda bo‘lakchalar bir yaxlitlik hosil qilsin. Yaxlitlikni buzmaslik, undan chiqib ketmaslik kerak.⁵⁴

**Iliq tuslanishga ega bo‘lgan kontrast rangli buyumlardan tuzilgan
natyurmortni cheklangan ranglarda ishlash. (Moybo‘yoq)**

Rangtasvir ishlashda uning qonun-qoidalarini, usul va texnologiyasini o‘rganish muhim ahamiyatga ega vazifalardandir desak xato bo‘lmaydi. Shunday zarur shartlar qatoriga axromatik va xromatik ranglar haqidagi bilimlar ham kirishi tabiiydir.

76-rasm.

⁵⁴ Orif Muinov, Rangtasvir., Toshkent-2007, 34-37 b.

Ko‘zimiz ko‘ra oladigan tabiatdagi hamma ranglarni shartli ravishda ikkiga: axromatik va xromatik ranglarga bo‘lish mumkin. Oqdan to‘q qoragacha bo‘lgan ranglar axromatik ranglarga (oq, kulrang, qoramtir, qora, to‘q qora) qolganlari esa xromatik (qizil, sariq, ko‘k va hokazo) ranglarga kiradi.

77-rasm.

Xromatik ranglar o‘z navbatida, shartli ravishda yana ikkiga, issiq va sovuq ranglarga bo‘linadi. Issiq ranglarga olov, quyosh, qizigan narsalarning rangini eslatuvchi qizil, sariq, zarg‘aldoq ranglar kiradi. Muz, havo, suvlarning rangini eslatuvchi ko‘k, moviy, binafsha ranglar sovuq ranglarga kiradi. Yashil va binafsha ranglar goh issiq, goh sovuq ranglarga kirishi mumkin. Chunki yashil rang sariq va ko‘k ranglarning aralashmasidandir. Binafsha rang esa qizil va ko‘k ranglarning aralashmasidan hosil bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki, bu ranglar issiq va sovuq ranglarning aralashmasidan hosil bo‘lgan. Aralashtirishda issiq rang miqdori sovuq rang miqdoriga nisbatan ko‘proq bo‘lsa, hosil bo‘lgan rang issiq rang qatoriga, sovuq rang miqdori ko‘proq bo‘lsa, sovuq ranglar qatoriga o‘tish mumkin. Xuddi shunday, binafsha rangda qizil rang ko‘proq bo‘lsa issiq, ko‘k rang ko‘proq bo‘lsa,

sovuq ranglar qatoriga kiradi. Demak, o'quv mashg'ulotida rangtasvirni ishlashda qo'yilmadagi narsa va buyumlarning yorug'-soya nisbatlari, shuningdek, rang nisbatlarini ham ochib aniq ko'rsatish muhim ahamiyatga ega.

Kompozitsiyadagi to'qlik, rang, faktura yoki masshtabni o'zgartirib qarama qarshilik hosil qilish orqali holat yoki harakatni ifodalash mumkin. Juda och jism kuchli soya tushib turgan to'q jism oldiga joylashtirilsa kontrastlik darajasi oshadi. Rang yoki to'qlik darajasidan tashqari rangdor yuzada kulrang, sovuq tusli yuzada iliq ranglar berib ham kontrastlikni kuchaytirsam bo'ladi. Yana bo'yoq surtmasini har xil qalinlikda qo'yish, mo'yqalamni turlicha ishlatish yo'li bilan ham fakturadagi kontrastlikni yaratish mumkin.⁵⁵

77-rasm.

---

⁵⁵ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 47

Bu faktorlardan o'z joyida qo'llash kartina va undagi obrazga nisbatan tomashabinning qiziqishini oshiradi. Rassomning hissiy sezgisi orqali kompozitsiyaning asosiy qonun-qoidalariga amal qilgan holda bu unsurlar va qoidalarni qanday tashkil etishni aniqlashiga yordam beradi. Kompozitsiyadagi bu qoidalarni qo'llashdagi ikkillanish yangi ijodiy eksperimentlar qilishga xalaqit beradi.

Birinchi bosqich: (77-rasm.) kompozitsiyani joylashtirib, uning qalamda umumiy ko'rinishini chizib olamiz. Mashq uchun romkaga tortilgan mato va iliq bo'yoqlarni tanladik.

Ikkinchi bosqich: (78-rasm.) natyurmortdagi mevalar, idishlar hamda fondagi asosiy tuslarni aniqlab, katta yuzalarga ishlov beriladi. Ulardagi ranglar sekin-asta to'qlashtirib boriladi. Kartinadagi boshqa bo'laklarining rangini fon rangi yordamida tayyorlanib borilsa bir-biriga uyg'unlashgan, iliq tusdagi kompozitsiya hosil bo'ladi.

78-rasm.

Uchinchi bosqich: (79-rasm.) kartinaning kompozitsion qurilishi. Mevalarning boy rangi hamda grafin va ryumkalarni keng rang surtmalarida berib boring. Shu'la tushib turgan joylar uchun oq qog'ozda joy tashlab ketishni unutmang. Tezda qarama-qarshi ranglar, yorqin tus va oq dog'lar ko'rinishlari sizni qo'shimcha ishlov berish, soya chetlarini yumshatish, yuvish ishlarini bajarishga undaydi.

79-rasm.

To'rtinchi bosqich: (80-rasm.) umumlashtirish yakunlash ishlari. Mevalar, savatning rangdorligiga ishlov berib ranglarni yaxlitlashtirib boring. Alohida bo'laklarning qirralari yonidagi jismlardan ajratish uchun to'qlashtiring, kerakli joyini yumshatib aniqlashtirib boring. Ishni tugatishdan oldin uni ko'zdan panaroq joyga qo'ying. Ozroq muddat o'tgandan so'ng qaraganingizda undagi kamchiliklarni ko'ra boshlaysiz va uni to'g'rilash mumkin bo'ladi⁵⁶.

⁵⁶ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O'quv qo'llanma. "Nazokathon ziyo print". Chirchiq-2023.

80-rasm.

Sovuq tuslanishga ega bo‘lgan murakkab natyurmort kompozitsiyasi ishlash.

Moybo‘yoqda rangtasvir ishlash juda murakkab hisoblanadi. Har qanday yangi bo‘lgan mashg‘ulotga qo‘l urilar ekan, maqsadga yetish uchun inson har xil ko‘zda tutilmagan qiyinchiliklar oqibatida bu mashg‘ulotni keyingi safarga surish yoki umuman to‘xtatishga harakat qiladi. Moybo‘yoqda ishlashni o‘rganish uchun talabadan texnika, ko‘nikma, ko‘p mehnat va sabr–qanoat bilan tinmay mashqlar qilishni talab qiladi.

Rangda tasvirlashdan avval kompozitsiya markazini aniqlab olish zarur. Buning uchun tasvirning qaysi qismi eng muhimi sanaladi? Tomashabin diqqatini kartinaning qaysi qismiga qaratish zarur? Qiziqarli joy qayerda? kabi savollar bilan o‘zingizga murojaat qiling. Ishni boshlashning boshlang‘ich bosqichida bu muammolar yechimini topish kompozitsiyaning asosiy g‘oyaviy markazini aniqlab olishga yordam beradi. Kartinangizning qaysi qismiga ko‘proq e‘tibor berilishiga qarab ufq chizig‘ini baland yoki past darajada olish bilan xolstda kompozitsiya

joylashishini taqsimlaysiz. Umuman olganda ufq chizig'i xolstni teng ikkiga bo'luvchi markazda bo'lmasligiga harakat qiling, bunda kompozitsiyangiz turg'un, harakatsiz (tepada ham pastda ham kattaroq, diqqatni jalb qiladigan element mavjud bo'lmay, kompozitsiyadagi muvozanat yo'qoladi) holda bo'lib qoladi.⁵⁷

81-rasm.

⁵⁷ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting: techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015.s-57

Keyingi amaliy mashg'ulotimiz Moybo'yoqda sovuq tuslanishga ega ranglardan tashkil topgan natyurmort ishlash mashqini ko'rib chiqamiz. Mavzumizda uy-ro'zg'or buyumlardan tuzilgan natyurmort tasvirini rangdor fonda bajarish mashqini bajaramiz. Bu mashg'ulotda biz Moybo'yoqning cheklanmagan ranglaridan foydalangan holda rangtasvir bajaramiz.

Kompozitsiyaning ma'lum bo'lagini bir urinishda tugallashni rejalashtirgan bo'lsangiz ham rangtasvirning boshlang'ich bosqichlarida kompozitsiyaning yaxlit ko'rinishini ko'zdan qochirmaslik juda muhim. Ba'zi bo'yoq ranglari kompozitsiyaning ko'plab joylarida bo'lganda kichik bo'laklarda emas balki katta yuzalar yaxlitligi va ranglar uyg'unligini nazorat qilib borish yengillashadi.

Qog'oz yuzasida kompozisiya aniqlab olingandan so'ng eng yorug' va eng soya joylari aniq chegarasi belgilab chiqiladi. Bu bosqichlarning vazifasi, narsaning eng yorqin joyi, soya, yarim soya, refleksi, buyumning tushuvchi soylari aniq chiziqlar vositasida belgilab olishdan iborat.

Natyurmortda rang munosabatlarini aniqlash. Narsaning asl rang tuslarini toza-yorqin birligi qatlami bo'yaladi. Yuzada har bir buyum shakli mayda bo'laklarsiz umumiy yaxlit xajmi bo'yab boriladi.

Naturadan rangtasvir ishlash jarayonining o'z qonuniyatlari mavjud bo'lib, bu ishni tartib bilan olib borish talab etiladi. Ketma-ketlik tartibini anglagan xolda bajarilgan ish maxsuli muhim ahamiyatga egadir. Ishni nimadan boshlash, uning orasida qanday talablarga javob berish va qay o'rinda tugallash kerakligini yaxshi bilmoq zarur. Rangtasvir bajarishni zarur bo'lgan quyidagi talablar maxsulidir. 1) naturada mujassam umumiy yorug'-soya, rang-tuslar va mushtarak ranglardan yorug'-soyani, rang-tusli uyg'unliklar mavjud bo'lgan katta bo'laklarni aniqlash; 2) yorug'-soyali, rang-tusli uyg'unliklar katta bo'lagida, yorug'-soylar va rang yo'nalishlari, ayrim narsa sirtiga ranglar bilan muttasil ishlov berish; 3) umumlashtirish, butun tasvirning yaxlitligiga erishish, kompozisiya markazini ajratib ko'rsatish. Qo'yilgan talablar mohiyatini birma-bir ko'rib chiqamiz.

82-rasm.

Rangtasvirning to‘laqonli ifoda etilganligini yorug‘-soya, rang-tus kontrastlari, naturaning asosiy rang bo‘laklariga o‘zaro uyg‘unliklari bilan belgilanadi. Bu jarayon natyurmortda – fon bilan stol yuzasi, qo‘yilgan majmua buyumlari orasida, manzarada esa osmon bilan yer yuzi va daryo suvining satxi, shuningdek oldindagi plan, o‘rta plan va oxirgi planlar orasida sodir bo‘ladi. Chizgi sirtlarda ham aynan shu talablar bajarilishini yaxshi bilamiz: birinchi galda buyum konstruksiyasining asosiy mutanosibliklarini (proporsiya) ifodalovchi umumiy kata shakl chizib olinadi. Chizayotgan kishi naturani umumiy va yaxlit tasavvur qilar ekan, bu vazifalardan chetlab o‘ta olmaydi.

Ranglarni palitrada bir marotaba topib olib uni faqat ochartirib yoki to‘qartirib butun narsani tasvirlash mumkin emas, balki narsa-buyum yuzasining

har bir qismi uchun maxsus rang tuslarini qidirib topish kerak bo‘ladi. Asl ranglar (buyumlarning o‘z rangi) yarim soyalarning asosiy yoritgichlar va aks yorug‘lar ta’sirida juda kam o‘zgarishlari bois, ular ichida ko‘zga yaqqol ko‘rinib turadi.

Xajmli narsalar va natura majmualarining rang-barangligini yanada kengroq anglash uchun shuni yodda tutmoq joizki, yondosh iliq ranglar kontrastlari ta’sirida ko‘zga sovuq rang-tuslar ko‘rinadi. Bir rang qo‘shimcha ikkinchi rangni ifodalab turadi. Buning natijasida naturada mavjud sovuq ranglarga doimo iliq ranglar hamroh bo‘lib yuradi. Agar jism sirtida olov rangni ko‘rayotgan bo‘lsak, uning yonida, albatta havorangni ham uchratamiz.

Iliq va sovuq rang-tuslar uyg‘unliklarida bajarilgan tasvir har bir jismning jarangdorligini oshirib, naturaning tabiiy ko‘rinishini ifodalab beradi.

Tasvirlanayotgan narsalar, buyumlarni bir-biriga o‘xshashligi yoki farqlarini taqqoslab kuzatish ishni bir muncha yengillashtiradi. Masalan, havorangli narsani boshqa bir tus jihatdan boshqacha bo‘lgan havorangli narsaga solishtirib ko‘rsak, bizning sezgi-idrokimiz yanada jiddiylasha boradi va ularning rang tuslarini, farqini aniqroq belgilay olamiz.

Narsa – buyumlarni rang jihatdan taqqoslar ekanmiz, yana bir vaziyatni e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Mavjud rang kontrastlari ta’sirida kulrang tuslar iliq yoki sovuq bo‘lib ko‘rinadi. Kulrang iliq ranglar orasida sovuq, sovuq ranglar orasida iliq tusda namoyon bo‘ladi. Shu bois narsa-buyumlar tuslarini aniqlashda rangsizlarni rangsizlar bilan, iliq ranglarni, iliq ranglar bilan, sovuq ranglarni sovuq ranglar bilan, ochlarni ochlar, to‘qlarni to‘qlar bilan taqqoslash yaxshi samaralar beradi⁵⁸.

Ranglari bir-biriga qarama - qarshi bo‘lgan buyumlardan tuzilgan murakkab mavzuli natyurmort ishlash. (Turli material va texnikalardan foydalangan holda).

Rangtasvirni boshlashdan oldin kompozitsiyadagi tomashabin diqqatini tortadigan qarash nuqtasini aniqlab olish lozim. Kompozitsiyaning qaysi qismi muhim? Tomashabinning nigohi birinchi navbatda qaerga qaratiladi? Tomashabin

---

⁵⁸ U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O‘quv qo‘llanma. “Nazokathon ziyo print”. Chirchiq-2023.

diqqatini tortadigan kompozitsiya markazi mavjudmi? Avvalo o'zingizga shu kabi savollarni berib ko'ring. Bu sizga kompozitsion qarash nuqtasini topib olishingizga yordam beradi. Kompozitsiya qarash markazi bu – tomashabin diqqatini ko'proq jalb qiladigan kartina qismi hisoblanadi.⁵⁹

Tasvirdagi kompozitsiya markazini topib olgandan so'ng tomashabinning ko'z qarashini (kartina bo'ylab tomosha qilish) ikki o'lchamli qog'oz yuzasida uch o'lchamli fazoviy chuqurlikka yo'naltirish vazifasi turibdi. Kartinaga kirish nuqtasi odatda qandaydir ranglar yoki chiziqlar yordamida diagonal qarama-qarshi burchakka yo'naltiruvchi element sifatida uning pastki qismida ko'proq ishlatiladi. Buning uchun natyurmortda asosiy obrazni ko'rsatib turuvchi mato burmalari, soya, bir qator mevalar bo'lishi mumkin. E'tibor bergan bo'lsangiz ko'proq mato burmalari, naqshlar yoki stol qirralari bu vazifani o'taydi. Diagonal yo'naltirishdan foydalanish qog'ozning pastki qismining turg'un bo'lishiga yordam beradi.

Uzoq muddat ishlanadigan rangtasvir ma'lum bosqichlarda bajariladi. Har qanday rangtasvirni ishlash bosqichlarining asosiy prinsipi umumiy yaxlit ko'rinishlarni ishlashdan boshlanib, keyin mayda bo'laklarni ishlashga o'tiladi va yakunlash bosqichida barchasini umumlashtirish ishlari olib borilib vazifa tugatiladi.

Natyurmort rangtasviri ishlashning bosqichlari.

Dekorativ fonda har xil buyumlardan tashkil topgan natyurmortni planshetga joylashtirishda hajmdor buyumlarga etiborni qaratishimiz lozim. Qo'yilmani dekorativ yo'nalishini tahlil etib issiq va sovuq ranglarni bir-biriga bog'lagan holda ishlash. Har xil idishlarning bir-biriga bo'lgan mutanosibligini aniqlash. Rang ohanglarini bir-biriga bog'lash. Shakl mutanosibligini farqlash. Turli xil davrlarga munosib idishlardan tashkil topgan natyurmort.

Birinchi bosqich: kompozitsiyani joylashtirib, uning qalamda umumiy ko'rinishini chizib olamiz. Odatda rassomlar bunday ko'rinishdagi (framemaker) qurilmalarni o'zlari yasab olishgan yoki bu ishning ustalariga buyurtma berib

---

⁵⁹ Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting: techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson-Guption Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 55

yasatishgan. Bunda kvadrat to'rlarni ramkaga ingichka sim yoki iplarni bir tekisda tartib bilan tortib chiqilgan va qurilmani voqea joyi ko'rinadigan holda qulay qilib joylashtirilgan. Bu holatda ko'rinishni qog'ozga joylashtirib olishda ancha engillik tug'iladi, biroq shu bilan birgalikda rassomdan ish vaqtida qarash nuqtalari ko'rinish va qog'ozdagi tasvir bir xil holatda ko'rinishini yo'qotib qo'ymaslik uchun o'ta sabrlilikni ham talab qiladi.

I bosqich – Kompozitsiyani qog'oz yuzasida joylashtirish, umumiy ko'rinishini qalamda ishlash.

83-rasm.

II bosqich – Asosiy shakl va fonning asosiy ranglarini aniqlash.

Ikkinchi bosqich: natyurmortdagi mevalar, idishlar hamda fondagi asosiy tushlarni aniqlab, katta yuzalarga ishlov beriladi. Ulardagi ranglar sekin-asta to'qlashtirib boriladi. Kartinadagi boshqa bo'laklarining rangini fon rangi yordamida tayyorlanib borilsa bir-biriga uyg'unlashgan, iliq tushdagi kompozitsiya hosil bo'ladi.

84-rasm.

85-rasm.

III bosqich – rangda hajmiga ishlov berish, rang–tus munosabatlarini topish.

Uchinchi bosqich: kartinaning kompozitsion qurilishi. Mevalarning boy rangi hamda grafin va ryumkalarni keng rang surtmalarida berib boring. Shu’la tushib turgan joylar uchun oq qog‘ozda joy tashlab ketishni unutmang. Tezda qarama-qarshi ranglar, yorqin tus va oq dog‘lar ko‘rinishlari sizni qo‘shimcha ishlov berish, soya chetlarini yumshatish, yuvish ishlarini bajarishga undaydi.

86-rasm.

IV bosqich – Obyektning barcha bo‘laklaridagi yorug‘–soyalarga ishlov berib, kompozitsiya umumlashtirilad va yakunlanadi. **To‘rtinchi bosqich:** umumlashtirish yakunlash ishlari. Yuqib tashlash bilan oq joylarini ishlang. Mevalar, savatning rangdorligiga ishlov berib ranglarni yaxlitlashtirib boring. Alohida bo‘laklarning qirralari yonidagi jismlardan ajratish uchun to‘qlashtiring, kerakli joyini yumshatib aniqlashtirib boring. Ishni tugatishdan oldin uni ko‘zdan panaroq joyga qo‘ying. Ozroq muddat o‘tgandan so‘ng qaraganingizda undagi kamchiliklarni ko‘ra boshlaysiz va uni to‘g‘irlash mumkin bo‘ladi.

87-rasm.

Rangtasvirni bajarish bosqichlari bo'yicha qat'iy mantiqqa asoslab olib borish ko'nikmalari talabalar tomonidan uzoq vaqt ishlash natijasida asta-sekin egallab boriladi. Uy-ro'zg'or buyumlardan tashkil topgan natyurmortni bajarishda ranglar bilan shaklning hajmdor qurilishi, ularning fazoviy va masshtab jihatdan o'zaro bog'liqligini ko'rsatish vazifasi qo'yiladi. Talabaga kompozitsiyadagi chiziqli perspektiva, fazoviy perspektiva, yorug'–soya, rang–tus, o'zaro uyg'unlik, qarama–qarshilik qonuniyatlari haqida tushunchalar beriladi. Bu rangtasvirda tasvirning chiziqli konstruktiv qurilishi, yorug'–soya munosabatlarini to'g'ri bajarish bilan shaklni aniqlashtirish talab qilinadi. Ranglarning o'ta dag'alligi, rangning juda och bo'lib qolishi, shu bilan birga rangtasvirni o'ta qoraytirib yuborish, qog'ozni kir bo'lib ketishi, palapartish va qo'pol rang dog'lariga yo'l qo'ymaslik ham kerak. Tasvirdagi mayda bo'laklarni emas, katta–katta yuzalarni yaxlit ishlash bilan, qog'ozning butun yuzasi bo'ylab bosqichma–bosqich, rangtasvirning sifatli texnik bajarilishiga erishish talab qilinadi. Yorug'–soya va reflekslarga ishlashning mohiyati, tasvirni palapartish bo'yash emas, jism shaklining hajmli qurilishini muvafaqqiyatli bajarishdan iborat.

To'q fonda qiyofachi portretini bir xil rangda ishlash. (Grizayl).

Rangtasvirni o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida grizaylda ishlash texnikasining ahamiyati.

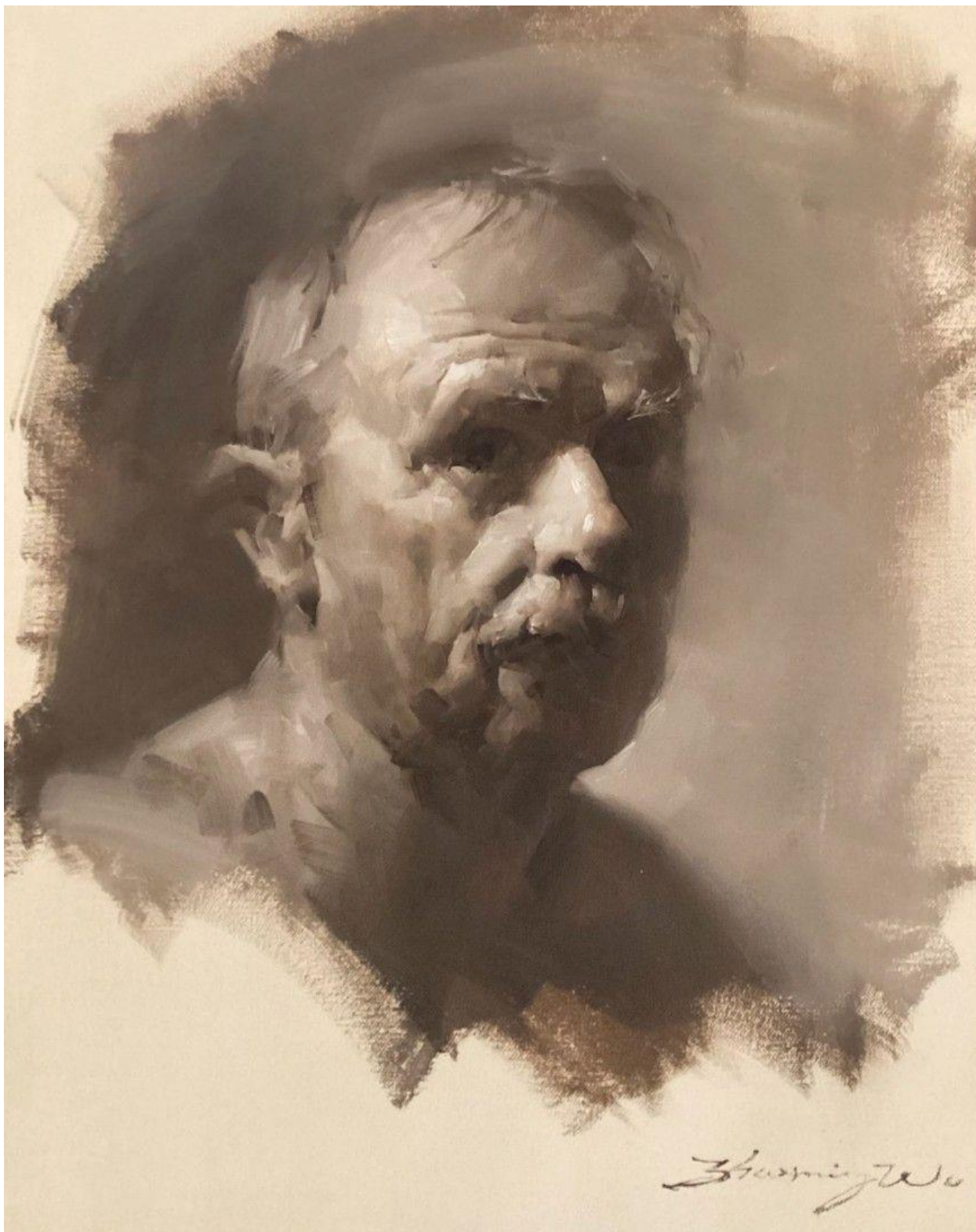
Grizayl texnikasida ishlashda faqat bir xil (axromatik) rangning och to'q turlari imkoniyatlaridan foydalanib ishlanadi. Lekin bu texnikaning ranglarni tasvirlashdagi imkoniyati juda katta. Inson ko'zi oqdan to qora ranggacha bo'lgan 300-400 xil darajadagi turlarni farqlash qobiliyatiga ega. Rassomlarda bu qobiliyatni namoyish qilish uchun fazoviy bo'shliqning tumanli ko'rinishlari, yorug'lik va hajmni tasvirlashda yetarli imkoniyatlar mavjud.

Grizaylda ishlash uchun tavsiya qilinadigan ranglar va ularning turlari Jigarrang (Mars korichnevyy), umbra naturalnaya va qora (saja gazovaya) Tasviriy san'at yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarda rangtasvir mashg'ulotlardagi buyumlarning shaklini tahlil qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida bajariladigan grizaylda ishlash vazifasi rangtasvirni o'rganishning boshlang'ich bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi. Tasvirlashning

asosiy vositalaridan biri shakl deyish bilan birga beixtiyor rang ham eslanadi. Lekin shunday chambarchas bog'liqligiga qaramay psixologik jihatdan ular bir-biriga qarama-qarshi hamdir. Shakl va rang alohida-alohida qabul qilinadi; yosh jihatdan farqi bo'lgan va har xil ruhiy holatdagi kishilar shakl va rangdan har xil ta'sirlanadilar va uni turlicha qadrlaydilar. Insonlardagi bu xususiyatlarni "aql idrokka asoslangan" va "his-hayajonga asoslangan" ikki tizimga bo'lish mumkin. Bulardan birinchisi shaklni ko'proq qadrlaydi, tez ilg'aydi, ta'sirlanadi, ikkinchisi rangni yaxshi qabul qiladi. Agar keksa kishilar va yoshlarni, erkaklar va ayollarni, "klassik" va "romantiklar"ni o'zaro solishtiradigan bo'lsak, ulardan birinchilari shakl tarafdorlari, keyingilari rangni xush ko'rishlarini payqab olish qiyin emas. Rangtasvirchilarni ranglar uyg'unligidan ustalik bilan foydalanuvchilar "koloristchilar" va rangdan ko'ra shaklga ko'p e'tibor beradigan rassomlarga ajratish mumkin. Ularning birinchilari rangdor bo'yoqlarda ishlashni ustun qo'ysalar ikkinchilari shakl, surat, kompozitsiya, yorug'-soya munosabatlarini oldinga qo'yadilar.

Psixologik jihatdan farqlanishlariga qaramay, rangtasvirda rang va shakl bir-biridan ajratib bo'lmaydigan birlikni tashkil qiladi. Rangtasvirda rang va shakl bir maqsad sari yo'naltirilsa ular birgalikda kuchliroq ta'sir qiladi. Aniqroq qilib aytiladigan bo'lsa: rang bu rangtasvirdagi shaklni chiqaradi. Realistik rangtasvirda bu ikki tushunchani ajratib bo'lmaydi. Talabalar o'quv mashg'ulotlarida ranglar nisbatini yaxshi ifodalay olishlari, shu bilan birgalikda buyumlardagi shakl va hajm munosabatlarini ham esdan chiqarmasliklari zarur. Bu vazifani bajarish esa oson ish emas. Talabalarda ko'p uchraydigan oddiy xato bu ranglarga berilib ketib, hajmni tuslar bilan berishga e'tibor qilishmaydi. Ular tus rangtasvirning ajralmas qismi ekanligini esdan chiqarib qo'yishadi. Natijada pala-partish rang surtmalari natijasida buyumlarni ishonarli tarzda ifodalash uchun zarur bo'lgan tasvirdagi hajm, perspektiva, fazoviy bo'shliq ko'rinishlarining yo'qolib borishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun tasvirni rangda boshlashga o'tishdan oldin naturani grizayl texnikasida tushlash jarayoni bilan tanishish katta ahamiyatga ega. Bu texnikada

amaliy mashg'ulotlar jarayonida, talabalar uchun buyum hajmini tus nisbatlari asosida ifodalash kabi oddiyoq vazifalar beriladi.

88-rasm.

Bir xil rangdagi rangtasvir bajarish uchun buyum shakli bo'yicha kerakli tuslar izchilligidagi bo'yoqlarni kerakli ochlik yoki to'qlikda qo'yish natijasida erishish mumkin. Vazifa to'q ranglardan och rangga qarab bajarilishi talab etiladi.

Naturadan grizaylda rangtasvir ishlash jarayonida tekislikda ochdan to'qqacha o'tish tuslanishlari shunday bo'lish kerakki, naturadagi eng to'q joy tasvirda ham eng to'q, naturadagi eng och joy tasvirda ham eng och joy bo'lishi, qolgan oraliqdagi tuslarning qanchalik kuchli yoki kuchsizligi naturada qanday bo'lsa, tasvirda ham shunday bo'lib tomoshabin qabul qilishi bilan mutanosib bo'lishi kerak. Yorug'-soya nisbatlarini to'g'ri olib borish uchun, buyumdagi bir-biriga va fonga nisbatan yoritilganlik xususiyatlarini aniqlab, naturaga mutanosib tarzda tasvirlash kerak bo'ladi. Bu texnikada vazifalar bajarish jarayonidatalabalardagi tasvirlanayotgan buyumlarning hajmini ko'rish va to'g'ri ifodalash ko'nikmalari oshib boradi.

Grizayl akvarelda, guashda, moybo'yoqda ishlash metodikasini egallashning boshlang'ich bosqichlarida, tasvirlash vositalarining tarkibi va o'ziga xosligini o'rganishda, oddiy mashqlardan murakkab vazifalarni bajarish mashg'ulotlariga o'tish uchun juda qulay.

Birinchi kursda, akvarelda rangtasvir ishlashning ilk bosqichida mo'yqalamda tuslash mashqlari bajarishga ko'proq ahamiyat berish kerak bo'ladi. Akvarel texnikasida tus munosabatlarini topishni yetarli darajada o'zlashtirgan talabalar keyingi mashg'ulotlarda berilgan vazifalarni qiynalmasdan bajarishadi. "Shakl chiziqlarini takomillashtirmasdan, bo'shliqdagi fazoviy ketma-ketliklar izchilligining mukammal tasvirini ko'rsata olmasdan turib, na rangni, na yorug'likni jonli ifodalash qiyin" deb ta'kidlaydi ingliz san'atshunosi Jon Raskin. Ikkinchi kursda talabalar boshqa muammo bilan duch kelishadi. Bu akvarel texnikasidan moybo'yoq texnikasiga o'tish bosqichi bo'lib, vazifaning murakkabligi shundaki, ular tarkibi, xususiyati va texnikasi umuman boshqa bo'lgan tasvirlash vositasida ishlashga o'tishadi. Shuning uchun guash bo'yog'i xususiyatlari bilan tanishish uchun ham boshlang'ich mashg'ulotni aynan grizayl texnikasida boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Keyingi bosqichda guashdan moybo'yoq texnikasiga o'tish munosabati bilan yana bir xuddi shunday muammoga duch kelishadi. Pastki kurslarda talabalar faqat natyurmort ishlashgan bo'lsa, endi ulardan inson bosh tasviri (portret), keyinchalik esa butun gavda

tasvirlarini ishlashga to'g'ri keladi. Inson qiyofasi rangtasvirini ishlashni o'rganish jarayonini bir necha bir - biriga bog'liq bo'lgan bosqichlarga bo'lish mumkin. Ulardan birinchisi portretni grizayl texnikasida bajarish.

Yuqorida aytilganlar rangtasvirni o'rganishning boshlang'ich bosqichida grizayl texnikasida boshlashning ahamiyati katta ekanligini yana bir bor ta'kidaydi.

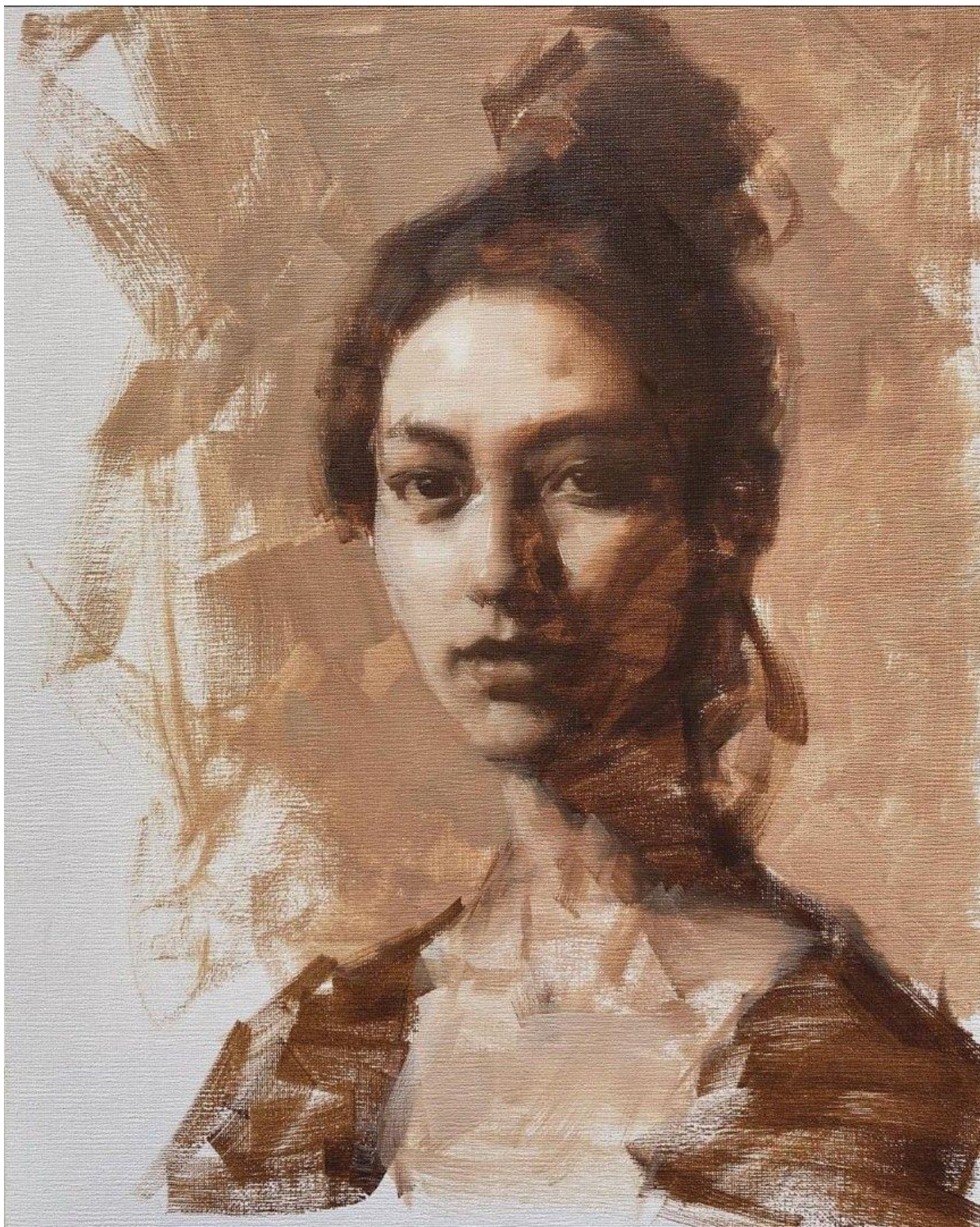
Bu texnikaning faqatgina o'quv vazifalarini bajarishdagi ahamiyati kuchli ekan degan xulosaga kelish kerak emas. Bir xil rangda bajarilgan rangtasvirlar ham badiiy asarlar darajasigacha ko'tarilishi mumkin. Masalan, rus rassomi N. Kupriyanovning "Zinapoyada" asari faqat qora akvarelda bajarilgan. Uning syujeti oddiy: kerosin chiroq ushlagan ayol eshikni ochib qorong'i zinapoyaga chiqqan payti. Undagi asosiy mohirona tasvirlangan vosita bu chiroq shishasi yaqinidagi yorqin nur sochib turgan, zinapoya va devorni lipillab yoritib silab o'tayotgan, ayolning gavdasining ko'p qismini qorong'ilikda qoldirib uning yuzi va ko'kragini yoritib turgan yorug'lik tasviri bo'lib, bu yerda hech qanday aniq chiziqlar bilan ajratilgan buyumlar va uni o'rab turgan qorong'u bo'shliqdagi yorug'lik va soya chegaralari yo'q, bu suratda oqlik va qoralik suratdagi buyumlarning oddiy tasviri, undagi ranglarning aksi emas. Bu qorong'ulikka kirib undagi holatni o'zgartirib yuborayotgan yorug'likning harakatiga tegishli holat. Rassom o'zining asarini barcha elementlar kartinadagi badiiy fikrni ochib berishga qaratilgan murakkab tizim, bir butun holatda tasavvur qiladi Agar bo'lajak tasviriy san'at o'quvchisi, yosh rassom avvalo tus va hajm jihatlarini ilg'ashni o'rganishsa hamda qog'oz yoki matoda ifodalay olishsa, ularning ishlari yorqin, qiziqarli va chuqur ma'nodor chiqadi. Misol keltirilgan rassom N. Kupriyanov ishidan ham ko'rinib turibdi-ki, grizayl texnikasi o'ziga xos bir jozibaga ega bo'lib, ba'zan bu bir xil rangda ishlangan rasmlarda ranglarning nozik farqlari va ularning uyg'unligi shunchalik aniq bo'ladi-ki, natijada unda har xil ranglar tuyg'usini his qilish mumkin. Bundan tashqari grizayl – bu asarni o'zi hohlagan ranglar uyg'unligida tasavvur qilish va fantaziya qilishga imkon beradigan, rangtasvir turidir. Umuman olganda shunday xulosaga kelish mumkinki grizayl texnikasi talabalarning rangtasvirni

o'rganishining boshlang'ich bosqichida ham, tajribali rassomlar obrazli kartinalar yaratishida ham katta ahamiyatga ega.

Grizaylda portret ishlash metodikasi

Portret chizishni endi boshlagan talabalar uchun portret ranglavhasi bajarish murakkab vazifalardan hisoblanadi. Ranglavha (fransuzcha yetude - o'rganish; mehnat, naturadan bajarilgan ma'nosida) - bu rassom o'zining kasbiy ko'nikmalarini takomillashtiradigan, tasvirni jozibali, haqqoniy tasvirlash mashqi hisoblanadi. Natyurmort ishlash, manzara ishlash kabi o'quv jarayonini bosqichlarga ajratish bilan bu muammolarning ham yechimini topish mumkin: birinchi bosqich - kartinadagi tuslar nisbatini aniqlash va ishlov berish, ya'ni portretni "grizayl" texnikasida bajarish. Inson portretini grizayl texnikasida chizishdan oldin, shu texnikada tajribali rassomlar tomonidan bajarilgan ishlarni ko'rib chiqish foydadan holi bo'lmaydi. Bu portretlarni kuzatar ekanmiz rassomlar yuz, kiyim, orqa fon, interer ko'rinishlarida soya va yorug'likni ifodalash uchun chiziqlar, har bir rang surtmalaridan qanday foydalanganligiga e'tibor berishimiz kerak. Asosiy e'tiborni chizilayotgan portretning qanday yoritilganligiga qaratish lozim. Yorug'lik bosh shakli sirtini qiya holda yoki tik tushib yoritganda qiyofachi yuz tuzilishidagi asosiy rangning turli tuslanishlarini beradi. Yorug'lik tushishi natijasida bosh yuzasidagi har bir bo'rtib chiqqan, ichga botib kirgan shakllarda nafaqat tus balki rang jihatdan ham turli ko'rinish hosil bo'ladi. Asosiy vazifa yuzning yoritilgan va soyadagi qismidagi ranglardagi mutanosiblik, fon, kiyim rangi va tusi bilan o'zaro bog'liqligini ifodalash, undagi nozik tuslanishlarni tushunib yetish va yorqin, toza bo'yoqlardan murakkab rang tuslanishlarni topishdan iborat. Qiyofachi portretini tasvirlashda yorug'likning ahamiyatini tushunib yetish uchun grizayl texnikasida ranglavhalar bajarish juda muhim. Yuqorida ta'kidlaganimizdek grizayl – bu bir xil rang tuslanishlaridan foydalanilib ishlangan rangtasvir. Grizayldagi rangtasvirning maqsadi bosh shakli tuzilishini yorug'-soya nisbatlari yordamida, tuslanishlarning yuzdagi eng och va eng to'q qismlarda yoyilishini ifodalashni o'rganish hisoblanadi. Bu vazifa bajarilgandan keyin rangda ishlashga o'tiladi. Grizaylda ishlash ikki usulda bajarilishi mumkin: Bir xil rangda (jigarrang, oxra) akvarel

usulida rangni yedirib borish; Oq va jigarrangda rang surtmalarini qo'yib hajmga ishlov berib borish (qizil, yashil kabi yorqin bo'yoqlardan foydalanish yaramaydi).

89-rasm.

Grizaylda ishlaganda ochdan eng to'qqacha bo'lgan tuslanishlar ko'lamini ifodalash haqiqiy voqelikni idrok qilishimiz bilan hamohang bo'lishi uchun to'q rangdan foydalanishimiz kerak. Grizaylda portret ishlashda sovuq tusli

bo'yoqlardan (ko'k, yashil) foydalanish tavsiya etilmaydi, iliq tusdagi (masalan: oq, jigarrang, umbra, oxra,) ranglarni ishlatish mumkin. Bu ranglarda mashhur ispan rassomi P. Rubens bo'yoqlarning shaffoflik xususiyatlaridan foydalanib inson tanasi ranglarini mahorat bilan ifodalagan. Lekin juda ko'p rassomlar qora va oq ranglar yordamida ham ajoyib portretlar ishlashgan. (J.Umarbekov, Korin) Ranglavhadagi och rang surtmalarining qo'yilishiga alohida e'tibor berish zarur, oldingi plandagi och rang surtmasi (oq mato bo'lagi, oq choynak, piyola va h.k.) orqa plandagi uzoqdagi boshqa oq rangdagi narsalarga nisbatan eng yorqin, oq bo'lib ko'rinadi. Ikkinchi va undan keyingi planlardagi oq dog'lar uzoqlashgan sari to'qlashib, xiralashib boradi.

Rangtasvir usullari va qonunlarini o'rganish uchun 4-8 soatlik qisqa muddatli ranglavhalar bajarish maqsadga muvofiq bo'ladi. Qisqa muddatli ranglavhalar ishlashdan maqsad naturada his qilgan shaklning qog'oz yoki matoda umumiy tus va rang holatini yechimini topish, "katta" shaklni topish, shaklning konstruktiv tuzilishi va plastikasining fon, qiyofachi kiyimi rangi, interer ko'rinishi bilan bog'liqligini topish. Katta hajmdagi ranglavha bajarishdan oldin bo'lajak ranglavhaning tusda va rangdagi mukammal yechimini, materialda och va to'q rang surtmalarining muvozanat uyg'unligini topish, ma'lum koloristik vazifani yechish uchun 5-10 ta mayda eskizlar bajarish mumkin. Eng qiziqarli eskiz katta hajmdagi ranglavhaning asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Qiyofachi portretining grizaylda eskizlarini bajarishda mo'yqalam bilan erkin ishlash bilan birgalikda, bosh shakli, fon, soch, bosh kiyimi va tasvirlanayotgan kiyimlardagi katta soya-yorug' va tus nisbatlari yechimini topib borish kerak. Grizayl ranglavhasi qiziqarli chiqishi uchun yorqin o'ziga xos xususiyatli yuz tuzilishiga ega bo'lgan qiyofachini tanlash kerak. Bosh shaklining tuslar izchilligi aniq ko'rinishga ega bo'lishiga erishish uchun uni safit (maxsus yoritgich) yordamida u yoki bu holatda yoritib qo'yish ishning yanada jonliroq chiqishiga sabab bo'ladi. fonga o'rtacha tusga ega bo'lgan silliq matodan foydalanish kerak. Bu boshning och joylari – peshana, yonoq va h.k... to'q fonda,

boshning to‘q qismlari chegaralari esa nisbatan och fonda jozibaliroq ifodalanishi uchun zarur.

Tasvirlash uchun qiyofachining qulay holati tanlangandan keyin ranglavha uchun kerakli hajmdagi mato yoki karton tanlanadi. Undan keyin matoga qiyofachi portretini joylashtirish, kompozitsiya yechimini topish vazifasini bajarish mumkin. Ranglavha uchun taxminan 40x60sm hajmdagi matoni tanlagan ma’qul. Qiyofachining bosh tasviri naturadagiga nisbatan sal kichikroq o‘lchamda tasvirlanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. “Grizayl” texnikasi (ikki rangda) – bu ikki rang bilan bosh shaklining yorug‘-soyasiga rang berib ishlash bo‘lib, oq va jigarrang yoki oxra ranglar orasidagi turli rang tuslari ko‘lamidan foydalaniladi. Matodagi tasvirlanayotgan qiyofachi portreti sathda bir tomonga og‘ib qolmasdan yaxlit ko‘rinishga ega bo‘lishi uchun och va to‘q rang surtmalarining o‘zaro uyg‘unligi asosida qurilishi kerak. Grizayl ranglavhasida qiyofachi boshining konstruktiv qurilishi, perspektiv ko‘rinishini to‘g‘ri tasvirlash muhim ahamiyatga ega. Bosh nisbatlarini aniq topish va unda barcha qismlar (ko‘z qarashi, burun, lab, yonoq, iyak va h.k...)ning to‘g‘ri joylashtirilishi ham juda muhim. Ranglavha bajarishda qalamtasvirni o‘tkir archilangan qalamda bosmasdan nozik chiziqlarda katta shakllar hajmining konstruktiv tuzilishiga e’tibor bergan holda bajaring. Chizish uchun maxsus ko‘mir yoki yumshoq qalamda kompozitsiyani to‘g‘ri joylashtirib olgandan keyin mo‘yqalamda rangga o‘tishingiz mumkin. Ish jarayonida tez-tez naturadagi yorug‘ qismini soyadagilari bilan, och va to‘q qismlarini fon bilan solishtirgan holda eng to‘q va eng och joylarini aniqlashtirib boring. Peshana, yonoq, burun, soch, kiyim, fondagi, yoritilgan qismdagi tutashib ketgan yorug‘-soya, fon uchun tus och-to‘qligi, soya qismidagi tutashib ketgan tuslarni aniqlashtirib borish kerak bo‘ladi. Bosh qiyofasi hajmini soyadan, asta-sekin yarim soyalarga keyin och qismlarga ishlov berishdan boshlash kerak. Buning maqsadga muvofiqlik tomoni shundaki, tasvirning soya qismidagi tuslar izchilligini topa borish bilan birga portretdagi katta hajmlar shakli tuzilishi yechimini ham hal qilib boriladi. Ranglavha soya qismiga rang surtmalarini qo‘ya borib, fon tusini

aniqlashga yordam beradigan soyaga tutashgan orqadagi fon qismlariga ham birdan ishlov berib borib, keyin yorug' qismiga tutash umumiy fonni ishlashga o'tiladi. Bu rang surtmalarni to'g'ri qo'yib borib shaklning yorug'likdagi hajmni chiqarib borishda yordam beradi. Birinchi bosqichda yuzning soya qismini aniqlashtirib borib, bu tuslarning kompozitsiyadagi boshqa bo'laklar bilan o'zaro bog'liqligi, bosh tuzilishi va xususiyatlari ochib boriladi. Ishning ikkinchi bosqichida portretning umumiy shakli va bo'laklarini aniqlashtirib boriladi. Lekin maydalab ishlashga berilib ketib ham bo'lmaydi. Mayda bo'laklar ranglavha holatinig umumiy tuslari bilan uyg'unlashib ketishi kerak va bosh shaklining uzviy bo'lagi sifatida ko'rinishi lozim. Mayda bo'lak bo'shliqda o'zining kerakli o'rnini egallagandagina yaxshi ko'rinadi, boshning boshqa bo'laklari bilan uyg'unlashib, yaxlit ko'rinishga xalaqit bermaydi.

90-rasm.

Masalan ko'zni chizilar ekan qovoq atrofidagi chiziqlargacha chizib chiqish kerak emas. Ko'z chuqurligidagi tusni to'g'ri olish kerak, rang surtmalari yordamida ko'z yarim sharining hajmi chiqariladi va ish oxirida mo'yqalam ikki-uchta aniq rang surtmasi qo'yish bilan ko'z shaklini o'z o'rniga joylashtirib qo'yish mumkin. Bir ko'zni chizilar ekan shu asnoda umumiy yuzdagi ikkinchi ko'zni ham e'tibordan chetda qoldirish kerak emas. Boshning qolgan qismlari (burun, lab, yonoq, iyak, quloqa do'ngligi va h.k...)ning tuslarini solishtirib, ular umumiy boshning bir bo'lagi

ekanligini tushunib yetgan holda ishlash kerak. Yaxlit ko‘rinishni nazardan qochirmagan holda u yoki bu bo‘lakka ishlov berib boriladi. Shaklni yaxlit idrok qilish ko‘nikmasi - bu juda oson bajariladigan ish emas. Lekin bu eskiz va qisqa muddatli ranglavhalari bajarib borish jarayonida tinimsiz shakllantirib borish lozim bo‘lgan eng muhim xususiyatlardan biri. Ranglavhadagi barcha mayda bo‘laklar, qiyofachi kiyimi va fon ishlangandan keyin ularni umumlashtirish ishlari bajariladi. Grizaylda ishlashning uchinchi bosqichi mana shundan iborat. Bu bohqichdagi vazifa – bo‘laklarga ishlash jarayonidagi xatolarni bartaraf etish, ranglavha kompozitsiyasiga moslashmay bo‘rtib chiqib qolgan joylarni ochartirish, xiralashtirish yo‘li bilan umumlashtirish ishlarini bajarish hisoblanadi. Buning uchun qaerdadir bo‘yoqni olib tashlash, qaerdadir tusni xiralashtirish, qaerdadir shakl harakatini kuchaytirish uchun kerakli rang surtmalarini qo‘yish kerak bo‘ladi. Bitta rangda tasvirni hajmli qilib tasvirlashni o‘rganish uchun faqat o‘quv mashg‘ulotlari jarayonida grizaylda ranglavhalar bajarish yetarli emas. Portretni grizayl texnikasida tasvirlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun darsdan tashqari paytda qo‘shimcha ikki uch marta bu mashqlarni bajarib ko‘rish kerak bo‘ladi. Portret ishlash jarayonida inson xususiyatlarining cheksizligini o‘rganishga, insonning ma’naviy dunyosi boyligidan o‘zining zavq olish hissiyotini ifodalash xususiyatlari rivojlanib boradi. Inson portretini ishlash natyurmort ishlashga nisbatan jiddiy farq qilib, rassomda umuman boshqa tuyg‘ular uyg‘otuvchi insonning ruhiy, ma’naviy, ichki dunyosi aks etadigan ijodiy jarayon hisoblanadi. Portret ham natyurmort tasvirlashdag kabi qoidalarga rioya qilingan holda bajariladi.

Grizayl texnikasida portret ishlash bosqichlari.

Rassom uchun naturani yaxlit ko‘rishni o‘rganish juda muhim. Tasvir yaxlitligi - bu asar har xil bo‘laklarining bir biriga mutanosibligi, alohida bo‘laklarning umumiy shaklga bo‘ysunishi, shuningdek yaxlitlik kartina bajarilish usulining birligida namoyon bo‘ladi. - Agar har bir bo‘lak yonidagi boshqa bo‘lak, boshning umumiy hajmi bilan solishtirib

borilmasdan o'z – o'zicha tasvirlansa, shaklning boshqa qismlari (yorug'lik, soya, rang, tus, shakl, hajm nisbatlari) alohida o'zaro uyg'unlikni hisobga olmay tasvirlanar ekan - bu qiyofa umumiy hajmining buzilishiga olib keladi. Qalamtasvir singari ranglavhada ham tugallanganlik tasvirning maydalanib ishlanishida emas, balki natura go'zalligini jozibador ifodalay olishda ko'rinadi. Nazariy bilimlarni tinimsiz mehnat, chizishdagi shaxsiy tajriba orqali mustahkamlanib boriladi. Inson portretini ishlash san'ati aynan fotografik o'xshashlikni maqsad qilmaydi. Portret ishlashda rassomdan qiyofachi obrazining ruhiy holatini bera olish, tomoshabinning diqqatini eng asosiy maqsadga, bu insonning o'ziga xos xususiyati, xarakteriga qaratish talab qilinadi. Portret ishlash rang, tus, yorug'likda naturadagi ranglarning nozik tuslanish yorqinligini to'g'ri ifodalay olishni ta'minlaydigan bilimlar va rangtasvirdagi nisbatlar tizimini qo'llay olish mahoratiga tayanadi. Portretni tasvirlashdagi ko'pplanlilikni, perspektiv qisqarishni ifodalash uchun rangtasvirning har xil jozibador vositalaridan foydalanish mumkin. Masalan: birinchi planda bo'yoqni quyuq va qalin qilib berilgan rangdor faktura qiziqarliroq bo'lsa, keyingi planlarga o'tavergan sari bo'yoqlar suyuq holda beriladi, bu tasvirni kuzatishda tomoshabinga xiralashib borgan ranglarning yorqin ranglarga nisbatan uzoqlashib borayotgandek bir hissiyotni beradi.

Nazorat savollari

1. Inson ko'zi necha xil darajadagi tuslarni farqlash qobiliyatiga ega?
2. Rangtasvirda rang va shakl haqida nimalarni bilasiz?
3. Grizayl texnikasida yetuk asar yaratish mumkinmi?
4. «Grizayl» nima?
5. Grizaylda portret ishlashda qanday tusli bo'yoqlardan foydalanish mumkin?
6. Moybo'yoq uchun qanday mo'yqalamlar ishlatiladi?
7. Portretni ishlashdan asosiy maqsad nima?

Aniq anatomik tuzilishga ega bo'lgan, xarakterli ayol yoki erkak qiyofachi portretini yelka qismi bilan cheklangan rangda ishlash.

Talaba inson portretini tasvirlayotganda asosan doimiy harakatda bo'lib turgan holatda tasvirlashiga to'g'ri keladi. Naturachi ozgina bo'lsa ham qimirlab ketsa, soya va yarim soyalar xarakteri o'zgaradi. Undan tashqari tirik bosh tasviri bilan gips boshni tasvirlashni taqqoslashdagi asosiy murakkablik shundan iboratki, bu o'rinda rasm chizuvchi ko'p narsani o'zi mustaqil ravishda hal qilishga, o'z idroki va ijodiy qobiliyatini doimo faollashtirishga majbur bo'ladi. Gips bosh namunalarida talaba shaklni umumiy ko'rgan, ushbu haykal namunasi yaratgan buyuk usta barcha favqulotdagilarni, moxiyatsizliklarni chetga chiqarib tashlagan va e'tiborini asosiy narsaga qaratgan. Tirik bosh rasmini chizishda rasm chizuvchi endi bularni o'zi amalga oshirishi-asosiy narsani ikkinchi darajalidan ajrata bilishi kerak bo'ladi.

Odam boshini chizish – tasviriy san'at sirlarini tushunib yetish va o'rganish jarayonidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Tasvirlash jarayonini alohida bosqichlarga bo'lish shartli bir holdir. Bu rassomga faqat o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirib olishi uchun zarur.

Quyida biz inson bosh rasmini chizishning to'rtta bosqichni ko'rib chiqamiz:

Birinchi bosqich - qog'oz yuzasida tasvirni kompozitsion joylashtirish, bosh shaklining umumiy xarakteri va proporsiyalarini belgilash. Bosqichli rasm chizishga kirishishdan oldin naturani har tarafidan ko'rib chiqish va mazkur boshning xarakterli xususiyatlarini belgilash, eng qiziqarli nuqtani tanlash va ushbu nuqtadan rasm qanday ko'rinish kasb etishini tasavvur qilib olish zarur. Buning uchun turli nuqtalardan turib qator kompozitsion qalam chizgilar chizish, bu nuqtalardan eng ma'qulini tanlash lozim. Bu narsa shuning uchun qilinadiki, rasm ishlash jarayonida siz birdaniga tanlagan joyingizdan “sovib” qolishingiz mumkin. Talabalar, odatda, naturaning ifodali turishining o'zidanoq ilhomlanib ketadilar va darhol kompozitsion vazifa hal etildi, endi uni faqat mexanik tarzda, ko'zga qanday ko'rinayotgan bo'lsa - shundayligicha qog'ozga tushirish qoldi, deb hisoblaydilar. Lekin natura obrazli, juda yorqin va ifodali bo'lishi bilan birga,

tasvirda uning ko‘rinishi yetarli darajada ishonchli chiqmay qolishi mumkin. Shuning uchun ham rassom uchun asosiy massa, bosh silueti, yuz tuzilishi, soch va ko‘zlar go‘zalligini ko‘rish va his qila bilish juda muhimdir. Ushbu modeldan kompozitsion chizgilar chizishda talaba, avvalo, eng ifodali ko‘rinishni tanlab olish kerak. Qulay nuqta tanlab olingandan keyin rasm chizishga kirishiladi. Avvalo, qalamni qog‘oz ustida yengilgina, bosmasdan harakatlantirib, modelning kompozitsion tuzilishini hal qilib olib, boshning umumiy shaklini belgilab olamiz.

Kompozitsion yechim ustida ishlayotib, bir yo‘la bosh sxematik tarzda belgilab olinadi. Bu perspektiv qonunlarni to‘g‘ri hal qilishga yordam beradi. Tasvir qog‘oz ustida joylashtirib bo‘lingandan so‘ng bosh shakli xarakterini, boshning burilishini (holatini), uning bo‘yin va yelka kengligi bilan birikishini aniqlab olamiz. Geometrik shakllar, jumladan kubni tasvirlashda bo‘lgani kabi, bosh rasmini chizishni uning katta shaklining konstruktiv asosini ochishdan boshlash kerak. Boshning old va yon qismlarini chiziqlar bilan belgilab olganingizdan so‘ng, unga profil chizig‘i qo‘ying va naturaga qarab, uning yo‘nalishini tekshirib oling. Shundan so‘ng old qismdagi burun, lab, ko‘zlar joylashgan o‘rinlarini aniqlang.

Profil chizig‘i yordamida alohida qismlar, yaxlitlik hamda boshning umumiy shakli ko‘rinishi proporsional nisbatlarni ham aniqlab olish mumkin. Talabalar gips boshni tasvirlayotganda qurish sxemalari va proporsiya qonunlaridan dadil foydalanadilar. Lekin tirik bosh rasmini chizishga o‘tishda ular bunga botina olmaydilar. Tirik bosh rasmini chizishda profil chizig‘ini dadillik bilan uchta teng qismga ajrating. Bu sizga nafaqat tasvirni to‘g‘ri qurish, balki portret o‘xshashligiga erishishga ham yordam beradi. Masalan, profil chizig‘ini uch teng qismga ajratib, ushbu misolimizda ko‘rsatilganidek, sochi to‘kilayotgan kishida sochlar qoplamasi qoplama chizig‘idan ancha balandda joylashishini, quyuq, osilgan qoshlar qosh usti yoylaridan pastroqda bo‘ishini belgilaymiz. Ushbu bosqichda eng asosiysi - boshning umumiy ko‘rinishi va uning xarakterini to‘g‘ri belgilab olishdir. Detallar (burun, ko‘zlar, og‘iz) faqat belgilab qo‘yiladi: ularga tus berishga shoshish kerak emas, bularni keyinroq, hamma narsalarni o‘z joyida

belgilab bo'lgandan keyin qilsa ham bo'laveradi.

Amaliyotdan ma'lumki, ko'pchilik talabalar tirik bosh rasmini chizayotganda "umumiylikdan xususiylikka, katta hajmdan kichik hajmga" usulida ishlashga amal qilmaydilar. Ular katta shaklning umumiy xarakterini aniqlab olmay, mayda ikir-chikirlarini - kipriklar, ajinlar, teridagi nuqsonlarni chizishga kirishib ketadilar. Ularning nazarida bular portret o'xshashligini ochib berishda eng asosiy narsadek tuyuladi. Shuning uchun ular rasm chizishga kirishar ekanlar, bosh shaklining umumiy xakteri bilan tanishib chiqmaydilar, qiyofachini faqat bir tomondan (bir nuqtadan) kuzatadilar, ya'ni boshni faqat qisman ko'radilar. Ular nimani ko'rsalar shundayligicha passiv ravishda ko'chirib qo'yaqoladilar, Buning asosiy sababi - talabalar gips bosh rasmini chizishda olgan bilim va malakasini unutib qo'yganligidadir. Bunday talabalarga detallar chizishgina emas, balki proporsional nisbatlarni to'g'ri belgilash, shakl xakteri, alohida qismlarining o'zaro bog'liqligini to'g'ri ochib berish muvafaqqiyat keltirishini tushuntirish kerak. Shuning uchun talaba e'tiborini dastlab bosh shaklining umumiy xakterini belgilab olishga, so'ng detallarning joylashish o'rinlarini aniqlab olishga qaratish lozim. Tasvirga o'zgartirishlar kiritish mumkin bo'lishi uchun qog'oz ustida qalamni yengilgina yurgizib chizamiz va chiziqli - konstruktiv rasmga o'tamiz.

Ikkinchi bosqich - perspektiva va anatomik tuzilishni hisobga olgan holda bosh shaklini chiziqli-konstruktiv tasvirlash. Umuman, bosh va uning bo'laklarini chiziqli – konstruktiv tasvirlashga o'tayotganda hajm qanday tashkil topishini ko'rgazmali ravishda ko'rsatishga harakat qiling. Har bir yuza har xil yoritilgan. Biz shu yuzalarni yengil chiziqlar bilan ifodalab, butun bosh shakli, uning bo'laklarini ham to'g'ri va ishonchli tasvirlashimiz mumkin. Shaklni bunday tahlil qilish rassomga boshning xakterini to'g'ri ochib berish imkonini beradi. Shaklni yuzada oddiydan - murakkabga prinsipi asosida tasvirlashda katta shaklni tasvirlashdan detalli tus berishgacha bo'lgan jarayonlarda, umuman, boshni va alohida detallarni (burun, lab, ko'zlarni) tahlil qilishda ham mavjud qoidalariga so'zsiz rioya qilish kerak.

Ko'z, quloq, burun, lablar shakliga aniqlik kirita borib, doimo ular

o'rtasidagi bog'liqlikni kuzatib turish lozim. Har bir bo'lak bir-biri bilan uyg'unlashgan chog'ida maqsadga erishiladi. Bunday o'zaro bog'liqlik bukrilar, qosh usti chiqiqlari, ko'z kosasi, yuqori va pastki qovoqlarni birlashturuvchi yordamchi chiziqlar bilan ko'rsatilgan. O'xshashlikni ochib berish uchun rassom ko'zlarning joylashish xarakterini diqqat bilan kuzatishi zarur. Ko'zlar shunday joylashishi kerakki, unda ichki (ko'z yoshi qopchig'i) va tashqi burchaklar gorizontal chiziqda tursin; bu holni Yevropa irqiga xos kishilarda kuzatish mumkin. Ko'zlar shunday joylashishi mumkinki, unda ichki burchaklar (ko'z yoshi qopchig'i) tashqi burchaklardan pastroqda bo'ladi, bu holni mangoloid irqiga oid kishilarda kuzatish mumkin. Lekin ko'zlar shunday ham joylashgan bo'lishi mumkinki, unda ichki burchaklar tashqi burchaklardan yuqoriroq turadi bunday holatni keksa yoshli kishilarda kuzatish mumkin.

Odam boshini to'g'ri va ishonchli tasvirlash quloq suprasining to'g'ri joylashganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Quloq rasmini chizayotganda quloq suprasining pastki (yumshoq) joyi jag' suyagini unchalik yopib qo'ymasligi kerakligini yodda tutish kerak. Yonoq suyagi o'simtasi doimo quloq suprasi o'rtasida joylashgan bo'ladi. Buni har kim o'ziga qarab tekshirib ko'rishi mumkin. Quloq ensaga yoki yonoqda chizilib qolmasligiga doim e'tibor berish kerak. Quloq suprasining joylashishini to'g'ri chizish uchun quloq suprasini ustki jag' suyagi shoxchasiga parallel holatda tasvirlash kerak. Har bir kishining quloqlari o'ziga xos tuzilishiga ega. Quloq shakli qurilishining qonuniyatlarini bilgan rassom har bir detal xususiyatini osongina ilg'ab oladi. Odam qulog'i beshta asosiy qismdan iborat.

Siz qiyofachingiz quloq suprasining o'ziga xos tomonlarini kuzating. Shuningdek, bosh shaklining bo'laklari - burun, lab va ko'zlar xarakteriga ham e'tibor bering. Bosh bo'laklarining xarakteri boshning o'z xususiyatiga bog'liq yoki aksincha. A.Dyurer yozganidek, "Bu juda uzun yoki bu juda qisqa yuz deyishganda bu gap qismlarga ham taalluqli bo'ladi; bu juda baland, past, do'ng peshona yoki yassi peshona demakdir. Burunlarga ham ana shundaylar taalluqli bo'lishi mumkin. Ba'zilarining burni haddan tashqari qirg'iy, uzun va osilgan,

boshqalarniki esa aksincha, juda kalta, qanqaygan, qalin, qulupnaysimon, puchuq yoki peshona chizig'idan haddan tashqari turtib chiqqan bo'ladi. Shuningdek, ba'zilar ko'zlar kirtaygan, ichiga cho'kib ketgan yoki chaqchaygan bo'ladi.

91-rasm. Portret ishlash bosqichlari.

Ba'zi kishilar ko'zlarini juda qisqa ochadilar va pastki qovoqlar yuqori qovoq tushgandagidan ham kattaroq bo'ladi; boshqalar ko'zlarini baqraytirib ochadilar, ularning ko'z qorachig'i yaqqol ko'rinadi. Ba'zi kishilarning qoshlari ko'zidan ancha baland, boshqalarniki ko'z ustiga tushib turgan, bir kishida ingichka bo'lsa, boshqasi baroqqosh bo'ladi" Ba'zi odamlarning lablari cho'chchaygan, boshqalarniki ingichka, osilgan; ba'zilarniki ustki lab pastki labga nisbatan ko'tarilgan (yoki aksincha), ko'pincha qalinroq bo'ladi; bir kishining labi uzun bo'lsa, boshqasini kalta bo'ladi va hokazo. Shuningdek, ba'zi kishilarning dahani keng, katta bo'lsa, boshqalarniki juda kichik va uchli bo'ladi; ba'zan u orqaga, tomoqqa tortilgan yoki, aksincha, tomoqdan ancha turtib chiqqan bo'lishi mumkin va ular ba'zan uzun, ba'zan esa kalta bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, ular ko'ndalang chiziqlar bilan belgilanadi. Bunday kuzatish rasm chizuvchiga rasmda modelning individual xususiyatlari va portret o'xshashligini ochib berish imkonini beradi.

Uchinchi bosqich - tus berib shaklni detallashtirish. Shaklni detallashtirishdan oldin ish bosqichlarining to'g'ri hal etilganligini yana bir bor tekshirib chiqing. Shaklning umumiy ko'rinishini yo'qotmaslik uchun tasvirga sekin-asta tus beriladi. Dastlab yengilgina tarzda asosiy soyalar belgilab chiqiladi. Bu esa bosh shaklini yaxlit ko'rish, aniqliklar kiritish imkonini yaratadi. Shundan so'ng yana umumiy shakldan kelib chiqqan holda, yuz bo'laklariga o'tish mumkin. Alohida bo'laklarga aniqlik kiritib borib, shakl tuzilishi qonuniyatlariga e'tibor bering. Masalan, ko'zlar rasmini chizayotganda shuni esdan chiqarmaslik kerakki, ko'z soqqasining old bo'rtmasini muguz parda tashkil etadi, uning orqasida markazdagi ko'z qorachig'i bilan rangdor qoplama turadi. Ko'pchilik talabalar ko'z qorachig'ini o'rtasida qora doira bo'lgan yassi disk sifatida tasvirlaydilar. Bu noto'g'ri. Qorachikli rangdor qoplama yassi emas, balki qabariq shaklga ega. Ko'z soqqasini qovoqlar yopib turadi. Ko'z bir tomonga qaraganda muguz qabariq'i yuqori qovoqlarni ham o'sha tomonga, ya'ni odam qayoqqa qarasa o'sha yoqqa buradi. Shuning uchun yuqori qovoqlarni chizayotganingizda uning tashqi va ichki tomonlariga e'tibor bering.

Yorug‘likning taqsimlanish qonuniyatlarini ham yodingizdan chiqarmang. Oddiy sharoitda yorug‘lik yuqoridan tushadi va yuqori qovoq qalinligi soyada, pastkisi esa yorug‘likda qoladi. Talabalar, odatda yuqori qovoqning pastki yuzasini va pastki qovoq qalinligini bir xilda tuslaydilar, ba‘zan esa qovoqlar qalinligini faqat chiziqlar bilan berib, umuman, ko‘rsatmaydilar. Pastki qovoqni, ayniqsa, portret o‘xshashligiga erishayotgan paytda juda ehtiyotkorlik bilan, qalamni qog‘ozga tegar-tegmas qilib chizish kerak. Qoshlar rasmini chizishga jiddiy e‘tibor bering.

Qoshlar xilma xil: keng, tor, qalamqosh, baroqqosh, tekis, pastga qarab osilgan, chimirilgan, bir-biriga tutashib ketgan bo‘lishi mumkin. Portret xarakteristikasining aniq chiqishi qoshlarning to‘g‘ri yoritilishiga bog‘liq.

Tirik odamning boshini tasvirlash jarayonida shaklni detalli ishlash, detallarni umumlashtira olish rasmning badiiy ifodali chiqishiga yordam beradi. Detalli ishlash rasmning ifodali chiqishini ta‘minlaydi. Ishning ushbu bosqichida bosh shakli va uning detallariga aniqlik kirita borib, bir yo‘la tus berishga ham asos tayyorlashingiz kerak. Akademik rasmda nafaqat shaklning to‘g‘ri tasvirlanganligi, balki uning ifodali chiqqanligi ham qadrlanadi. Rasmdagi ifodalilik tus berish vazifasi qanchalik to‘g‘ri hal etilganligiga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi.

Ko‘pchilik talabalar **“tus”** atamasini noto‘g‘ri talqin qiladilar. Bu atama ustida biroz to‘xtaymiz. **“Tus” (ton)** grekcha **“tonos”** so‘zidan olingan bo‘lib, u **“kuchlanish”** degan ma‘noni anglatadi. **Tus (ton)** – yorug‘likning fizik xarakteristikasidir. **“Tus”** deyilganda bir yorug‘lik manbaidan predmet yuzasiga tushgan yorug‘likning miqdori va sifatini hamda predmet rangini tushunamiz. Predmetning alohida yuzalari yoritilishining o‘zgarishi ularning yorug‘lik manbaiga nisbatan kenglikdagi holatiga bog‘liq. Tus yorug‘lik manbaining xarakteri (tabiiy - quyosh, oy nuri; sun‘iy - elektr lampochkasi, sham) va yorug‘ik tushayotgan predmet rangi bilan o‘lchanadi. Yorug‘lik (nur) jism yuzasiga tushar ekan, u tus kuchini belgilaydi. Yuzalarning yorug‘lik manbaiga nisbatan holatiga qarab, tus xarakteristikasi ham o‘zgaradi. Rasm chizuvchilar, ayniqsa, tirik odam boshi rasmini chizishdek murakkab vazifani bajarishda ko‘p chalkashadilar. Ular

bosh shakliga tus berayotganlarida nur-soya gradatsiyasini, binobarin, hajmning yorishganlik darajasini ilg'ab ololmaydilar. Masalan, ular qora sochlarni tasvirlayotganlarida bu sochlarni darhol bir tekis, bir xil rangga bo'yab qo'yadilar va qayerda soya, qayerda yarim soya va qayerda yorug' bo'lishini ko'rsatmaydilar. Vaholanki, qora sochlarga tushgan yorug'lik xuddi, aytaylik, burun uchiga tushgan yorug'lik kabi bo'lishi mumkin. Juda ko'p hollarda naturani uzoq vaqt davomida tasvirlash natijasida talabada his etish (qabul qilish) jo'shqinligi susayadi, u naturadan passiv ravishda nusxa ko'chirishga va chizayotgan rasmini "bo'yab tashlashga" o'tadi. Ushbu kamchilikning oldini olish uchun P.Chistyakovning quyidagi so'zlarini keltirib o'tamiz: "Detal ustida uzoq ishlash kerak emas, chunki qabul qilish (his etish) jo'shqinligi yo'qola boshlaydi. Undan ko'ra boshqa, yon-atrofdagi qismni chizishga o'tish kerak. Avval qilingan ishga yana qaytilganda chala qolgan joylarni ko'rish oson bo'ladi".

To'rtinchi bosqich - materiallikni hal etish va ishga yakun yasash-umumlashtirish. Ishning bu bosqichi eng qiyin va davomlidir. Bunda talaba vazifani ma'lum tugallikka yetkazishi, o'quv materialini qanday o'zlashtirib olganligi bilan bir qatorda o'z ijodiy imkoniyatlarini ham namoyon etishi kerak. Talaba model shakliga tus berishda bir yo'la uning materiallik tomonini ham ochib tuslay olsa, rasmning ifodaliligi yanada ortadi. Masalan, agar talaba naturachi ko'zining shakli va xarakterini to'g'ri tasvirlasa-yu, ko'zlarga joziba bermasa, uning chizgan rasmi yetarli darajada ifodali chiqmaydi; u ko'zlarni tasvirlar ekan, kiprik va teri, shuningdek, namlangan ko'zlar jozibasi kabi omillarni to'g'ri ochib bersa, portretning ifodaliligi yanada ortadi.

Ko'zlar jozibasi deganda shu narsani tushunish kerakki, ko'z soqqasi doimo ko'z yoshlari bilan namlangan bo'ladi. Agar rassom ularni tasvirda ochib bera olmasa, u odam ko'zining ishonchli va ifodali chiqishiga erisha olmaydi.

Oxirgi bosqichda qilingan ishga umumiy yakun yasash kerak. Shu yerning o'zida tasvirning holatini tez-tez tekshirib borish lozim. Qilingan ishda yakun yasash bosh nisbatlari, shakl xarakteri, hajm ifodasining ishonchlilik va tus berish nisbatlarining to'g'ri ekanligini tekshirishdan boshlanadi. **Eng avvalo,**

rasmning uyg'unlashuvini tekshirish kerak. Shaklni detalli ishlash jarayonida siz rasmni surib yuborgan bo'lishingiz, detallarning o'zaro bog'lanishi yo'qolgan, shaklga tus berishda anatomik tuzilishga putur yetgan bo'lishi mumkin. Ehtimol, biror joyda unga yangidan chizgi berish, kontur bo'yicha esa ifodani bo'rttiruvchi chiziq tortish kerak bo'lar. Shuningdek, har bir detal shakli xarakterini tekshirib chiqish zarur, chunki ular nafaqat bosh shaklining umumiy tuzilishini to'g'ri ifodalash uchun, balki odamning obrazli xarakteristikasini bo'rttirib ko'rsatish uchun ham kerak. Shundan so'ng tus berish vazifasi to'g'ri hal etilganligini tekshirish kerak. Bu o'rinda naturada eng to'q va eng yorug' joylarni belgilab chiqish, ularni yarim soyaga taqqoslagan holda tasvirni umumiy yaxlitlikka keltirish lozim. Detailarni ishlash darajasiga alohida e'tibor berish zarur. Bosh shakli qismlarini ishlash paytida uning umumiy yaxlitligi - butunligiga putur yetkazib qo'yish mumkin. Masalan, quloq juda ham yorqin, peshona qism haddan tashqari serajin va qoraytirib yuborilgan, lablar bir-biridan keskin ajralib qolgan bo'lishi mumkin va hokazo. Shunday hol yuz bermasligi uchun ishning yakunlovchi bosqichini amalga oshirish kerakki, bunda boshning qismlari yagona butunlikka keltiriladi. Shakl haddan tashqari maydalashib, ajinlar ko'payib kelgan joylarni umumlashtirish, yorug'likni yaxlitlash, yorug'lik manbaiga qarab, uni bir tekisda uzoqlashayotgan holatga keltirish lozim; soyadagi qismlarga shunday tus berilsinki, ular umumiy uyg'unlashuvdan chiqib ketmasin. Tasviriy san'at qonun-qoidalariga ko'ra uzoq plandagi detallarga kamroq, yaqin plandagilarga esa ko'proq tus berilishi lozim. Qilingan ishlarga yakun yasalayotganda reflekslar yorug'lik bilan bir xil tusda bo'lib qolmasligi, qattiq qoraytirib yuborilgan soyalar "darcha" hosil qilmasligi, uzoq plandagi yorug'lik va soya kontrastlari oldinga "chiqib" qolmasligini tekshirib olish kerak. Bunday xatolarni tezroq ilg'ab olish uchun tasvirga ko'proq uzoqroqdan turib qarash kerak.

Inson bosh rasmi ustida ishlashning metodik ketma-ketligiga yakun yasayotganda shu narsa esdan chiqarilmasligi kerakki, ishning har bir bosqichiga yetarli darajada vaqt ajratilishi kerak. Tasvirlashning metodik ketma-ketligini o'zlashtirib olish boshlovchi rassomga uzluksiz, har bir bosqich alohida qanday hal

etilishini bilgan holda ishonch bilan ishlash imkoniyatini beradi. Rasm ishlashda amaliy tajribasi bo'lgan yosh rassom yakuniy natijani oldindan ko'ra bilish ko'nikmasiga ega bola boshlaydi. Lekin oldindan ko'ra bilish ko'nikmasiga, ba'zilar o'ylagandek, har kim o'z holicha emas, balki pedagog yordamida, butun tasvirlash jarayonini bosqichma-bosqich o'zlashtirish natijasidagina ega bo'lish mumkin. Inson bosh rasmini chizish mashqlaridan keyin bir qator boshlarni yelka kengligi bilan birga chizib ko'rish erak. Bu vazifalar boshning yelka kengligi bilan bog'lanish qonuniyatlarini o'zlashtirib olishga yordam beradi.

Bunday xomaki rasmlar odam boshini tasvirlashda olingan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash, shuningdek, hayotni real tasvirlash qobiliyatini rivojlantiradi. Realist rassom insonning barcha go'zalliklarini tasvirlay olishi kerak. Davomli rasm chizish talabani yordamchi chiziqlar, o'q chizig'li, konstruktiv asoslar yordamida tasvirlashga majbur etadi. Talaba davomli o'quv rasmlarida asosiy e'tiborini yuzada realistik tasvirlash qonuniyatlari va qoidalariga qaratadi. O'quv-akademik rasm chizishda talaba bu ishni pedagog yordamida, uning uzluksiz kuzatuvida amalga oshiradi. O'quv va ijodiy rasm turli yo'nalishga ega ekanligini ko'rsatib o'tish lozim. O'quv rasmi bilim va ko'nikmaga ega bo'lish uchun chiziladi. Ijodiy rasm esa, olingan bilim va ko'nikmadan - badiiy obraz yaratish uchun chiziladi. Shuningdek, talaba avval olgan bilim va malakasi asosida yangilik yaratadi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, o'quv rasmining ijodiy jihati ham bor. Xomaki rasm ham olingan bilim va malaka asosida yaratiladi.

Italiya rassomi Chennino Chennini o'zining "Rangtasvir haqida asar" kitobida shunday yozgan edi: *Doimo, biror kunni kanda qilmay, biror-bir narsaning rasmini chiz; bu senga juda katta foyda keltiradi.*

Hayotda biz bir-biriga aynan o'xshash odamni uchratmaymiz. Rassomning vazifasi ham individual xususiyatlarni ilg'ab olish, ushbu odamning o'zgacha xususiyatini topa olishdan iborat. Shuning uchun ham ko'proq kuzating, ko'proq naturadan rasm chizing, muntazam ravishda xomaki chizgilar qiling. Inson yuzini hayotiy, ta'sirchan, jonli tasvirlash realist rassom uchun o'ta muhim. Inson portretini tasvirlar ekansiz, uning mimika muskullarining ishlashini asosli

o'rganing. Bu foydadan xoli emas. Chunki, mimika muskullari orqali portret psixologiyasi o'rganiladi. Tirik odam rasmini chizish rassom uchun yaxshi maktab hisoblanadi. Tirik inson yuz harakatidagi shakl boyligi va ifodaliligi yosh rassomga bu odamga xos bo'lgan eng xarakterli xususiyatlarni ilg'ab olish va badiiy obraz yaratish uchun dadil qadam tashlash imkonini beradi. O'quv vazifalari portret san'atini egallashga ko'maklashadi. Odam boshini tasvirlash prinsiplarini yaxshi o'zlashtirib olgandan so'ng yanada murakkabroq vazifaga – ijodiy portret yaratishga o'tish mumkin. Portret chizish san'atini egallashda eng qulay usul avtoportret chizishdir. Rassom o'z rasmini o'zi chizar ekan, ishni nihoyasiga yetkazish uchun qancha vaqt talab etilsa, ko'zgu oldida shuncha vaqt tura olishi mumkin.

Mustaqil ish uchun vazifa: Tasviriy san'atga oid maxsus adabiyotlarni mutolaa qilish; Aniq anatoinik tuzilishga ega bo'lgan, xarakterli ayol yoki erkak qiyofachi portretini yelka qismi bilan ishlashni mashq qilish;

Nazorat savollari

1. Ranglavha ishlaganda nima uchun har xil portretlarni bitta xolstda ishlash kerak?
2. Tasviriy san'atda perspektiva tushunchasi nima?
3. Shaklni konstruktiv qurish nima uchun kerak?
4. Barcha portretlarda inson tanasi rangi bir xil ranglarda bo'lishi mumkinmi?
5. Kompozitsiyadagi o'zaro munosabat ta'rifini ayting?
6. Portret ishlashda qo'lni ishlashning ahamiyati qanday?
7. Insonning ichki dunyosini ifodalash uchun nima qilish kerak?
8. Rangtasvirni tugallashda qanday amal bajariladi?

Milliy libosdagi ayol portreti ranglavxasini qo'li bilan ishlash.

Qiyofachi portretining qo'yilmalaridagi fon (zamin) muhim ahamiyatga ega. U turli rang va och to'qligi bo'yicha, barobar kontrast kuchi bilan narsalarni idrok etishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Narsalarning yarim-soya va soyali tomonlari och

fonda sezilarli ko‘rinib turadi. Qoramtir fonda narsalar o‘zining yorug‘lik sifatlarini ko‘proq namoyish etadi. Fonning tusi och va to‘q narsalar orasida o‘rtacha bo‘lishi, rang jihatdan silliq va ko‘zga yaqqol ko‘rinmasligi naturaning muvaffaqiyatli tasvirlanishiga yordam beradi. Masalan, masalan har xil mevalar bilan tuzilgan natyurmortda oq fon tanlanadi, iloji boricha, natyurmortning foni bilan tagligi (stolning gorizontall tekisligi) tabiiy bo‘lishi kerak.

92-rasm.

Rangtasvirning asosiy vazifasi shundan iboratki, buyum va narsalarning hajmliligi, materiallik va rangdorlik sifatlarini natura qo'yilmasidek aniq tasvirlash hamda qo'yilmani yaxlit tusda yakunlash maqsadga muvofiqdir.

Rangtasvir mukammal qalamtasvirga asoslanadi. Shuning uchun rangtasvir jarayoniga o'tishdan oldin portretning qalamtasvir kompozitsiyasini sur'at tekisligida tasvirlash xususiyatlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Tasvirlovchi qiyofachiga (portret) ma'lum bir ko'rish nuqtasidan qaraydi va u ko'z qarashiga qat'iy ravishda kuzatish perspektivasi qonuniyatining o'zaro bog'liqligi bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, naturadagi narsalar o'zaro yoritilganligi va bir-biriga bog'langan bo'lib, ular oralig'ida reflekslar, yarim soyalar, soyalar va yorug'liklar taqsimoti ma'lum bir tartibda bo'ladi. Mabodo ko'rish nuqtasi o'zgartirilsa naturaning o'zaro joylashuvi va yoritilganligi yangi ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ko'rish nuqtasi yorug'likka qarama-qarshi bo'lganda tasvirni siluet tarzida ko'rish mumkin. Portretni tasvirlash jarayonida to'plamdagi barcha narsalar, ularning o'zaro joylashuvi, soya-yorug' va tus munosabatlarini obrazli ko'rinishiga bo'ysundiriladi va idrok qilinadi. Portret kompozitsiyasini shunday tuzish kerakki, uni qaysi nuqtadan kuzatganda ham u yaxlit bir butun ko'rinishiga erishmoq zarur. Bu ishning muvaffaqiyatli chiqishi pedagogning shaxsiy badiiy didi va tajribasiga bog'liqdir. Naturaga nisbatan qiziqarli ko'rish nuqtasini tanlab olgach, xolst qanday o'lchamda bo'lishligini aniqlash zarur. Xolstda ifodalanadigan natyurmort qo'yilmasini naturadan to'g'ri aniqlab tasvirlay olish kerak.

Portret kompozitsiyasini qurilishida dastlab xolst yuzasida tasvirlanayotgan portretni puxta joylashuvi, xolst o'lchamiga nisbatan tasvirning katta-kichikligini aniqlashdan iborat. Har bir natura qo'yilmasi muayyan o'lchamdagi xolstni talab qiladi.

Tasvirlanayotgan narsalar ma'lum o'lcham tekisligida "tiqilinch" yoxud juda ham kichik joylashib qolmasligi zarur. Haddan tashqari kichik joylashgan tasvirlar xolst tekisligida aniq ko'rinmaydi.

Tasvirda asosiy e'tiborni o'ziga jalb etuvchi buyum — kompozitsiya markazini, qolganlari esa unga tobe bo'lib hizmat qiladi.

93-rasm.

Tasvirda tomoshabinning nazari ana shu markazga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'lchamni aniqlab olgach, asosiy ishni boshlashdan oldin kichik o'lchamdagi xolst bo'lagida bo'lajak natura qo'yilmasini xomaki variantlari tayyorlanadi, shundan so'ng, asosiy ishga o'tish maqsadga muvofiqdir.

Qiyofachi portretini tasvirlashda ishni alohida-alohida boshning bo'laklaridan boshlab so'ngra boshqalariga o'tish aslo mumkin emas. Kompozitsiyadagi detallar guruhini xolstga to'g'ri joylashtirishda nisbat, oraliq masofalar, fazoviy joylashuvda xatolikka yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun bosh shaklini yengil chiziqlar bilan belgilab chiqish zarur. Tasvirlashda boshdagi barcha a'zolarining perspektiv qisqarishlarini puxta bajarish o'ta muhim.

Narsalarning o'zaro joylashuvi, istagan qirrasini yo'nalishi naturada osongina aniqlanadi va naturaning yo'naltiruvchi va vertikal (tik), gorizontal (yotiq) chiziqlari yordamida tasvir qog'ozda yengil quriladi. Uzun qalam yordamida qurilmaning perspektiv burchaklarini, qirra nisbatlarini, stol tekisligida o'zaro turgan joylarini tekshirish mumkin. Buning uchun qo'lni oldinga cho'zgan holatda qalamni vertikal, gorizontal yoki burchak ostida ushlab qirralarning perspektiv yo'nalishini tekshirish mumkin.

Rang bilan ishlash jarayonida shakllarning xarakteriga aniqlik kiritib borish zarur. Tasvirlash jarayonida ishni boshidan oxirigacha, albatta, metodik ketma-ketlikka rioya qilish muhimdir.

Mustaqil ish uchun vazifa: Mustaqil Milliy mato fonida ayol yoki erkak portreti ranglavhasini qo'li bilan ishlash va moybo'yoqda turli texnologiyalarda tasvirlashni o'rganishga oid mashqlar bajarish.

Nazorat savollari

1. Qiyofachi portretining qo'yilmalaridagi fon (zamin) qanday ahamiyatga ega?
2. Portret kompozitsiyasini joylashtirishda nimalarga e'tibor berish lozim?
3. Rang kontrastlari deb nimaga aytiladi?
4. Portret kompozitsiyasini ishlashda joy tanlashning ahamiyati qanday?

5. Tasvirda asosiy e'tiborni o'ziga jalb etuvchi obyekt nima deb ataladi?
6. Qanday ranglar hosila ranglar deb ataladi?
7. Qiyofachi portretini tasvirlashda ishni alohida-alohida boshning bo'laklaridan boshlab so'ngra boshqalariga o'tish mumkinmi?

Beligacha yalang'och holda o'tirgan qiyofachi portreti ranglavhasini ishlash.

O'ziga xos inson xarakterini bilish uchun tashqi ko'rinishiga qarab uning ichki dunyosini ko'rsatadigan ruhiy holatini anglashga imkon beruvchi hayotiy tajriba, nozik kuzatuvchanlik zarur. O'ziga o'xshatib chizishni har qanday rassom eplashi mumkin. Portretda qiyofachini tashqi ko'rinishiga qarab uning ichki dunyosini ochib berish uchun rassomda sezgirlik xislatlari kuchli bo'lishi zarur.

94-rasm.

Tashqarida ikki kishi suhbatlashib turibdi. Ular nima haqida gaplashayotganligi eshitilmaydi. Lekin sezgir inson ularning harakati va holatiga qarab ularning biri harbiy ekanligini tezda aniqlashi mumkin. Boshqasining kiyinishi, qanday galstuk taqqani, sigaretani qanday chekayotganligiga qarab uning o'zini ko'rsatishga moyilligi borligi haqida xulosa qilsa bo'ladi. Agar rassomga ushbu insonlarning portretini chizish kerak bo'lsa uning asosiy vazifasi

suhbatdoshlarning ichki dunyosini anglab, o'tmishda harbiy bo'lgan va yonidagi suhbatdoshiga xos xususiyatlarni ko'rsata olishi kerak.

Rassom obraz yaratishi kerak, buning uchun qiyofachini shunday holatini topish kerakki, bu uning xarakterli xususiyatlarini ochib berishga yordam bersin. Portret kompozitsiyasiga nisbatan bir nechta asosiy talablari mavjud. Ulardan birinchi darajalisi inson yuzi birinchi navbatda uning ichki dunyosini aks ettiradi. Insonning ruhiy holati, kayfiyatini ochib berishning asosiy kalitini aynan undan (ko'z qarashlari) izlash kerak bo'ladi. Portretni xolstga joylashtirar ekan rassomga boshning gavda va orqadagi fon bilan o'zaro munosabatlari haqida o'ylashi zarur. Bosh va qo'l harakatlari modelning xarakterli xususiyatlarini ochib berishga yordam beradi. Shuning uchun portretni joylashtirar ekanmiz bosh burilishi, qo'l holati bilan yuz ifodasining mantiqiy bog'liqligini ko'zdan qochirmaslik kerak. Mashhur rassomlar "qo'l bu ikkinchi portret" yoki "portretdagi portret" deb bekorga ta'rif berishmagan.

Qiyofachi uning o'zigagina xos bo'lgan tabiiy va odatiy holatida tasvirlanishi kerak. Portretning yaxshi chiqishi mana shunga ham bog'liq. V. Serovning M.N. Yermolova va Grishman portretlarini solishtirib ko'ring. Insonning haqqoniy aksini tasvirlashda muhit va unga tegishli buyumlarning qanchalik muhimligini tushunib yetasiz. Rassomga Yermolova portretini uning uyida ishlagan, lekin tomashabinda u chizish uchun ataylab o'tirmagan balki, teatr binosida va hozir sahnaga tomashabinlar oldiga chiqishni ko'zlayotgan holatida degan his uyg'onadi.

Grishman xonimni esa har xil qimmatbaho va mayda-chuyda buyumlar qurshovida butunlay boshqacha muhitda tasvirlagan. Yermolova gavdasining xolis ranli fonidagi kabi, bu yerda ham xonim ko'rinishini muhit bilan o'zaro uyg'unlikda ekanligini ko'ramiz. "Ajoyib topilgan fon – yarim g'alaba, bu portretda fon -tasvirlangan yuz ko'rinishi, xarakterli xususiyatlari, harakat tasvirlanayotgan qiyofachi hayotining uzluksiz bo'lagi sifatida qatnashayapti" - deydi Nesterov⁶⁰. Nesterovning o'zi ham portret kompozitsiyasini ishlashda shakl

---

⁶⁰ С.Н. Дурылин. Нестеров-портретист, М.-Л., «Искусство», 1949, стр. 103

va rang dog‘lari ritmi, qiyofachining o‘ziga xos xususiyatlari hamda atrof-muhit bilan bog‘liqligi talablari muammosiga juda ma’suliyat bilan yondashardi. Nesterovning “Aka-uka Korinlar” va “haykaltarosh V. Muxina” portretlari bu janrda ritmga bo‘lgan e’tiborning yaqqol namunasi bo‘la oladi. Birinchi aytilgan portretida mustahkam tik figuralar kishi e’tiborini tortsa, ikkinchisida berilib ishlayotgan inson harakatlarida ritmni kuzatish mumkinn. Nesterov uchun ritm mavhum tushuncha emas, balki, tasvirlanayotgan qiyofachiga xos bo‘lgan muhitda uning xarakter xususiyatlaridan kelib chiqib aniq ifodalash hisoblanadi. Rassom bekorga Muxina haqida “bir joyiga loyni chaplasa, bu yerda silliqalaydi, boshqa joyni qirib olib tashlab loyda jahd bilan ishlaydi. Ishga berilganidan yonoqlari yonadi. Go‘yoki qo‘liga tushib qolsang ezib tashlaydigan vajohat! Mana shu ko‘rinishda menga keraksan, mana shu holatda tasvirlayman⁶¹” deb ta’riflaydi.

95-rasm.

Xolst shakli va o‘lchami tasodifiy bo‘lishi kerak emas, balki, portretning kompozitsion yechimi u yoki bu tomondan qiyofachining odatiy holatini interer

---

⁶¹ С.Н. Дурьлин. Нестеров хаётда ва ижодда, М. «Молодая гвардия», 1966, стр. 461

yoki fon qismi bilan bog‘liqlikda bo‘lishi lozim. Portret janrida odatda boshni o‘z o‘lchamidan katta ishlanmaydi. Har qanday kartinani ma’lum bir masofadan qaratiladi. Agar asl bosh o‘lchami bilan teng yoki ozgina kichik o‘lchamda bo‘lsa tasvir o‘zining tabiiy o‘lchamida idrok etiladi.

Metodik tavsiyalar

Mavzu ahamiyatini keng yoritib berish ko‘nikmasi pedagogda birdaniga paydo bo‘lmaydi, bunday mahorat yillar davomida to‘planib boriladi. Shuning uchun nisbatan oddiy kompozitsion mashqlardan boshlab, bosqichma-bosqich ularning mazmuni murakkablashtirib boriladi va qiyofachining o‘ziga xos xarakter xususiyatlari, holati, atrof-muhit va ishtirokchilarning alohida bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqligini ifoda etishga harakat qiling. Mashqlar tizimida bosqichma-bosqichligining taxminiy ketma-ketligi shunday bo‘lishi mumkin.

1. Har xil holatlardagi o‘zaro tortishuvlar, rad etish, iltijo va h.k. xarakterli xarakatlar ifodalangan qoralamalar bajarish;
2. Quvonch, qayg‘u, hayajon, qo‘rquv, chrchoq kabi har xil hissiy holatlarni ifodalovchi qalamchizgi va ranglavhalari bajarish;
3. Har xil xarakterli kishilar tasvirini ishlash.

Rangtasvir mashg‘ulotlarida insonning bosh ko‘rinishi tasvirlangan oddiy portretidan, uning yelka qismi, qo‘li, butun gavda ko‘rinishi va odam anatomiyasini o‘rganish maqsadida o‘rganiladigan yalang‘och gavda ko‘rinishlarini tasvirlashgacha bo‘lgan jarayonlarni o‘zlashtirishi zarur.

Natura qo‘yilmalari va kompozitsion mashqlardan tashqari kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun ko‘chada, ma’ruzalar zali, yotoqxon va transportlarda yaqinda kuzatgan voqea hodisalarni xotiradan chizishni mashq qilib borish kerak. Yana o‘ziga tanish, xarakterli kishilarning portretlarini ishlab turish ham juda foydali. O‘ziga tanish va ko‘chada uchratgan kishilarning xarakterli xususiyatlari, tashqi ko‘rinishi, o‘ziga xos harakatlari, yurishini eslab qolishni mashq qilish rassomning kundalik vazifalariga kirishi zarur va bu mashqlar tasvirga ijodiy yondashish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Xotiradan rasm ishlash – degan edi Levitan –

rangtasvirning asosiy mazmuni hisoblangan, uningsiz kompozitsiyadagi jozibadorlik yo‘qoladigan mayda detallargacha ifodalashni o‘rgatadi.

Mustaqil ish uchun vazifa: Mustaqil beligacha yalang‘och holda o‘tirgan qiyofachi portreti ranglavhasini tasvirlashni o‘rganishga oid mashqlar bajarish.

Nazorat savollari

1. Mashhur rassomlar qo‘l haqida qanday ta’rif berishgan?
2. Soya yorug‘lar ko‘lamini ayting?
3. Inson portretida muhit va unga tegishli buyumlar qanchalik ahamiyatga ega?
4. Golland rassomi Rembrantning qanday asarlarini bilasiz?
5. O‘zbek milliy portretchilaridan kimlarni bilasiz?
6. Pedagogda mavzu ahamiyatini keng yoritib berish ko‘nikmasi, kasbiy mahorati qanday to‘planadi?
7. Inson harakatlarining xarakterli tomonlarini eslang?
8. Hissiy holatlar aks etuvchi ko‘rinishlarni ayting?

Yalang‘och holda o‘tirgan inson qomatini to‘liqligicha tasvirlash.

O‘ziga xos inson xarakterini bilish uchun tashqi ko‘rinishiga qarab uning ichki dunyosini ko‘rsatadigan ruhiy holatini anglashga imkon beruvchi hayotiy tajriba, nozik kuzatuvchanlik zarur. O‘ziga o‘xshatib chizishni har qanday rassom eplashi mumkin. Portretda qiyofachini tashqi ko‘rinishiga qarab uning ichki dunyosini ochib berish uchun rassomda sezgirlik xislatlari kuchli bo‘lishi zarur.

Tashqarida ikki kishi suhbatlashib turibdi. Ular nima haqida gaplashayotganligi eshitilmaydi. Lekin sezgir inson ularning harakati va holatiga qarab ularning biri harbiy ekanligini tezda aniqlashi mumkin. Boshqasining kiyinishi, qanday galstuk taqqani, sigaretani qanday chekayotganligiga qarab uning o‘zini ko‘rsatishga moyilligi borligi haqida xulosa qilsa bo‘ladi. Agar rassomga ushbu insonlarning portretini chizish kerak bo‘lsa uning asosiy vazifasi suhbatdoshlarning ichki dunyosini anglab, o‘tmishda harbiy bo‘lgan va yonidagi suhbatdoshiga xos xususiyatlarni ko‘rsata olishi kerak.

Rassom obraz yaratishi kerak, buning uchun qiyofachini shunday holatini topish kerakki, bu uning xarakterli xususiyatlarini ochib berishga yordam bersin. Portret kompozitsiyasiga nisbatan bir nechta asosiy talablari mavjud. Ulardan birinchi darajalisi inson yuzi birinchi navbatda uning ichki dunyosini aks ettiradi. Insonning ruhiy holati, kayfiyatini ochib berishning asosiy kalitini aynan undan (ko‘z qarashlari) izlash kerak bo‘ladi. Portretni xolstga joylashtirar ekan rassomga boshning gavda va orqadagi fon bilan o‘zaro munosabatlari haqida o‘ylashi zarur. Bosh va qo‘l harakatlari modelning xarakterli xususiyatlarini ochib berishga yordam beradi. Shuning uchun portretni joylashtirar ekanmiz bosh burilishi, qo‘l holati bilan yuz ifodasining mantiqiy bog‘liqligini ko‘zdan qochirmaslik kerak. Mashhur rassomlar “qo‘l bu ikkinchi portret” yoki “portretdagi portret” deb bekorga ta’rif berishmagan.

Qiyofachi uning o‘zigagina xos bo‘lgan tabiiy va odatiy holatida tasvirlanishi kerak. Portretning yaxshi chiqishi mana shunga ham bog‘liq. V. Serovning M.N. Yermolova va Grishman portretlarini solishtirib ko‘ring. Insonning haqqoniy aksini tasvirlashda muhit va unga tegishli buyumlarning qanchalik muhimligini tushunib yetasiz. Rassomga Yermolova portretini uning uyida ishlagan, lekin tomashabinda u chizish uchun ataylab o‘tirmagan balki, teatr binosida va hozir sahnaga tomashabinlar oldiga chiqishni ko‘zlayotgan holatida degan his uyg‘onadi.

Grishman xonimni esa har xil qimmatbaho va mayda-chuyda buyumlar qurshovida butunlay boshqacha muhitda tasvirlagan. Yermolova gavdasining xolis ranli fonidagi kabi, bu yerda ham xonim ko‘rinishini muhit bilan o‘zaro uyg‘unlikda ekanligini ko‘ramiz. “Ajoyib topilgan fon – yarim g‘alaba, bu portretda fon -tasvirlangan yuz ko‘rinishi, xarakterli xususiyatlari, harakat tasvirlanayotgan qiyofachi hayotining uzluksiz bo‘lagi sifatida qatnashayapti” - deydi Nesterov⁶².

---

⁶² С.Н. Дурьлин. Нестеров-портретист, М.-Л., «Искусство», 1949, стр. 103

96-rasm.

Nesterovning o'zi ham portret kompozitsiyasini ishlashda shakl va rang dog'lari ritmi, qiyofachining o'ziga xos xususiyatlari hamda atrof-muhit bilan

bog'liqligi talablari muammosiga juda ma'suliyat bilan yondashardi. Nesterovning "Aka-uka Korinlar" va "haykaltarosh V. Muxina" portretlari bu janrda ritmga bo'lgan e'tiborning yaqqol namunasi bo'la oladi. Birinchi aytilgan portretida mustahkam tik figuralar kishi e'tiborini tortsa, ikkinchisida berilib ishlayotgan inson harakatlarida ritmni kuzatish mumkin. Nesterov uchun ritm mavhum tushuncha emas, balki, tasvirlanayotgan qiyofachiga xos bo'lgan muhitda uning xarakter xususiyatlaridan kelib chiqib aniq ifodalash hisoblanadi. Rassom bekorga Muxina haqida "bir joyiga loyni chaplasa, bu yerda silliqalaydi, boshqa joyni qirib olib tashlab loyda jahd bilan ishlaydi. Ishga berilganidan yonoqlari yonadi. Go'yoki qo'liga tushib qolsang ezib tashlaydigan vajohat! Mana shu ko'rinishda menga keraksan, mana shu holatda tasvirlayman⁶³" deb ta'riflaydi.

Xolst shakli va o'lchami tasodifiy bo'lishi kerak emas, balki, portretning kompozitsion yechimi u yoki bu tomondan qiyofachining odatiy holatini interer yoki fon qismi bilan bog'liqlikda bo'lishi lozim. Portret janrida odatda boshni o'z o'lchamidan katta ishlanmaydi. Har qanday kartinani ma'lum bir masofadan qaratiladi. Agar asl bosh o'lchami bilan teng yoki ozgina kichik o'lchamda bo'lsa tasvir o'zining tabiiy o'lchamida idrok etiladi.

Metodik tavsiyalar

Mavzu ahamiyatini keng yoritib berish ko'nikmasi pedagogda birdaniga paydo bo'lmaydi, bunday mahorat yillar davomida to'planib boriladi. Shuning uchun nisbatan oddiy kompozitsion mashqlardan boshlab, bosqichma-bosqich ularning mazmuni murakkablashtirib boriladi va qiyofachining o'ziga xos xarakter xususiyatlari, holati, atrof-muhit va ishtirokchilarning alohida bir-biri bilan o'zaro bog'liqligini ifoda etishga harakat qiling. Mashqlar tizimida bosqichma-bosqichligining taxminiy ketma-ketligi shunday bo'lishi mumkin.

4. Har xil holatlardagi o'zaro tortishuvlar, rad etish, iltijo va h.k. xarakterli xarakatlar ifodalangan qoralamalar bajarish;

5. Quvonch, qayg'u, hayajon, qo'rquv, chrchoq kabi har xil hissiy holatlarni ifodalovchi qalamchizgi va ranglavhalari bajarish;

---

⁶³ С.Н. Дурыйлин. Нестеров хаётда ва ижодда, М. «Молодая гвардия», 1966, стр. 461

6. Har xil xarakterli kishilar tasvirini ishlash.

97-rasm.

Rangtasvir mashg'ulotlarida insonning bosh ko'rinishi tasvirlangan oddiy portretidan, uning yelka qismi, qo'li, butun gavda ko'rinishi va odam anatomiyasini o'rganish maqsadida o'rganiladigan yalang'och gavda ko'rinishlarini tasvirlashgacha bo'lgan jarayonlarni o'zlashtirishi zarur.

Natura qo'yilmalari va kompozitsion mashqlardan tashqari kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun ko'chada, ma'ruzalar zali, yotoqxon va transportlarda yaqinda kuzatgan voqea hodisalarni xotiradan chizishni mashq qilib borish kerak. Yana o'ziga tanish, xarakterli kishilarning portretlarini ishlab turish ham juda foydali. O'ziga tanish va ko'chada uchratgan kishilarning xarakterli xususiyatlari, tashqi ko'rinishi, o'ziga xos harakatlari, yurishini eslab qolishni mashq qilish rassomning kundalik vazifalariga kirishi zarur va bu mashqlar tasvirga ijodiy yondashish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Xotiradan rasm ishlash – degan edi Levitan – rangtasvirning asosiy mazmuni hisoblangan, uningsiz kompozitsiyadagi jozibadorlik yo'qoladigan mayda detallargacha ifodalashni o'rgatadi.

Nazorat savollari

1. Mashhur rassomlar qo'l haqida qanday ta'rif berishgan?
2. Soya yorug'lar ko'lamini ayting?
3. Inson portretida muhit va unga tegishli buyumlar qanchalik ahamiyatga ega?
4. Golland rassomi Rembrantning qanday asarlarini bilasiz?
5. O'zbek milliy portretchilaridan kimlarni bilasiz?
6. Pedagogda mavzu ahamiyatini keng yoritib berish ko'nikmasi, kasbiy mahorati qanday to'planadi?
7. Inson harakatlarining xarakterli tomonlarini eslang?
8. Hissiy holatlar aks etuvchi ko'rinishlarni ayting?
9. Xotiradan rasm ishlashda kuzatuvchanlikning ahamiyatini ayting?

Aniq kasbni ifodalovchi tik turgan inson qomatini murakkab holatdagi tasvirini ishlash.

Rangtasvirda inson qomatini va boshni xususan o'rganish bilan bir qatorda, qo'l va oyoq panjalari chizmatasvirini o'rganish ham nazarda tutiladi.

98-rasm.

Qo'l va oyoq panjalari murakkab shakldan iborat, ularning ma'lum ma'noda ichki suyak va muskullar qurilmasini bilmay turib, tashqi ko'rinishini, shaklini tushunib bo'lmaydi. Shuning uchun naturani jonli oyoqlardan turli holatda chizish bilan birga, qo'l va oyoq panjalari suyaklaridan, shuningdek ularning muskul qoplamlaridan homaki chizmalar bajariladi.

Ammo bu qismlarning yaxshi tasvirini berish yetarli emas, ularning alohida xususiyatlari, betakror mutanosibligi, yosh, kasb va boshqa bir qator sabablar o'z izini qoldirgan shakllarni ifodalash zarur.

O'ng qo'lning ko'rsatkich barmog'i shakli tasviridagi ayrim tarqoqlikni chizmatasvirning kamchiligi deyish mumkin. Qo'l panjalari faqat har xil vaziyatda homaki ishlangan.

99-rasm.

Oyoq panjalari va ularning mushaklari o'zining umumiy guruhida qo'l panjalarini eslatadi, shuning uchun ularni o'rganish metodikasi bir xil. Bu yerda ham uning anatomik qurilmasini o'rganish naturadan ishlash bilan

mustahkamlanishi zarur. Naturadan chizish esa anatomiyadan olingan amaliy bilimlar bilan mustahkamlanadi. Qo'l va oyoq panjalarining bir-biriga o'xshashligi sababli ularni bir postanovkada berish mumkin.

100-rasm. William-Adolphe Bouguereau. *“Kichik bergère”* (1891) m.m. 158 x 89 sm

Kompozitsion joylashtirish, qurish

Talabalar postanovkani turli nuqtalardan kuzatadilar. Ish boshlashdan oldin bir qator qoralamalar bajarishadi. Shundan so‘ng o‘zlariga yoqqan, nuqtani tanlab vazifani bajarishga kirishadilar. Shoshmasdan yengil chiziqlar bilan naturani matoga o‘qituvchi ta’kidlagan qonun – qoidaga amal qilib chizishni boshlashadilar. Naturani matoning o‘rta qismiga joylashtirib, interer bilan uzviy bog‘lash vazifasi turadi. Qomatning boshi, oyoqlari maxsus formatga qay tarzda joylashishi, interer elementlarini yengil chiziqlar bilan ko‘zda chamalab belgilab chiqiladi. Qomatni qurishda o‘q chiziq o‘tkaziladi. Naturani maxsus formatga joylashtirganda tepa qismida pastkisidan ko‘proq bo‘shliq qoldiriladi. Ikki yon tomonlar dan esa deyarli birxil oraliqlar bo‘ladi. Uni qurishda boshqismining yuqori nuqtasidan oyoq uchiga to‘g‘ri chiziq tortilib undan tos suyagiga chiziq davom etadi. Yelkalar yo‘nalishi, tirsak va qo‘llar holati, ikki tizzaning bir – biriga munosabati va shu zaylda nuqtalar belgilanib, chiziqlar tortiladi.

Postanovka kompozitsiyani o‘ziga xos tomoni xususida aniq, sobit tushincha beriladi. Kompozitsiya mukammalligi bo‘lajak suratni plastik yaxlitligini tashkil etadi. Har bir vazifani o‘zgacha kompozitsiya yechimi bo‘lgani kabi ushbu vazifani maqsadi xususida so‘zlab, so‘ng amaliy ishga qo‘l uriladi (eskiz). Kompozitsiya eskizini dastlab, turli formatlardan kelib chiqib, qog‘ozda qalam bilan ijro etiladi. Puxta topilgan kompozitsiya eskizini asos qilib olib, ushbu formatdan kelib chiqib romka va mato tayyorlanadi. Kompozitsiya yechimida talaba tanlagan tekislikda buyum va jussa orasida uyg‘unlik bo‘lmog‘i lozim, zero uyg‘unlik bo‘lmasa bo‘lajak o‘quv rangtasviri xom ko‘rinishga ega bo‘ladi.

Tus munosabatlari nisbatini aniqlash

Bir nechta jismlar orasidagi yorug‘lik munosabatlari orasidagi farq naturadagi tus munosabatlari deb ataladi. Naturaga proporsional bo‘lgan bir nechta jismlar orasidagi yorug‘lik tafovuti tasvirdagi tus nisbatlari xisoblanadi. Buyum yuzasidagi yorug‘lik darajasi naturadagi tusi deb ataladi. Boshqa yuzalar yorug‘ligi bilan solishtirish natijasida, naturaga proporsional ravishda olingan (yoki tasvirlangan) yuza yorug‘ligi esa tasvirdagi tus munosabati xisoblanadi.

Tabiatda aks etayotgan nur va soya o‘yinlarining barcha kuchini ifodalash odatda imkonsizdek tasavvur qilinadi. Zero, tabiatdagi jismlarning yorug‘lik darajasi tez suratda ko‘payishi yoki aksincha kamayishi mumkin. Ular orasidagi tafovut shu qadar ulkanki bu xodisalarning ifodasini tasavvur qilish qiyin. Masalan, quyosh yorug‘ligi oy nuridan yuz minglab marotaba kuchlidi. Bu yorug‘liklarni ifodalash uchun rassomning imkoniyatlari nisbatan cheklangan. Shu sababli, chizmatasvirdagi rang-tus, nur-soya orasidagi qarama-qarshilik tabiatdagina nisbatan bir necha bor kam bo‘lishi mumkin. Eng oppoq bo‘yoq va eng oppoq qog‘oz ham o‘zida derazadan tushayotgan nurlarda ko‘proq yorug‘likni aks ettira olmaydi. Qog‘ozga tushayotgan yoruhlik-bizning imkoniyatimizdagi kartinada tasvirlanadigan eng kuchli yorug‘likdir.

Nazorat savollari

1. Mashhur rassomlar inson qomatiga qanday ta’rif berishgan?
2. Inson portretida muhit va unga tegishli buyumlar qanchalik ahamiyatga ega?
3. Golland rassomi Rembrantning qanday asarlarini bilasiz?
4. O‘zbek milliy portretchilaridan kimlarni bilasiz?
5. Pedagogda mavzu ahamiyatini keng yoritib berish ko‘nikmasi, kasbiy mahorati qanday to‘planadi?

Interyerda ikki va undan ortiq kishi ishtirokida murakkab kompozitsiya ishlash. (Mavzuli kompozitsiya tashkil etish).

“Akademik rasm” tushunchasining yetarli darajada farqi bilan, tez-tez ishlatiladigan "ijodiy rasm" atamasi, o‘z-o‘zidan kamdan-kam qo‘llaniladigan va ko‘pincha “akademik”, “maktab” ga antiteza sifatida qo‘llaniladi. “Ijodiy” rasm haqida gapiradigan har bir kishi odatda o‘z g‘oyalariga tayanadi, ularning qarama-qarshi xilma-xilligi yagona umumiy narsa - bu ikki turdagi rasmning qarama-qarshiligi. Ongli ravishda yoki kundalik odatlardan tashqari, "ijodiy rasm" ta’rifidan foydalanib, uning dastlabki noto‘g‘riligini esga olish kerak, bu esa boshqasini qo‘rqinchli "ijodkor bo‘lmagan" ga aylantiradi. Atamani tanlash va uni

qo'llash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, biz mafkura bilan emas, balki muhim xususiyatlarga ega bo'lgan hodisa bilan shug'ullanamiz. Ko'rinishidan, "chizish" tushunchasini alohida turlarga bo'lishning haqiqiy asoslarini topishga harakat qilish va bundan ham muhimi, "akademik" va "ijodiy" rasmlarni ajratishning mohirona yaratilgan mifologiyasining mohiyatini tushunish mantiqan. San'atni o'qitishning Yevropa akademik tizimlari gildiya, hunarmandchilik mashg'ulotlariga reaksiya sifatida paydo bo'lib, individual ustalarning texnika va usullarini o'zlashtirishni tasviriy san'atdagi shakllanish tabiatini belgilaydigan umumiy tamoyillarni o'rganish bilan almashtirdi. Chizma juda kech mustaqillikka erishdi, uzoq vaqt davomida asarlar yoki so'zlardagi modelni yaratishda faqat tayyorgarlik bosqichi bo'lib qoldi. San'atning alohida yo'nalishi bo'lgunga qadar chizmachilik yashirin kasbiy bilim sifatida, tasvirni obyektivlashtirishning eng rasmiylashtirilgan usuli sifatida mavjud edi.

Analitik funktsiyalar chizmaga xos bo'lib, ular obyektiv dunyoning alohida tarkibiy qismlarini o'rganish va tuzatishga qaratilgan. Chizmaning xususiyatlari, uning qo'llaniladigan qiymati va qo'llanilishi, shu jumladan o'qitish uchun, qoidalar va normalarni ishlab chiqish mavzusiga aylandi. Asta-sekin barcha tasviriy san'atning asosi sifatida chizmachilikning asosiy qiymati to'g'risida g'oya shakllandi. "Pre-avangard" davrida faqat shartli ravishda "o'quv" (akademik) chizmani shakllar, uslublar, usullarni o'zlashtirish va kasbiy tamoyillarni tushunish bosqichi sifatida ularni erkin egallash bosqichidan ajratish mumkin. XIX-asrning o'rtalarigacha bo'lgan ko'pchilik ustalarda va realizm qadriyatlariga e'tirof etuvchilar orasida hali ham "maktab" ni engib o'tish istagini ko'rmayapmiz. "Maktab" chizmasi va savodxonlikni ulug'lovchi qadriyatlar tizimidagi usta chizmasi faqat sifat jihatidan farq qiladi va kasbni havaskorlik samimiyligidan ajratib turuvchi birlikni tashkil qiladi. Hozir ham "chizish qobiliyati" rassomlarning korporativ muhitiga mansublik mezon bo'lib xizmat qilayotgani bejiz emas.

101-rasm.

102-rasm.

GLOSSARIY

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Shtrixlash	Hatching	Штриховка	Tasvirda ishlatiladigan chiziqlar birdamligi yoki bir-biri ustiga yotkizilgan nuqtalar yoki chizmaga tus berishga ishlatiladigan chiziqlar yig'indisi.
Sous	Sauce	Соус	rasm chizishga mo'ljallangan yumshoq material bo'lib, tarkibi loy, bo'r, yelim va rangli kukunlardan iborat. Ular qora, och qoramtir va oq ranglarda bo'ladi.
Kapitel	Capital	Капитель	(lotincha caput) - ustun yoki, plyastrni bog'lovchi qism. Kapitel ustundan bo'rtib chiqib, ustunga o'zgacha ko'rk beradi.
Sangina	Sangin	Сангина	(fr. sanguine , lotincha sanguis) — rasm chizishga mo'ljallangan qalamcha shaklidagi yumshoq material bo'lib, tarkibi kaolina va temir oksidlaridan iborat.
Tushuvchi soya	Drop shadow	Падающая тень	Yorug'lik manbai bilan bir xil yo'nalishda joylashgan boshqa buyumning nur manbaidan yashirin tomoni maydoni.
Qarash nuqtasi	Observation point	Точка обзора	rasm chizuvchining joylashgan o'рни yoki kuzatish nuqtasi
Qarash burchagi	Vision angle	Угол обзора	Jismning chekka nuqtalariga qarab kuzatuvchidan chiqayotgan nurlar yo'nalishi.

Atamaning o‘zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma’nosi
O‘z soyasi	Own shadow	Собственная тень	Predmetning bir tarafi yorug‘likda, boshqa tomoni soyada joylashganidagi paydo bo‘ladigan soya.
Yorug‘-soya	Sheckered light and shade	Светотень	Biron-bir buyumning soya-yorug‘ini aniqlashdagi grafik munosabat.
Ekorshe	Yekorshe	Экорше	(frans. Écorché – “shilip olingan” écorce – “jild”) – o‘quv jumla, odamning muskullari yuzaga chiqarilgan terisiz qomati
Tuslash	Stump	Растушёвка	Tasvirning aniq bir qismini soya-yorug‘ini ko‘rsatib berish uchun qo‘llaniladigan uslub
Portret	Portrait	Портрет	(frans. Portrait - tasvir) – tasviriy san’at janri, bir va undan ortiq odam tasviri
Natyurmort	Still life	Натюрморт	(fransuzchadan «natyurmort» so‘zi “o‘lik narsa” degan ma’noni anglatadi). Bu tasviriy san’at janridir. Bu janr asarlarida asosan insonni o‘rap turgan buyumlar aksini topadi – ko‘zalar, vazalar, oziq-ovqat mahsulotlari, gullar va boshqa maishiy buyumlar shular jumlasidandir. Ijodiy natyurmort – bu rassomning insonni o‘rap turgan buyumlar aksini o‘z zamoni va makonidagidek qilib tasvirlashi hisoblanadi.
Homaki nusxa	Yetude	Этюд	(fransuzcha «etude» - o‘rganish) – hayotdan

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
			ishlangan ish. Ko'pincha etyud mustaqil ma'no kasb etadi. Ba'zida u chizuvchining professional malakasini oshirishi bilan bir qatorda olamni chuqurroq va haqqoniy o'rganishga xizmat qiladi. Shu bilan birga etyud ishlanadigan asarga ham yordamchi, ham tayyorlovchi material bo'lib ham xizmat qiladi. Etyud yordamida rassom asar g'oyasini aniqlaydi va mayda qismlariga ishlov beradi.
Grizayl	Grisaille	Гризайль	(fransuzchadan Grisaille – gris so'zidan «kul rang» ma'nosini anglatadi) – bu rangtasvir turi hisoblanib, bir yoki ikki rangda ishlanadigan, ko'pincha jigarrang yoki kul ranglarda tasvirlanadi hamda bu arxitektura va haykaltaroshlik elementlarini qog'ozga tushirish texnikasi hisoblanadi. Grizaylda buyumning faqat tusi hisobga olinib, rangini esa ahamiyati yo'q.
Abris	Outline	Абрис	Hajmning chiziqli shakli
Rakurs	Foreshortening	Ракурс	Buyum shaklining perspektiv qisqarishi vositasida uning doimiy ko'rinishi o'zgarishi; buyumning tepa yoki pastdan qaralgandagi

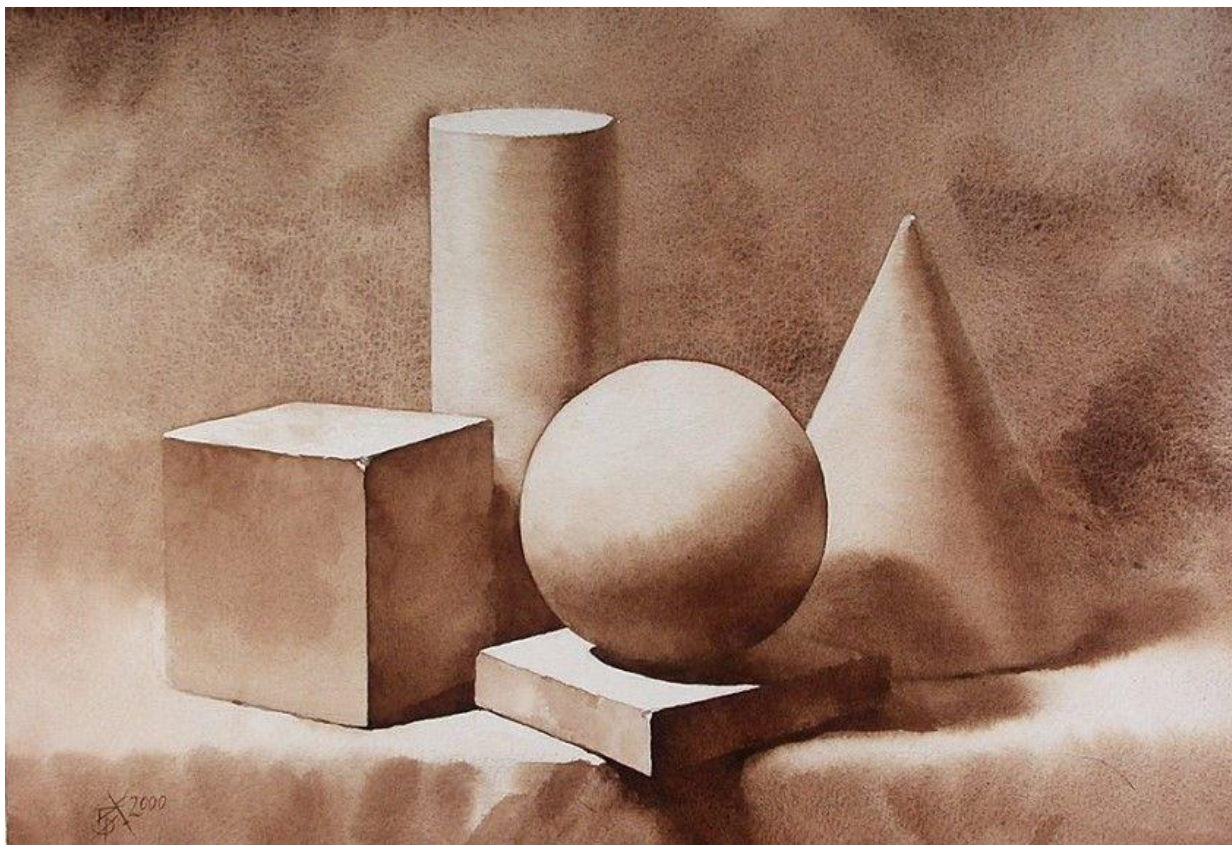
Atamaning o‘zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma’nosi
			to‘satdan berilgan qisqartmalari.
Nisbatlar	Proportions	Пропорции	Buyumlar qismlarining bir-biriga va asosiga bo‘lgan o‘lochamlar munosabati
Yarimsoya	Penumbra	Полутень	Hajmli buyumning yuza qismidagi soya-yorug‘ning, soya va nurning o‘rtasidagi rang birligi
Hajm	Volume	Объём	Tasvirning tekislikdagi uch o‘lchamli shakli.
Buyum formasi	Shape object	Форма предмета	Buyum, obyekt hamda chiziqlar joylashuvi chegaralarining nisbiy holati
Kompozitsiya (tasviriy san’atda)	Composition (visual arts)	Композиция (в изобразительном искусстве)	Bu badiiy shaklni mujassamlashtiradigan, asarga birdamlik va yaxlitlik beruvchi, rassom g‘oyasi elementlarini bir-biriga jipslashtiruvchi narsa.
Qoralama	Sketch	Эскиз	Badiiy asar g‘oyasini belgilovchi dastlabki chizma.
Peyzaj	Paysage	Пейзаж	(fr. Paysage, pays dan — o‘lka, atrof) – tasviriy san’at janri (hamda bu janrning alohida asarlari) bo‘lib, tasvirning asosiy buyumi u yoki bu darajada inson tomonidan o‘zgartirilgan tabiatdir.
Perspektiva	Perspective	Перспектива	(fr. perspective , lat. perspicere — orqali ko‘rish) – fazoviy obyektlarning biron-bir tekislikdagi zohiriy

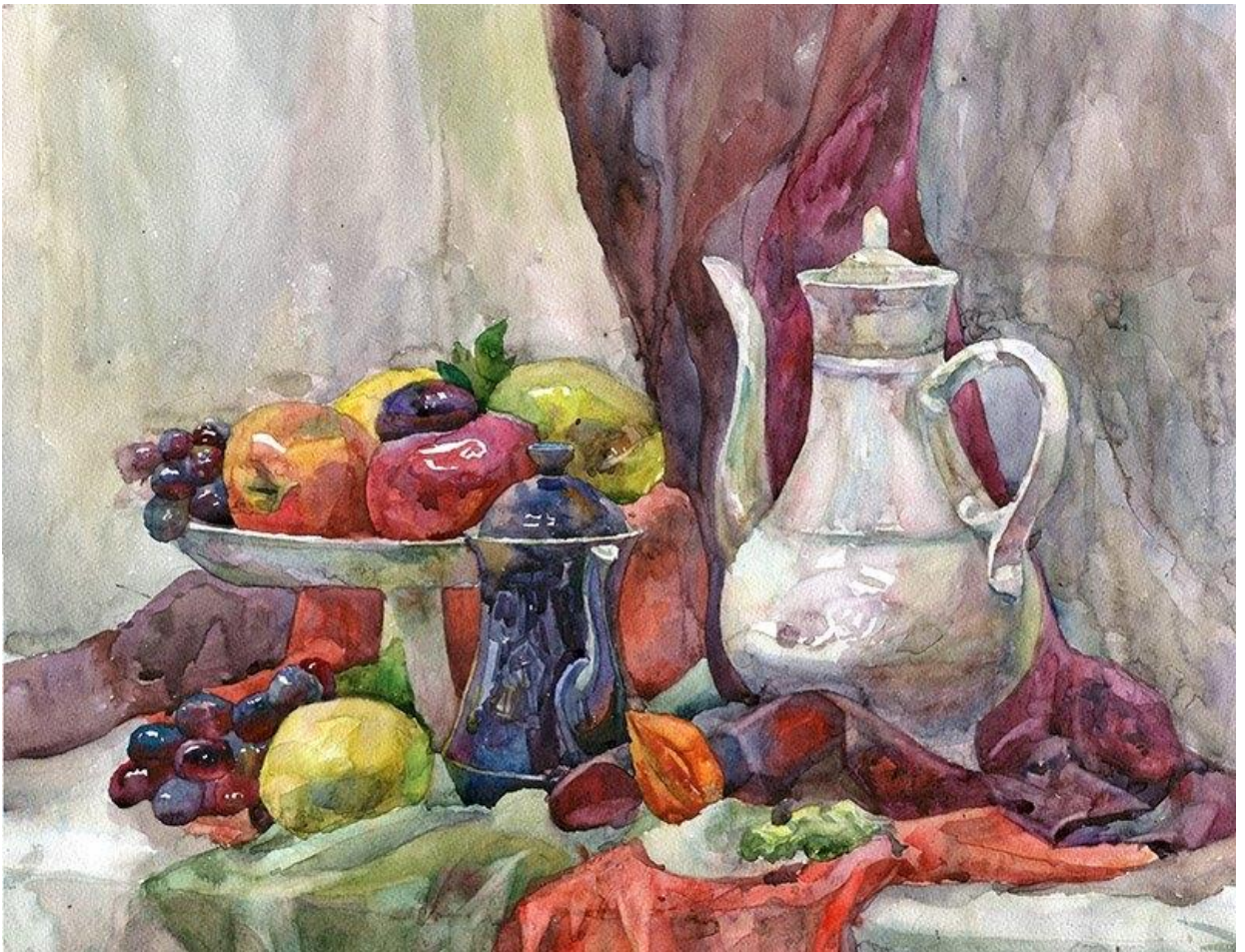
Atamaning o‘zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma’nosi
			qisqartirilishiga muvofiq ularning shakli va soya-yorug‘ligi o‘zgarishini ifoda etuvchi tasvir texnikasi.
Panorama	Panorama	Панорама	Aylana podramnikda ishlanadigan tasmaimon asar.
Mato	Sanvas	Холст	rangtasvirda – maxsus ishlov berilgandan so‘ng moy bo‘yoq yordamida ustiga ishlanadigan qalin zig‘ir yoki paxta mato.
Akvarel	Watercolor	Аквадель	(fr. Aquarelle — suvli; ital. acquarello) – rangtasvir ashyosi bo‘lib, maxsus suv bo‘yoqlaridan foydalanuvchi, suvda erigan holatida yupqa shaffof suspenziya hosil qilish orqali tasvirga yengillik, qulaylik va nozik rang o‘tish ta’sirini yaratib beradi.
Guash	Gouache	Гуашь	(fr. Gouache, ital. guazzo suv bo‘yog‘i, shovullash ma’nolarini anglatadi) – akvarelga qaraganda qalinroq va xira bo‘lib, suvda eriydigan yelimli bo‘yoqlar turiga kiradi.
Rangtasvir	Painting	Живопись	Tasviriy san’at turi bo‘lib, kuzatuvchining ko‘rib turgan yoki hayoliy voqelikni qalin yoki egiluvchan yuzaga bo‘yoqlar yordamida tasvir tushiriladigan tushunchadir.
Blik	Hotspot	Блик	Tasvirlanayotgan narsadagi

Atamaning o‘zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma’nosi
			eng yorug‘ shu’la, qism. Ayniqsa hajmli narsalarning bo‘rtirib chiqqan qismlarida shu’la yaqqol ko‘rinadi.
Badiiylik	Artistic	Художественный	San’at asarlarining mezon, o‘lchovi.
Interyer	Interior	Интерьер	Bino ichkarisining ko‘rinishi bir burchagi, qismi. Interer tasviriy san’atning janri bo‘lib binoning ichki ko‘rinishlari tasvirlanadi.
Kolorit	Coloring	Колорит	Badiiy asar mazmunini tushunarli bo‘lishida ranglar nisbatidan foydalanish, badiiy asarlardagi ranglarning umumiy tusi, tuzilishi.
Refleks	Reflection	Рефлекс	narsaning shaxsiy va tushuvchi soyasidagi aks shu’lasi, u tevarak atrofdagi narsalarni ta’siri natijasida sodir bo‘ladi.
Fon	Background	Фон	fon, zamin, tag; (ko‘m-ko‘k osmon fonida, rangli mato fonida) suratlarda eng oxirgi orqa plan rangini bildiruvchi ibora.
Koloristika	Colouristic	Колористика	Rang haqidagi fan bo‘lib, ranglar tabiati, asosiy, tarkibiy (tashkil etuvchi) va qo‘shimcha ranglar, ranglarning asosiy xarakteristikalar, rang kontrastlari, ranglar aralashuvi, kolorit, ranglar uyg‘unligi, ranglar tili va ranglar madaniyati

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
			haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. ranglar dunyosi qonunlari ranglar bilan do'stlashish yoki do'stlashmaslikni aniqlab beradi.
Chuqurlik	Depth	Глубина	ranglar tonalligining yorqin yoki xiralik darajasi.
Yorqinlik	Light Coloured	Светлый	bu yorqirayotgan (yoki nur sochayotgan) jismning xarakteristikasi bo'lib, qandaydir yo'nalishdagi yorug'lik kuchining yorqirayotgan sirtning shu yo'nalishga perpendikulyar bo'lgan tekislikka tushayotgan proeksiyasining (tasvirining yoki aksining) maydoni nisbatiga teng.

ILOVALAR.

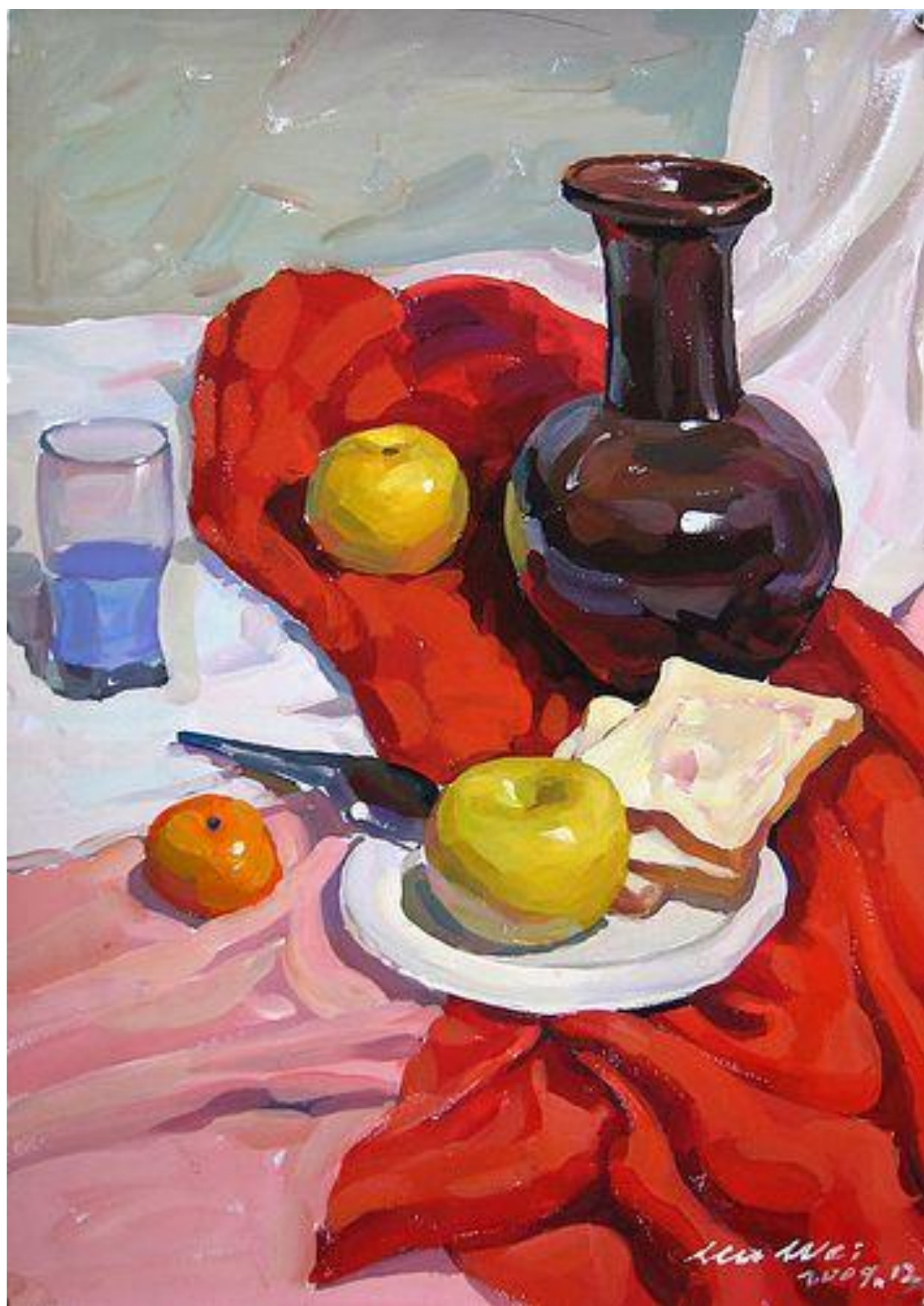

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. U.Sh.Ismatov. Rangtasvir. O‘quv qo‘llanma. “Nazokathon ziyo print”. Chirchiq-2023.
2. U.Sh.Ismatov. Rangtasvir (Grafik materiallarda tasvirlash). Elektron darslik. № 232-354
3. X.E.Sultanov. RANGTASVIR (Akvarelda natyurmort ishlash). O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2019.
4. X.X.Muratov., Qalamtasvir, O‘quv qo‘llanma, TOSHKENT IJOD-PRINT 2020.
5. Muratov X.X. “Qalamtasvir”, Darslik Toshkent, Lesson Press, 2023
6. R.Xalilov Akvarel Izdatelstvo “Navruz”. T– 2013
7. Suzanne Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Published in the United States by Watson–Guptill Publications, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015. s 664
8. B.Boymetov, Qalamtasvir. Darslik “Musiqqa nashriyoti-2006.
9. B.Boymetov “Qalamtasvir” pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent, Iqtisod-Moliya”-2010
- 10.S.Abdirasilov, N.Tolipov, N. Oripova. Rangtasvir: Toshkent– “O‘zbekiston” –2006/ 136 bet.
- 11.Ankabaev R.T. “Rangtasvir” (1-qism). o‘quv qo‘llanma.“Ishonchli hamkor”, 2021
12. Aggy Boshoff. Oil–painting Workshop.First American Edition, 2006
Published in the United States by DK Publishing, 375 Hudson Street, New York, New York.
13. Barrington Barber. Advanced DRAWING SKILLS a course in artistic excellence. The Publishing House, Bennetts Close, Cippenham, Slough, Berkshire SL1 5AP, England.2003/s-136

14. Paramon Edisionis, «Curso Completo de Dibujo y Pintura Artistica». SA, Barselona, Ispaniya 1992: s–127
15. Tolipov N., Abdirasilov S. , Oripova N. Rangtasvir (1–qism). Toshkent., 2002. TDPU
16. Sultanov X. “Rangtasvir” (grizaylda ishlash). Metodik qo‘llanma. T.–2014.
17. Isaxojayeva Nasiba, “Rangtasvir. Kompozitsiya (natyurmort)., Toshkent-2014.
18. Shuhratovich, I. U. (2020). Technologies of working on graphic materials in fine arts classes (on the example of working still life in the pen. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (4), Part II, 41-45
19. Ismatov U.Sh. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini turli grafik materiallarda ishlashga o‘rgatish (tempera bo‘yog‘i misolida). *МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Илимий-методикалық журнал* ISSN 2181-7138, № 3/2 2021 жыл.
20. Ismatov Ulfat Shuhratovich and Sobirov Sarvar Tursunmurotovich. Development of Creative Competence in Teaching Future Teachers of Fine Arts to Work in Graphic Materials. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192

Elektron ta’lim resurslari

1. <http://cspi.uz/uz>
2. <http://lib.cspi.uz/>
3. <http://widget.ziyonet.uz>
4. <http://natlib.uz/>

MUNDARIJA

Annotatsiya	3
KIRISH	5
Tasviriy san'atning rivojlanish tarixi	7
Rangtasvir - rang san'ati	12
GRAFIK MATERIALLAR HAQIDA QISQACHA MA'LUMOT	13
Akvarel	13
Guash.....	21
Ko'mir	23
Sangina	26
Tempera.....	28
Sous	31
Tush.....	32
Ballpoint qalam (Sharikli ruchka).....	35
Markerlar.....	36
ASOSIY QISM.	38
Rangtasvir haqida tushuncha. Realistik rangtasvirning maqsad va vazifalari.	
Xolis fonda 2-3 geometrik jismlardan tuzilgan sodda natyurmort ishlash (Grizayl).	38
Xolis fonda 2–3 geometrik jismdan tuzilgan sodda natyurmortni grizayl texnikasida ishlash.	41
Gipsli geometrik jismlardan tuzilgan natyurmortning rangtasvirini cheklangan ranglarda bajarish. (Akvarel)	53
Gips rozetka ishtirokida tuzilgan natyurmort ishlash	58
Uy ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmortning rangtasvirini ishlash.....	64
Kontrast fonda turli shaklli va har xil fakturali buyumlardan tuzilgan natyurmortning rangtasvirini bajarish.....	71
Kontrast rangli jismlardan tashkil topgan mavzuli natyurmort ishlash. (akvarel).	77
Yorug'likka qarshi qo'yilgan mavzuli murakkab natyurmort kompozitsiyasini ishlash.....	81
Rangi bir xil, turli tusdagi buyumlardan tuzilgan natyurmort kompozitsiyasini kontrast fonda ishlash.....	83
Interyer ko'rinishini tasvirlash.....	87
Dekorativ usulda har xil buyumlardan tuzilgan natyurmort rangtasvirini ishlash.....	91
Sodda buyumlardan tuzilgan natyurmortni turli grafik materiallardan foydalanib ishlash (applikatsiya, mozaika v.k.).....	102

Aniq xarakterga ega bo'lgan bosh namunasi (Appolon, Venera, Gatamelatta). ishtirokida tuzilgan natyurmort rangtasviri.....	108
Aniq xarakterga ega bo'lgan bosh namunasi (Sokrat, Gudon, Zevz). ishtirokida tuzilgan natyurmort rangtasviri.....	112
O'ziga xos xarakterli xususiyatlarga ega bo'lgan inson portreti rangtasviri. (Akvarel).	115
Murakkab bo'lmagan natyurmort kompazitsiyasini moybo'yoqda ishlash ishlash. (Grizayl).....	128
Iliq tuslanishga ega bo'lgan kontrast rangli buyumlardan tuzilgan natyurmortni cheklangan ranglarda ishlash. (Moybo'yoq).....	134
Sovuq tuslanishga ega bo'lgan murakkab natyurmort kompozitsiyasi ishlash.	139
Ranglari bir-biriga qarama - qarshi bo'lgan buyumlardan tuzilgan murakkab mavzuli natyurmort ishlash. (Turli material va texnikalardan foydalangan holda).....	143
To'q fonda qiyofachi portretini bir xil rangda ishlash. (Grizayl).	148
Aniq anatomik tuzilishga ega bo'lgan, xarakterli ayol yoki erkak qiyofachi portretini yelka qismi bilan cheklangan rangda ishlash.	160
Milliy libosdagi ayol portreti ranglavhasini qo'li bilan ishlash.	170
Beligacha yalang'och holda o'tirgan qiyofachi portreti ranglavhasini ishlash.	175
Yalang'och holda o'tirgan inson qomatini to'liqligicha tasvirlash.	179
Aniq kasbni ifodalovchi tik turgan inson qomatini murakkab holatdagi tasvirini ishlash.....	184
Interyerda ikki va undan ortiq kishi ishtirokida murakkab kompozitsiya ishlash. (Mavzuli kompozitsiya tashkil etish).....	189
GLOSSARIY	193
ILOVALAR.	200
ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	222